

Skavčić 920. Zovnje

CRTICE
IZ DALMATINSKOGA ŠKOLSTVA
OD DOLASKA HRVATA
DO G. 1910.

I. DIO, DO GODINE 1814.

NAPISAO Š. URLIĆ.

Rafa Prijmi
Ovo je veoma vrijedna knjiga!

ZADAR 1919.
IZDALA MATICA DALMATINSKA.

Prof. Bajin

PRVI ODSJEK.

Školstvo u Dalmaciji za narodnih vladara.

Iako su Hrvati, kad su se doselili u Dalmaciju, došli u doticaj s mnogo naprednijim i obrazovanijim romanskim žiteljima u primorskim gradovima, ipak taj doticaj nije mogao vele utjecati na njihovo uljudenje sve do njihova pokrštenja. Istom kad su se pokrstili u svojoj novoj postojbini, počeo i oni uživati one blagodati, koje je tada jedino crkva davala pokrštenim narodima. Crkvi je bilo od prijeke potrebe, da ima uzgojenih i osposobljenih ljudi, koji će navješćivati kršćansku nauku i u njoj vjernike utvrđivati, pa je stoga podizala i uzdržavala škole za svećenički podmladak.

Već polovinom IX. vijeka počeo se osnivati benediktovački manastiri na hrvatskom zemljištu. Najstariji je po svoj prilici osnovao knez Trpimir oko g. 850. u Rižinicama, nedaleko od svojega dvora na Klisu. Zatim bi do konca XII. v. podignuto do trideset drugih u Hrvatskoj i Dalmaciji. Svaki je benediktovački manastir po ustanovama reda morao imati i svoju školu, koja je obično imala dva odjela. U nutarnjem se odjelu manastira (*scholae interiores claustris*) uzgajala i poučavala redovnička mladež, a u izvanjskom njegovu krilu (*scholae exteriores*) svjetovni svećenički podmladak, a kadikad i po koje velikaško dijete, koje se nije kanilo posvetiti svećeničkom staležu. Tada se je općenito držalo, da je škola potrebna samo budućim svećenicima. Stoga se nije čuditi, da knez Trpimir nije znao pisati, pa je stoga na našoj najstarijoj sačuvanoj ispravi od g. 852. udario samo svoj znak¹⁾. Ta ni Trpimirov savremenik dužd Tradoniko nije znao pisati, premda je u talijanskim gradovima uslijed stare predaje bilo uvijek

¹⁾ Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VII, 5.

pismenih ljudi i među svjetovnjacima.¹⁾ Pače u to vrijeme na zapadu ni prve okrunjene glave nijesu znale štiti ni pisati, ili posve slabo.

U benediktovačke bi se manastire primala djeca u još nejakoj dobi od 5 do 7 godina, eda bi se tako od malenih nogu privikla na samostansko življenje i za nj bolje spremila. Takova su se djeca zvala „pueri oblati“, to jest dječaci Bogu prikazani iliti povjereni u crkvene zavode za svećenički podmladak. Kao da Hrvati početkom X. stoljeća nijesu još rado slali svoju djecu u crkvene škole, kad sam papa Ivan X. god. 925. potiče kralja Tomislava i ostale dostojanstvenike duhovne i svjetovne, neka oko toga uznastoje, da i Hrvati svoju još nejaku djecu u učenju knjige prikazuju Bogu, to jest šalju u manastirske škole na odgoj i nauke.²⁾ Sabrani velikaši i svećenici, odazivajući se papinu pozivu, zaglaviše: „Neka svako, ko se želi dokopati kršćanskoga savršenstva, daje na nauke svoje baštine i kmetove.“³⁾ Značajno je, što se tim zaglavkom potiču roditelji, da šalju u manastirske škole, nesamo svoje sinove, već i djecu svojih kmetova, sitnu ropčad. Pa se je i našlo plemenitih ljudi, koji su i ropčad slali u školu. Splitski vlastelin Petar Črne g. 1080. kaže, da je kupljeno ropče, malenoga Zlobu, najprije dao da izuči knjigu, zatim ga oslobodio i napokon ga dao zarediti za svećenika.⁴⁾

Pored manastirskih škola bilo je za narodnih vladara i crkvenih škola, podignutih kod stolnih crkava. U drugoj polovini VIII. v. naredi Chrodegang, biskup (742.—766.) u Metz, da svi svećenici stolne crkve ujedno žive i stanuju kao kakovi samostanci. Ta se naredba brzo raširi i po drugim mjestima, gdje su bile stolne crkve. Da je bila uvedena i u Dalmaciji, dokazuju nazivi raznih svećeničkih služba (officia), što se spominju u našim ispravama iz doba narodne dinastije. Uza stolne crkve bijahu podignute i škole za svjetovni svećenički podmladak, u kojima je poučavao jedan član svećeničkoga zbora. Takav se učitelj obično zove „scholasticus“, a njegovi učenici „scholares canonici“. U našim se ispravama ne spominje kanonik

¹⁾ Molmenti⁴, La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della repubblica I, 405. ²⁾ Monumenta Slav. merid. VII, 190. ³⁾ Ibid. 192. ⁴⁾ Ibid. 134.

školnik, ali dolazi „primicerius“, koji bi vršio učiteljsku službu, kad u zboru ne bi bilo kanonika školnika. Sudeći po tomu u XI. v. je bila stolna škola uza prvostolnu crkvu splitsku.¹⁾ Sva je prilika, da i jedna ploherezba iz IX. v., što se čuva u muzeju sv. Donata u Zadru, prikazuje kanonika školnika, kojega okružuju njegovi daci.²⁾ Možda se Ivan, biskup trogirski, upravo stoga zove „rhetoricus“ u ispravi od g. 1064., što je, prije nego je postao biskup, predavao „kanoničkim“ đacima retoriku, ili je možda i kao biskup poučavao klerike svoje biskupije u retorici.³⁾

U početnim se je razredima manastirskih (benediktovačkih) i stolnih škola učilo najprije sricati slova iz psaltira. Kad bi dijete tako nešto naučilo čitati, tad bi istom učilo pisati na voštanim pločicama, a kasnije na pergameni. Iza tog je dolazilo poučavanje u sedam slobodnih vještina (septem artes liberales), od kojih su prvoj skupini (trivium) pripadale gramatika, retorika i dijalektika, a drugoj (quadrivium) aritmetika, geometrija, muzika i astronomija. Predmete su druge skupine učili samo darovitiji daci, pa se stoga nijesu ni predavali u svim crkvenim školama. Glavna je svrha svoj nauci bila, da se učenik što bolje upozna s kršćanskom naukom i da prema njoj udesi svoje življenje. Prema toj je svrsi bilo preuđeseno u poučavanju i ono sedam naprijed spomenutih slobodnih vještina, koje je kršćanska škola poprimila od poganske. Gramatika je latinska sačinjavala jezgru sve nastave, jer je latinski jezik bio službeni jezik crkveni, jezik, na kojem se je čitalo i proučavalo sveto pismo, jezik tadašnje znanosti, saobraćajni jezik tadašnje inteligencije. Premda se je na dvoru hrvatskih kraljeva govorilo hrvatski, kako dokazuju hrvatski nazivi dvorskih časnika, sačuvani u latinskim ispravama,⁴⁾ ipak je latinski jezik bio službeni i u kancelariji hrvatskih kraljeva i velikaša, pa su stoga i sve naše isprave od IX. do XII. v. pisane latinski. Ta nije papa Ivan X. preporučivao samo Hrvatima, da šalju svoju

¹⁾ Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, Rad jug. akad. 115, 41. ²⁾ Erber, Storia del ginnasio superiore in Zara, p. 297. ³⁾ Monumenta VII, 63. ⁴⁾ Šišić, Geschichte der Kroaten I, 402.

djecu u latinske škole, već da ona u tim školama zavole i prigrle latinski jezik kao svoj materinski i njim se ne samo u crkvi već i u životu služe, a ne svojim barbar-skim.¹⁾ Stoga naučiti dobro crkveni latinski jezik, njim se okretno služiti, kao da ti je materinski, držalo se je najvećim uspjehom, što se je mogao postići u tadanjim crkvenim školama. Dok se je u staro doba učila retorika, da se steče okretnost i vještina u besjedi, sada je retorika označivala vještinu u sastavljanju pisama i svakojakih isprava, a dijalektika je imala pribaviti đaku lakoću u raspravljanju vjerskih pitanja, aritmetika i astronomija imala ga je uputiti u izračunavanju crkvenih svetkovina. Pod geometrijom se je razumijevao uz pravu geometriju i kojekakav nauk iz prirodopisa i liječništva, protkan teološkim tumačenjem. Muzika je obuhvatala crkveno pjevanje, koje se je pored crkvenoga latinskoga jezika jedino prilično i učilo.²⁾

Po sebi se razumije, da se je u stolnim, a ispočetka i u manastirskim školama, sve učilo na latinskom jeziku i da se osim latinskoga jezika nikakav drugi nije ni učio. Kad se kasnije kod nas počela udomaćivati staroslovenska služba božja, glagoljica i crkveni jezik slavenski postadoše u manastirskim benediktovačkim školama dijelom nastave. Pače moglo bi se kazati, da se je staroslovenština, gonjena od svjetovnih crkvenih vlasti, zaklonila u manastirske zidine, odakle je pomalo potisnula latinštinu. Benediktovački su manastiri bili nesamo čuvari, već i rasadnici glagoljice i staroslovenštine. Stoga se s pravom može kazati, da su benediktovci u hrvatskim zemljama bili prvi narodni učitelji. Ali koncem XI. v. poče im ugled opadati. Još i dalje šire oni mjestimice riječ božju na hrvatskom jeziku u crkvi i školi, ali nemaju više staroga ugleda i moći u puku. Dolaze nova dva reda, franjevci i dominikovci, od kojih navlastito prvi kao pučki sinovi preuzimlju njihovu službu u crkvi, a od česti i u školi.

Osim svećenika bilo je i svjetovnjaka, koji su se u primorskim gradovima na pretrge bavili poučavanjem za

¹⁾ Monumenta VII, 189.—190. ²⁾ Rein², Encyklop. Handbuch der Paedagogik II, 36.

narodnih vladara. Jesu li to bili javni ili privatni učitelji, o tomu ne nalazimo nikakvih podataka u našim mršavim ispravama, u kojima se samo na dva mjesta spominje početni učitelj (magister), a na jednom učitelj gramatike (grammaticus). Prva dvojica, jedan u ispravi od g. 918.,¹⁾ a drugi u onoj od 1080.²⁾ znače nižega učitelja, koji je učio dječake samo čitati i pisati, a možda i nešto računati. Drugi pako, spomenut u ispravi od g. 1070.³⁾ označuje višega učitelja, koji je predavao latinsku gramatiku i koju od onih sedam slobodnih vještina. Rački bi rado u njima prepoznao javne gradske učitelje. Ako su Mleci, misli on, u X. v. mogli imati javne gradske učitelje, mogao je imati i Zadar.⁴⁾ Ali uvaži li se, da o dalmatinskim gradskim školama nema pouzdanih vijesti sve do XI. v., onda je priličnije istini, da su spomenuta trojica bili privatni učitelji. O kakovoj razlici u poučavanju između učitelja duhovnika i svjetovnjaka bilo u pravcu bilo u načinu predavanja nije opravdano ni govoriti.

¹⁾ Monumenta VII, 18. ²⁾ Ib. str. 131. ³⁾ Ib. str. 80. ⁴⁾ Rački o. c. str. 44.

DRUGI ODSJEK.

Škole za vladara iz raznih kuća i za mletačke republike.

1. Gradske škole.

U prvoj polovini srednjega vijeka, kako je već natuknuto, rijetko je koji svjetovnjak učio knjigu, pa su svećenici gotovo jedini bili pismeni. Oni su sve kancelarijske i bilježničke poslove opremali. Ali se u drugoj polovini prilike u tom pogledu znatno promijeniše, kad se gradovi počеше razvijati i veliku moć stjecati. Tada se osjeti kudikamo veća potreba pismenih i obrazovanih ljudi, nego prije. Tu sve to veću potrebu svećenici poradi maloga broja ne mogoše zadovoljiti, a ne pokazivahu ni osobite volje, da novim potrebama doskoče. Da gradovi dobiju pismenih, umiješnih ljudi za dopisivanje u trgovini sa stranim svijetom i za rukovanje stranim poslima, stadoše sami o svom trošku podizati škole, za odgoj svjetovnog pismenog podmlatka. K tim isprvičnim čisto praktičnim potrebama pridruži se naskoro sama želja za znanjem, za naobrazbom, za uljudbom. Gradovi su na apeninskom poluotoku prednjačili u tomu svima drugima. Budući da je Dalmacija s Italijom već otprije imala političkih, vjerskih i trgovačkih veza, njezini se gradovi mahom ugledaše na talijanske. Tako povodeći se za njima počеше i oni osnivati o svom trošku škole.

Ferrari-Cupilli je negdje našao zabilježeno, da je u Zadru postojala javna gradska škola već g. 1282.¹⁾ Isto tako Raffaelli piše, da je u Kotoru bila u XIII. vijeku.²⁾ Ali ni jedan ni drugi ne znaju nam kazati ništa pouzdano

¹⁾ Ferrari-Cupilli, Scritti storici e letterari I, 58. ²⁾ Raffaelli, Mezzi di educazione della città di Cattaro, Gazzetta di Zara, an. 1844. n. 93.

o tim školama. Sigurnih vijesti o gradskim školama u Dalmaciji imamo istom iz XIV. vijeka, i to najprije o školi u Dubrovniku. Malo vijeće zaključio dne 6. marta 1333., da se Nikola iz Verone pozove za učitelja gramatike u Dubrovnik, koji dotada nije imao javnoga učitelja gramatike: *Captum fuit et deliberatum nullo discordante, quod cum in civitate Ragusii nullus habeatur magister, qui doceat putos in gramaticalibus, quod de avere comunis dentur magistro Nicolo de Verona yperp. X pro uno anno et ipse teneatur docere putos in gramaticalibus et aliis scientiis, quas novit, et scribere.*¹⁾ Nakon Dubrovnika dolazi Zadar, gdje g. 1377. nalazimo kao učitelja gramatike Petra iz Bolonje: *magister Petrus de Bononia doctor grammaticae salariatus Jadre.*²⁾

Da su i u nekim drugim dalmatinskim gradovima gradske škole bile osnovane u XIV. vijeku, može se razabrati iz predajnih ugovora, što su ih ti gradovi početkom XV. vijeka sklopili s mletačkom vladom, kad su pod nju potpali. One se spominju u predajnim ugovorima grada Šibenika g. 1414., Trogira i Kotora g. 1420. Iz jedne isprave od g. 1411. doznajemo, da je i u Rabu prije te godine škola bila zavedena.³⁾ Iako se u predajnim ugovorima grada Splita, Hvara i Korčule izrijeком i ne spominju učitelji među općinskim plaćenicima, mogu se razumjeti u riječima „et alii officiales communis“. Ta u Splitu se spominje od g. 1434.—1437. *magister Christophorus de Nava rector scholarum in civitate Spalati.*⁴⁾ I u Pagu se spominje gradska škola već g. 1466.⁵⁾

Škole se obično zovu gradske, jer su ih gradovi osnivali i o svojem trošku uzdržavali, ali se još zovu i gramatičke škole, škole gramatičko-retoričke, škole humanitativne, općinske škole, latinske škole, pače od druge polovine XVI. vijeka nazivlju se kadikad i gimnazije, kao n. pr. u Dubrovniku⁶⁾ i u Zadru.⁷⁾

¹⁾ Monumenta Slavorum meridionalium XXIX. 380. ²⁾ Erber, Storia del ginnasio superiore di stato in Zara, str. 7. ³⁾ Monumenta IX, 167. ⁴⁾ Kukuljević, Marko Marulić i njegovo doba, Stari pisci hrvatski I, str. XI. ⁵⁾ Ferrari-Cupilli o. c. str. 81. ⁶⁾ Matas, Poviest gimnazija u Dubrovniku, Program dubrovačke gimnazije 1882./3. str. 19. ⁷⁾ Ferrari-Cupilli o. c. s. 66.

Učitelji se gradskih škola kite zvučnim nazivima: *doctor grammaticus* ili *grammaticae*, *professor grammaticae*, *bonarum artium professor*, *grammaticus et professor*, *rector scholarum*. *rector et professor scholarum*. Oni su u XIV.—XVI. vijeku ponajvećma svjetovnjaci i to tuđinci, velikom većinom Talijanci iz Italije, a u XVII.—XVIII. v. pretežu brojem svećenici i to većinom domaći ljudi. Istina početka nije ni bilo domaćih ljudi, sposobnih za učiteljsku službu, pa su dalmatinski gradovi bili prisiljeni pozivati ih iz tuđine, kao što su pozivali inostrance za liječnike, kirurge, pa i bilježnike. Ali to nije bio jedini uzrok, zašto su se gotovo za dva tri vijeka uzimali malone sami stranci u službu, već i taj, što se mislilo, da će tuđinci, kojih nijesu vezale ni društvene ni rodbinske veze, biti nezavisniji u vršenju svoje službe. Ta u talijanskim gradovima bilo je uvijek među samim građanima sposobnih ljudi za učiteljsku službu, pa ipak su voljeli i oni uzimati strance za gradske učitelje nego svoje mještane. Tomu su dosta povoda davali i sami učitelji, koji iz pohlepe za većom dobiti, ili iz želje da promijene mjesto i podneblje, ili iz pohlepe za slavom nijesu marili služiti u svojem mjestu ili se staniti na jednom uopće mjestu, već su svako malo godina selili od grada do grada.

I prokušanim bi drugdje učiteljima gradska vijeća, u Dubrovniku obično malo vijeće, ovlašteno od velikoga, uglavila pogodbu ponajvećma za dvije godine, a zatim bi je ponavljala za godinu ili dvije, dok bi se mladi neprokušani i nepoznati učitelji najprije uzimali na kušnju za nekoliko sedmica, a po tom bi se i s njima, ako bi se pokazali vrijedni i revni, sklapala pogodba za dvije godine. U XVII. v. sklapala bi se pogodba s novim učiteljem i za više godina, a u XVIII. v. njihova služba mjestimice postaje stalnom. Tako je paško općinsko vijeće g. 1657. izabralo za gradskoga učitelja Luku Kašića za pet godina, pa ga g. 1663. ponovno imenovalo za daljih pet godina. Oba je imenovanja generalni providur potvrdio. U Rabu je g. 1669. kanonik Dulcio (Dulčić?) bio biran za učitelja za tri godine. Naprotiv u XVIII. vijeku učitelj Dezorzi u Zadru vrši službu gradskoga učitelja bez prekida preko 40 godina. Gradska bi vijeća šest mjeseci prije nego bi

isteklo pogođeno vrijeme službovanja, pitala učitelja, kani li i nakon navršenoga u pogodbi roka dalje službovati, pa ako bi izjavio, da ne misli, ona bi se odmah stala brinuti za njegova nasljednika¹⁾. Prije nego bi isteklo pogođeno vrijeme, ne bi smio učitelj drugamo poći i ostaviti školu. G. 1739. Đuro Mirković, učitelj u Pagu, htjede otići prije roka, ali mu na pritužbu paških građana naredi generalni providur Cavalli, da se ne smije udaljiti iz mjesta. Ako li radi kakova hitna posla mora otići, onda je dužan naći za zamjenika u službi osobu sposobnu, koju će odobriti općinsko vijeće²⁾. Bilo je između učitelja i nesavjesnih ljudi, koji bi se, ne ostavivši zamjenika, znali udaljiti iz mjesta za mjesec i više dana. Tomu je nastojala starija vlast doskočiti. Tako god. 1694. naredi generalni providur Daniel Dolfin, da blagajnica (fiškalna komora) ne smije isplatiti učitelju mjesečne plate, ako svakoga mjeseca ne donese posvjedočenje od kneza, da je preko mjeseca redovito poučavao u gradskoj školi³⁾.

Pri uzimanju u službu nije se samo pazilo na učiteljevu stručnu naobrazbu, već također i na njegovo vladanje. Vijeće umoljenih ili malo vijeće u Dubrovniku često prikričuje svojim pouzdanicima iliti odaslanicima, koji bi na njegovo ime tražili i pogađali učitelje u Italiji, da gledaju pribaviti ljude ne samo učene već ujedno i čudoredne. Tako n. pr. g. 1487. preporučuje se Stjepanu Sfondratiju i Orsatu Menčetiću, da unajme u Italiji učitelja koliko vrijedna u humanističnim naucima toliko uzorna u vladanju, jer kaošto ne bi vrijedio za Dubrovnik učitelj učen, ali nečudoredan, tako isto ne bi vrijedio čudoredan, ali neuk⁴⁾. Nešto se je slično tražilo od učitelja pod mletačkom vlašću. Vijeće desetorice na 7. jula 1567. naredi, da se svi učitelji u Mlecima pod prijetnjom globe od 500 dukata imaju prijaviti kod patrijarkata, kojemu je unapredak povjeren nadzor nad čudorednim vladanjem učitelja, a na 5. aprila 1568. izdade naredbu za svu mle-

¹⁾ Ferrari-Cupilli o. c. str. 62. ²⁾ Spisi generalnoga providura M. Ant. Cavallija I. l. 66. Pripominjem jednom zauvijek, da se spisi generalnih providura nalaze u namjesništvnom arhivu u Zadru. ³⁾ Spisi gen. providura Dan. Dolfina III. l. 182. ⁴⁾ Matas, Povijest gimnazija u Dubrovniku, Program dubrov. gimnazije 1882/3. str. 12.

tačku državu, da u buduće ni jedan učitelj ne smije vršiti svoje učiteljske službe bilo javno ili privatno, ako se kroz šest mjeseci nakon objavljene odluke ne prikaže svome ordinarijatu i od njega ne dobije naročite svjedodžbe, u kojoj se posvjedočuje, da je u vjerskom i čudorednom pogledu besprijekoran.¹⁾ Koji bi se učitelj ogriješio o tu naredbu, oštro bi se kaznio, pače bi kadgod bio i zatvoren. Senat je mletački mnogo pazio na tu naredbu, te je u potonjim godinama više puta nalađao, da se ne smije niko ni predlagati ni imenovati za učitelja, ako nema svjedodžbe od svojega biskupa, da je neporočna vladanja. Mletačka je vlada g. 1568. izdala tu naredbu nesamo s odgojnoga vida, već još više pod utjecajem crkvene vlasti, koja je nakon tridentinskoga sabora svojski nastojala, da i javna nastava po mogućnosti dođe u ruke uzornih i pravovjernih nastavnika. Tako biskupi dalmatinski na svojem sastanku u Zadru g. 1579. zaključise u nazočnosti apostolskoga pohoditelja Augustina Valerija, da sami biskupi ispituju učitelje, kakovi su u vjeri, pa ako ih ne nađu čvrste u njoj, neka im zabrane poučavati, nađu li ih pak besprijekorne i valjane, neka ih opomenu, da u svetačne dane vode svoje učenike u crkvu na nauk kršćanski²⁾. Ovo se je posljednje preporučivalo učiteljima i na šestoj diecezanskoj sinodi, što se je pod biskupom Arrigonijem g. 1623. držala u Šibeniku³⁾.

Tražilo se je također od učitelja, da iskazuju poštovanje starijoj vlasti i njezinim organima. G. 1660. bio je od općinskoga vijeća u Korčuli izabran za učitelja Petar Kanavelić. Njegov je izbor potvrdio i generalni providur u Zadru. Ali budući da je Kanavelić g. 1661. uskratio u nekoj prigodi dužno poštovanje naprama korčulanskom knezu Alvisu Zenu, bio je od generalnoga providura svrgnut sa službe, te za deset narednih godina nije mogao više biti biran za učitelja⁴⁾.

U Dubrovniku bi obično vijeće umoljenih ili malo vijeće preko svojih pouzdanika najmilo i imenovalo učitelje.

¹⁾ „Ducali e terminazioni“, knj. V. l. 84b u namjesništvnom arhivu u Zadru. ²⁾ Farlati V. 133. ³⁾ Ibidem IV. 494. ⁴⁾ Spisi generalnoga providura Andrije Cornera II, 446.

telje. Dok su dalmatinski gradovi priznavali vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, sama su gradska općinska vijeća birala učitelje, a država se nije u to ništa miješala. Kad su potpali pod Mlečane, vlast im u tomu bi više ili manje ograničena. U Zadru je n. pr. mletačka vlada sve do g. 1458. dopuštala gradskom općinskom vijeću, da bira i imenuje učitelje, a iza tog je do g. 1603. povjerila njihov izbor svojim upravnici, rođenim Mlečanima, knezu i kapitanu. Nakon toga izruči to pravo mješovitom zboru od 12 plemića i 12 građana, koji se zvao „Collegio al sale“, jer mu je glavni posao bio uprava i razdioba soli. U drugim su gradovima općinska vijeća obično birala učitelja u nazočnosti vladinih upravnika, ali je imenovanje jedino tada vrijedilo, ako bi ga potvrdio generalni providur u Zadru. Kad bi nastao kakav nesporazumak ili prepirka radi plate ili čega drugoga između učitelja i gradskoga vijeća, pa se među se ne bi mogli nagoditi, koja je strana mislila, da je povrijeđena, utekla bi se generalnom providuru, da on konačno presudi. Nije li stranka bila zadovoljna njegovim riješenjem, mogla se je uteći još vijeću četrdesetorice u Mlecima¹⁾.

Plaća je gradskih učitelja bila različita prema mjestu i vremenu. Spočetka su učitelji dio plate dobivali od općine, a dio od učenika. Na tu nas tvrdnju ovlašćuje odluka velikoga vijeća u Dubrovniku od 20. maja 1346., po kojoj se učitelju Andriji od općine određuje plata od 20 perpera na godinu, ali mu se u isto doba dopušta, da se naplaćuje i od učenika za svoj trud: et (quod) nichilominus possit sibiolvere de suo masterio a suis scholaribus²⁾. Nekoliko godina kasnije u dvije se druge odluke izrijeком kaže, koliko se smije učitelj i od učenika naplaćivati za svoj trud. Tako g. 1359. malo vijeće određuje, da općina plati učitelju Ivanu 40 perpera na godinu za njegovu službu, a da učitelj usto pobire svakoga mjeseca po dva groša od učenika, koji uče Donata i više od Donata, a od ostalih samo po groš³⁾. G. 1362. općina povisi platu učitelju na 60 perpera i dopusti mu, da uzima po dva groša na mjesec od učenika, koji uče gramatiku, a od ostalih po groš⁴⁾.

¹⁾ Erber o. c. str. 20. ²⁾ Monumenta Slavorum meridionalium X, 233. ³⁾ Ibid. XIII, 259. ⁴⁾ Ibid. XXVII, 196.

G. 1367. znatno se povećaoe prihodi učiteljevi. Općina mu je plaćala 100 perpera, a koji su učenici učili gramatiku, davali su mu mjesečno po tri groša, a ostali niži učenici po dva¹⁾. Ako su učenici g. 1367. bili dužni prinositi tri ili dva groša na mjesec za uzdržavanje učitelja, premda je on dobivao od same općine 100 perpera, onda su pogotovo oni što god prinosili prvomu učitelju g. 1333., jer taj nije primao od općine već samih 10 perpera. Na to nas mišljenje, držim, ovlašćuju i riječi maloga vijeća u zaključku g. 1333.: et sibi satisfacere faciat secundum consuetudinem civitatis²⁾. Malo vijeće tim ovlašćuje učitelja, da se može i od svojih učenika naplaćivati za svoj trud po gradskom običaju, to jest, kako su se dotle običavali naplaćivati privatni učitelji u Dubrovniku. Filip de Diversis u svojem opisu Dubrovnika, što ga je dovršio god. 1440., kaže, da je u Dubrovniku nastava besplatna za djecu dubrovačkih građana i općinskih činovnika, kad se izuzmu maleni darovi, što su ih učenici darivali učitelju: exceptis paucis donis, gratis omnes civium filios (grammaticae peritus) edocebat et salariatorum³⁾. Ako se pod malenim darovima razumijevaju maleni novčani prinosi, onda su još i polovinom XV. v. učenici kolikogod u novcu prinosili za uzdržavanje učitelja. Kasnije obuka u gramatici postaje besplatna. G. 1504. senat dubrovački pozivljući Marina Becichema, da iznova preuzme učiteljsku stolicu u Dubrovniku, nudi mu 400 perpera za plaću i 30 perpera za stan, ali mu bistro kaže, da ne smije tražiti nikakova drugoga nadarja od građana: Sed quod tenearis leggere et docere nulla alia parte expectata mercede a concivibus nostris et ab his qui beneficio gaudent civitatis⁴⁾. Naprotiv je učitelj računice (abbachista) još potkraj XVI. v. pored 40 dukata, što ih je primao od općine, pobirao i od imućnijih učenika po dva dukata na godinu, a od siromašnijih po dukat⁵⁾. Učitelji su gramatike u Du-

¹⁾ Ibid. XXVIII, 102. ²⁾ Ibid. XXIX, 380. ³⁾ Philippus de Diversis, Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclitae civitatis Ragusii, ed. Brunelli, Programma dell' i. r. gimnasio superiore in Zara 1881/2., p. 14. ⁴⁾ Matas o. c. str. 15. ⁵⁾ Körbler, Četiri priloga Gunduliću i njegovu „Osmanu“, Rad jug. akad., knj. 205, str. 165.

brovniku u XV. i XVI. v. bilo dobro plaćeni, promisli li se, da su primali od općine na godinu po 300, 400, pače i po 500 perpera plate i 30 perpera za stan. Istina g. 1596. radi novčanih neprilika, u kojima se republika nalazila, bila im je plata snižena, te su dotadašnju platu dobivali u 14 mjeseci mjesto u 12, ali je to potrajalo samo kratko vrijeme¹⁾. Repetitori su bili znatno slabije plaćeni od glavnoga učitelja gramatike iliti rektora škole, ali je i njihova plata dostajala za pristojno življenje, tim više, što su to bili većinom domaći svećenici, koji su pored učiteljske službe vršili i koju drugu. Učitelji su u Dubrovniku mogli nešto i sporedno privrijediti. Kad bi koji plemić preminuo, učitelj bi mu na sprovodu izrekao pohvalnu latinsku besjedu, i za to bi bio nadaren jednim dukatom i s nekoliko svijeća, a katkad bi za govor na latinskom jeziku primio 4, 5, pače i do deset dukata. Kad bi koji plemić pirovao, sjetio bi se i učitelja kojim darom, a i učenici bi mu o godovima što god poklanjali. Ivan Amalteo u svojem pismu, što ga je pisao g. 1560. Nascimbenu de Nascimbenu, veli, da je tada učitelj gramatike u Dubrovniku imao platu od 200 dukata u zlatu i 10 škuda za stan; suviše da je sporednim radom mogao privrijediti kakovih 70 škuda, dok mu je za življenje bilo dosta samih 50 ili 60 škuda²⁾.

Kao što su u Dubrovniku u XIV. v. i u prvoj polovini XV. v. pored općine i učenici nešto prinosili za uzdržavanje učitelja, tako su i u nekim mjestima mletačke Dalmacije nesamo u XIV. vijeku, već sve do prestanka gradskih škola. Premda je mletačka vlada bila sebi prisvojila početkom XV. vijeka sve dohotke dalmatinskih gradskih općina, ipak im ustupi neku stalnu svotu, da uzmognu kao i otprije pored liječnika (fizika), kirurga i bilježnika uzdržavati i učitelja. U Šibeniku je učitelj dobivao 80 dukata na godinu prije nego se je grad g. 1414. predao Mlečanima, pa je tu svotu dobivao i pod mletačkom vladom. Po predajnom ugovoru bila je učitelju u Kotoru u XV. vijeku zajamčena plata od 100 dukata na godinu, a toliku je platu primao i trogirski učitelj početkom XVII. v. (1604).

¹⁾ Ibid. str. 164. ²⁾ Appendini, Notizie storico-critiche, I, 206.

I kad je malena Makarska g. 1646. svojevolumno ispod turske vlasti prešla pod mletačku, u predajnoj je pogodbi ugovoreno, da će se učitelju plaćati 100 dukata na godinu od gradskih prihoda. U Zadru se je u XV. v. plaćalo učitelju 110 dukata (660 mletačkih lira) u srebru, a u početku XVII. vijeka (1603.) povisila mu se plaća na 150 dukata (900 lira). Pored te za ono vrijeme prilično dobre plate, što ju je od fiškalne komore primao, pobirao je učitelj u Zadru kad god nešto i od svojih učenika. Tako god. 1446. zaključi plemićko gradsko vijeće zadarsko, da koji učenici ushtjednu učiti „retoriku“ kod učitelja Brnarda iz Genove, imaju mu platiti po dva dukata na godinu. God. 1454. bi dopušteno učitelju Cimi (Cima), da može pobirati od učenika, koji uče čitati, pisati i računati (discipuli de tabula et psalterio) po 6 dukata na godinu, a po dukat od onih, koji uče latinsku gramatiku, retoriku i logiku. Taj su prinos bili dužni prinositi svi na početku školske godine upisani učenici, pa da kasnije ne bi škole ni polazili. Suviše nije bilo nikomu drugomu dopušteno da drži javnu školu, eda se ne bi umanjili dohoci gradskom učitelju¹⁾. U Pagu je učitelj primao od općine 400 lira i 20 lira za stan, a koji su učenici učili latinski, davali su mu o božiću po dvije kokoši ili osam solda, a koji nijesu učili latinski, donijeli bi mu samo po kokoš ili četiri solda. O uskršu bi mu prvi darivali po 20 jaja, a drugi po deset, a o Miholju jedni i drugi po vrč vina i somun kruha²⁾. Kasnije je mletačka vlada prepustala općini u Pagu 169 mijerova (modius) soli iz paških solana, da odatle namiri plate svojim službenicima. Od tih 169 mijerova otpadalo je na učitelja 36 mijerova, pa što bi se na prodaji uhvatilo za 36 mijerova soli,

¹⁾ Erber o. c. str. 12. — Ovdje i nehote dolazi na pamet, da su i u Mletačkoj pored gradskih općina i učenici prinosili više ili manje za uzdržavanje svoga učitelja. Kad je g. 1389. Ivan Ravenjanin postao gradskim javnim učiteljem u Udini, potuži se gradskom zastupstvu, kako mu predašnji učitelj Grgur otimlje učenike i tako smanjuje prihod. Gradsko vijeće naredi Grguru, da zatvori svoju školu, ali on nije hajao za tu naredbu. Na to Ivan zatraži od gradskoga vijeća, da mu odmjeri stalnu plaću, inače da će otići iz Udine. Vijeće mu usliša molbu i odredi platu od 84 dukata. (Rački, Prilozi za poviest humanizma i renesanse, Rad jug. akademije, sv. 74, str. 175). ²⁾ Ferrari-Cupilli, o. c. I. str. 82.

to bi bila učiteljeva godišnja plata¹⁾. U Korčuli je učiteljska služba bila združena s orguljaškom, da tako učitelj uzima većega prihoda. Ali je u Korčuli znatna razlika bila u plaćanju učitelja prema tomu, je li bio stranac ili mještatin. Mještatin nije nigda mogao imati više od 30 dukata na godinu, dok je stranac dobivao od 60 sve do 130 dukata prema odredbi općinskoga vijeća²⁾. Sva je prilika, da su i u ostalim mjestima Dalmacije i učenici pored općine što god doprinosili bilo u novcu ili prirodninama za uzdržavanje učitelja. Ta u Ninu nije učitelj primao od općine više od 20 dukata, pa se po sebi razumije, da su mu bili i učenici dužni što god prinositi.

Dok su u Dubrovniku u XV. i XVI. vijeku učiteljske plate bile tri do pet puta više nego u XIV. v., u gradovima su mletačke Dalmacije ostale uvijek gotovo iste, kad se izuzme Zadar, gdje se je učitelju plata XVII. v. povisila od 110 dukata na 150, i kad se još izuzme Korčula, u kojoj se prema prilikama mogla učitelju plata, i to jedino strancu, povisiti od 60 na 130 dukata. Nesamo da se plate učiteljima u gradovima pod mletačkom vlašću nijesu s tijekom vremena povisivale, već su pače neko vrijeme uslijed raznih danaka postale manje nego su bile u XIV. v. pod ugarsko-hrvatskim kraljevima. Vlada je s vremenom u nekim gradovima na molbe gradskih vijeća oslobodila učitelje od daća. Kad su g. 1443. šibenski odaslanici (oratores) pošli u Mletke, da nađu i pogođe za svoj grad fizika, kirurga i učitelja, tom zgodom postignu od vlade, da je oslobodila spomenute općinske namještenike od desetine i drugih danaka³⁾. U Zadru je učitelj bio oprošten od desetine istom g. 1590. God. 1685, tuže se Kotorani, kako je isprvična učiteljska plata od 100 dukata uslijed desetine i daća spala na samih godišnjih 40 dukata, stoga mole vladu, da izuzme učitelja od svakog danka i podigne mu platu na isprvičnih 100 dukata.

Radi slabih općinskih prihoda u XVII. i XVIII. vijeku nijesu više puta fiškalne komore imale otkle da plate učitelja,

¹⁾ Spisi gen. prov. Jerolima Grimanija g. 1676. knj. I. l. 227. ²⁾ Spisi gen. prov. Andrije Kornera g. 1660. I. l. 266.; spisi gen. prov. Jerolima Kontarinija g. 1664. knj. I. l. 266. ³⁾ Miagostovich, Per una cronaca sibencense, Rivista Dalmatica. an. 1908. IV. 176.

telja, pa su se stoga privremeno i škole zatvarale. Tako je n. pr. u Splitu gradska škola s novčanih neprilika bila zatvorena od g. 1732. do 1745.¹⁾ Ali treba priznati, da bi se neki generalni providuri na tužbe učitelja obzirali i znali naći sredstava, da se ispune obveze naprama općinskim namještenicima. Budući da fiškalna komora u Zadru g. 1663. nije imala otkle da plati općinske činovnike, generalni providur Jerolim Contarini naredi, da im se zaostala plata za prošlu godinu podmiri od daće na konje, a za narednu godinu da se u tu svrhu upotrebi daća od prodaje vina namalo.²⁾ Kad g. 1715. Marin Dominis dojavljuje generalnom providuru Anđelu Emu, da ga općina nema otkle da plati, naredi on općini, da dade usjeći u općinskom gaju nekoliko kola drva i novcem, dobivenim za drva, neka naplati učitelja.³⁾

Nije poznato, do koje su obično godine dječaci polazili gradsku školu u gradovima pod mletačkom vlašću, samo znamo, da su u Dubrovniku po školskom zakonu od godine 1557. bili dužni na pohađanje sve do 20. godine, ako se već prije te godine ne bi dali na trgovinu, pomorstvo ili novčarstvo. Ali se čini, da se ta naredba nije ni izdaleka vršila. N. Gučetić u knjižici „Governo della famiglia“, što ju je stampao g. 1589. u Mlecima, na str. 67. prekorava Dubrovčane, što im sinovi u četrnaestoj godini ostavljaju školu: Non come nella città nostra, che quando i figliuoli arrivano all'età di quattordici anni, abbandonano le schole. Obavezna polaska škole za sve dječake nije bilo ni u Dubrovniku, a kamoli po ostaloj Dalmaciji. Radi toga bilo je nepismenih ljudi i među samim plemićima u XIV.—XVI. v. Tomu se je zlu najprije nastojalo doskočiti u Dubrovniku, gdje se g. 1455. odredilo, da unapredak ne može vršiti nikakove službe ni u gradu ni van grada onaj plemić, koji ne zna štiti ni pisati.⁴⁾ G. 1536. nešto slično zaključio je plemićko općinsko vijeće u Zadru, da u buduće ne smije vršiti u vijeću nikakove časti nepismen plemić.⁵⁾ Sličan je zaključak zadarskomu bio prihvaćen i u Hvaru godine

¹⁾ Ferrari-Cupilli, o. c. str. 79. ²⁾ Spisi gen. prov. Jer. Kontarinija I. 337, 640. ³⁾ Spisi gen. prov. Anđela Ema IV, I. 215. ⁴⁾ Jireček, Der ragus. Dichter Šiško Menčetić, Archiv f. slav. Phil. XIX, 34. ⁵⁾ Statuta Jadertina, Venetiis 1564 (u dodatku bez paginacije).

1544.,¹⁾ pa u Trogiru g. 1549.²⁾ Premda se sinovima pučana nije branilo polaziti škole, ipak su je u mletačkoj Dalmaciji u malom broju polazili, dok su je u Dubrovniku i pučka djeca u priličnom broju pohađala, naročito školu računanja.

Učitelj nije bio vlastan da isključi ikoje dijete od poučavanja. G. 1669. bio je učiteljem u Korčuli neki fra Dominik Kotoranin. On ne htjede s nekog nepoznatog razloga da poučava dva klerika skupa s drugim učenicima: nekoga Španića i nekog Biljana. Braća se te dvojice potužiše generalnom providuru Barbaru, koji g. 1670. naredi učitelju, da odmah primi u školu i ta dva klerika, jer sva korčulanska djeca imaju jednako pravo na školsku blagodat, što im je podaje njihov zavičaj plaćajući za to naročitoga učitelja, a to tim više, što su ta dvojica spravna kao i ostali učenici prinositi i svoj prinos učitelju, što mu ga pored općinske plate prinosu učenici, kako to svaki put naredi općinsko vijeće.³⁾ Je li učitelj imao prava isključiti učenika od pouke, kad bi mu uskratio dužno poštovanje, o tomu ni školski zakon u Dubrovniku od g. 1557. ništa ne govori. Ali da je bilo neuljudnih i drskih učenika u samom skladnom Dubrovniku još u drugoj polovini XVI. v., jamči nam isti Gučetić, koji se tuži u spomenutoj knjizi na str. 67., kako učenici malo štuju učitelje, pače im prave vragolija i prijetu, kad ih poprave ili kazne. S njim se slaže u sudu i isusovac Manzone, koji je g. 1582. bio došao u Dubrovnik, da g. 1583. propovijeda korizmu i došašće. U nekom listu, pisanom isusovačkom generalu, kaže, da nema nigdje u Italiji tako besposlene, raspuštene i lakoumne mladeži, kakova je u Dubrovniku.⁴⁾

U kojim gradovima nije bilo posebne škole za klerike, polazili su i oni gradsku školu, kao n. pr. u Dubrovniku, Korčuli i t. d. Desilo se je g. 1488. upravo u Dubrovniku, da je u gradskoj školi neki vragoljasti učenik tako jako udario po glavi svojega druga, klerika Dragišića, da se o stvari bila povelu sudbena istraga.⁵⁾ Crkvene vlasti nijesu

¹⁾ Monumenta historico-juridica III, 275. ²⁾ Ibid. X, 274. ³⁾ Spisi gen. prov. Antuna Barabara, knj. II. l. 380. ⁴⁾ Posedel, Povjest gimnazija u Dubrovniku, Program dubrovačke gimnazije 1900./1901., str. 16. ⁵⁾ Jireček, o. c. str. 36.

milim okom gledale, da klerici polaze zajedno sa svjetovnom djecom gradske škole, naročito poslije tridentinskog sabora. Stoga se je n. pr. u Hvaru g. 1579. u nazočnosti apostolskoga pohodioca Augustina Valiera zaključilo, da se osnuje posebna škola za klerike, budući da nije uputno, da klerici polaze gradsku školu.¹⁾ Isto je tako zadarski nadbiskup, Minuccio de Minucci g. 1598. naredio klericima, da svi bez razlike polaze onu školu, u kojoj poučava „magister seminarii“.²⁾

Da vidimo sada, što se je učilo u gradskim školama. Tu dakako treba prije svega razlikovati jedan vijek od drugoga, gradsku školu u Dubrovniku od sličnih škola po ostaloj Dalmaciji.

Spočetka, naime u XIV. vijeku, nije moglo biti razlike između gradskih škola u Dalmaciji i one u slobodnom gradu Dubrovniku. Prije svega su učitelji bili tamo i amo, uz posve rijetke izuzetke³⁾, iz Italije, gdje su otprilike jednaku naobrazbu mogli steći. Istina već g. 1348. kaže se za gradskoga učitelja u Dubrovniku, da je „doctor gramatice“⁴⁾, ali se tim nazivom kiti i gradski učitelj u Zadru g. 1377.⁵⁾ U to doba poučava posvuda samo jedan učitelj koliko sitnu djecu (pueros) u čitanju, pisanju i računanju, toliko odrasle dječake (scholares) u latinskoj gramatici. Tako se traži od prvoga učitelja u Dubrovniku g. 1333., da poučava djecu u gramatici i u drugim znanostima, koje poznaje, i u pisanju: ipse teneatur docere puto in gramaticalibus et aliis scientiis, quas novit, et scribere.⁶⁾ Kad se izuzme početna obuka, koja zapravo i nije bila posao gramatičnog učitelja te se on njome u narednim vijekovima i ne bavi, glavna se je obuka u XIV. v. sastojala u učenju latinskoga jezika po gramatici latinskoga gramatika i retora Elija Donata, koji je živio oko polovine IV. vijeka poslije Krsta. Ta se njegova gramatika u kraćoj obradbi (ars minor) upotrebljavala kao udžbenik sve tamo do XVI. vijeka, pače se je po njoj učilo latinski u nekim redovničkim školama, kao n. pr. u franjevačkim, i u prvoj polovini XVII. vijeka. La-

¹⁾ Farlati IV, 270. ²⁾ Ibid. V, 147. ³⁾ God. 1362. odlučio malo vijeće u Dubrovniku uzeti za učitelja nekoga Splitsanina: Captum fuit de assumendo magistrum gramatice de Spalato (Monumenta XXVII, 196). ⁴⁾ Ibid. XIII, 52. ⁵⁾ Erber, o. c. str. 7. ⁶⁾ Monumenta, XXIX, 380.

tinska se gramatika Aleksandra de Villadei, koja se u to doba pored Donatove u Italiji upotrebljavala, ne spominje u našim sačuvanim ispravama. Regbi dakle da se je Donatova gramatika tada kod nas držala kao najbolji udžbenik, da se početnik uputi u gramatičnoj vještini prema onom poznatom distihu:

Janua sum rudibus primam cupientibus artem,
Nec sine me quisquam rite peritus erit.

Ali se čini, da nesamo u gradovima mletačke Dalmacije, već i u samom Dubrovniku, nije nigda bilo kakova osobita zanosa za učenjem gramatike, kakova je bilo u nekim talijanskim gradovima. Tako je n. pr. u XIV. vijeku gramatika toliko pobuđivala zanimanja u Mlecima, da se i ime Gramatika počelo nadijevati ženskim. Dešavalo se kadgod, da su se i pučani prepirali o gramatičnim pravilima te se u prepiranju i počupali.¹⁾

Obuka se u latinskom jeziku nije ograničivala na samu Donatovu gramatiku. G. 1359. malo vijeće zaključuje, da učitelj Ivan može pobirati po dva groša na mjesec od učenika, koji uče Donata i više od Donata: qui adiscunt Donatum et a Donato supra.²⁾ Iako se tu ne spominje, što se mimo Donata učilo, ne će se, držim, pogriješiti, ako se uzme, da su se i kod nas tada, kao i drugdje u gradskim školama, tumačile Esopove basne, Disticha moralia Catonis, pa koji lakši latinski pisac. Učitelju nije niko branio pored gramatike predavati i retoriku, ako ju je poznavao. Ta već prvom učitelju g. 1333. daje se na volju, da pored gramatike može predavati i što drugo, u što se razumije: teneatur docere putos in gramaticalibus et aliis scientiis, quas novit.³⁾

Učenici su u XIV. vijeku kod nas još učili latinski jezik, kakvim se je crkva služila. Još se kod nas nije bila rodila želja za učenjem starih rimskih pisaca niti se je kušalo za njima se povoditi u pisanju latinskim jezikom. Pa iako se je tumačio u školi koji laganiji latinski pisac, učitelj se je u tumačenju ograničivao na gramatično i je-

¹⁾ Molmenti o. c. I. 419. ²⁾ Monumenta Slav. meridion. XIII, 259.
³⁾ Ibid. XXIX, 380.

zično tumačenje. Tražilo se od učenika, da iz latinskoga auktora upamti što više riječi i izričaja. Upozorivati učenike na nutarnju ljepotu latinskih auktora, počinje se istom u XV. v., kada stadoše k nama dolaziti humanistički obilazni učitelji. Istina, Ivan je Ravenjanin, humanistički obilazni učitelj, u Dubrovniku boravio već g. 1384.—1387., ali ne kao gradski učitelj, već kao kancelar. Čini se, da je gradska škola u Dubrovniku za prvih 40 godina svoja opstanka malo utjecala na obrazovanje i uglađenost građana, ako je vjerovati Ivanu, koji se ljuto tuži na neukost i neuglađenost Dubrovčana.¹⁾

U prvoj se polovini XV. v. gradske škole počinju pomalo pretvarati iz sredovječnih gramatičkih zavoda u humanistične, u kojima se pored latinskoga jezika i književnosti poglavito uči retorika i mjestimice filozofija. U XVI. se vijeku nastava iz tih predmeta još bolje usavršuje te gradske škole dopiru do svojega najvišega razvoja, iza kojega u XVII. v. naglo opadaju, a u XVIII. v. gotovo propadaju.

Ali gradska škola u Dubrovniku u XV. i XVI. v. kudikamo odvaja svojom vrsnoćom od ostalih škola u Dalmaciji. Ona pokazuje znatan napredak, naročito pošto je g. 1434. zasio na učiteljsku stolicu humanista Filip de Diversis. Do Filipova dolaska ona nije imala ni posebne prikladne zgrade, već se selila iz jedne u drugu. Tako g. 1363. po zaključku maloga vijeća bi ustupljena učitelju za poučavanje mladeži općinska kuća, u kojoj je dotle stanovao neki krojač.²⁾ „Došavši ja mjeseca juna g. 1434. u Dubrovnik“, piše Filip de Diversis, „da poučavam dječake i mladiće u nauku i uglađenu vladanju, čega su i odviše trebali, — eda kojom srećom toga mnogi sada ne trebaju! — ne nađoh nikakva posebna mjesta za školu i nastavu, čemu se ne mogoh načuditi radi velikoga glasa, na kojemu je grad svuda po svijetu“. ³⁾ Na poticaj Filipov bi negdašnja oružnica, zvana Sponza, preudešena za školu. To je bila na osami lijepa i prostrana zgrada na dva poda.

¹⁾ Rački, Prilozi za poviest humanizma i rensanse, Rad jug. akademije 74, str. 161. sl. ²⁾ Monumenta Slav. merid. XXVII, 281. ³⁾ Philippus de Diversis o. c. str. 44.

Na donjem su podu učili odrasliji, a na gornjem je bila tako prostrana dvorница, da se u njoj moglo smjestiti do 160 mlađih učenika. Elementarna je obuka već bila postavljena od gramatične te je vrši poseban učitelj, repetitor, koji stoji pod nadzorom učitelja gramatike, koji se radi toga i zove školskim upraviteljem (rector scholarum). Od druge polovine XVI. v. početna se obuka predaje u posebnoj državnoj zgradi blizu crkve sv. Franje. Učenik bi iz osnovne škole prešao u gramatičnu, kad bi na ispitu u nazočnosti rektora škole dokazao, da je sposoban za humanistične nauke. Isto bi tako bio otpušten iz gramatične, ako bi ga rektor pronašao, da je zreo za pohađanje kojeg sveučilišta.¹⁾ Jedan je isprva učitelj bio, koji je poučavao djecu u čitanju, pisanju i računanju. Tako se kaže za Urbana de Licio g. 1459., da je magister abaci et docendi ad legendum et scribendum.²⁾ Ali je već u XV. v. bilo i posebnih učitelja za računicu, koji se zovu „magistri abaci“, a njegova se škola zove „schola abachi“ ili „abaci“.³⁾ Kasnije je bio redovito unajmljivan poseban učitelj za računanje, kako to doznajemo iz pisma učitelja računice Nikole Matijina potkraj XVI. v.⁴⁾ Školu su računice većinom polazila siromašna pučka djeca, koja bi kasnije tražila kakovu službicu kod mjesnih trgovaca a s vremenom i sami postali okretni trgovci. Budući da nejak djeca, kad bi stala polaziti osnovnu školu i školu računice, nijesu poznavala drugoga jezika do svoga materinskoga hrvatskoga, stoga se je obuka u tim školama povjeravala većinom domaćim svećenicima.

Dubrovčani kao praktični ljudi nijesu htjeli, da se sva pouka, kao u dalmatinskim gradovima, ograniči na same humanistične nauke, već su se s obzirom na svoje trgovačke potrebe na vrijeme pobrinuli, da se dio mladeži uvježba odmah u svojoj mladosti u trgovačkim predmetima. Radi toga g. 1435. veliko vijeće izda naročiti red (ordo pro magistris et scholaribus), kojega su se učitelji imali držati kod predavanja. Ono naredi, da jedan od dvaju unajmljenih iz tuđine učitelja, naime Đuro iz Man-

¹⁾ Körbler, o. c. str. 147. ²⁾ Jireček, o. c. str. 79. ³⁾ Ibid. ⁴⁾ Körbler, o. c. str. 165.

tove, „magistro de scola gramatica positiva“, ima poučavati one mladiće, koji bi htjeli učiti trgovačko dopisivanje i trgovačko vođenje računa, a Filip de Diversis, „magistro in gramatica, retorica, loyca e filosofia“, ima poučavati u humanističnim naucima ostale učenike odrasle i neodrasle (scolari et adulti et non adulti).¹⁾ Filip de Diversis kaže za prve učenike, da su učili „vulgares litteras“, a za svoje učenike, da su se bavili učenjem dobrih nauka (studium bonarum scientiarum).²⁾ Premda upravo dolaskom Filipa de Diversis počinje pravi preporod dubrovačke gradske škole, ipak Filip s nepoznatih nama razloga nije ostao u najboljoj uspomeni kod gospode dubrovačkih vijećnika. Kad se je koju godinu kasnije, naime g. 1444., zaključilo u velikom vijeću, da se unajmi učitelj gramatike, pripomenulo se je usput u zaključku, da taj ne smije biti Filip de Diversis, predašnji učitelj.³⁾ Budući da je poslije Filipa de Diversis (1434.—1440.) sve do prestanka gradske škole u Dubrovniku pored upravitelja (scholarum rector) još uvijek bio jedan ili dva učitelja pomoćnika (repetitor), nastojalo se je, da svaki od njih poučava ono, što najbolje poznaje. Tako i školski zakon (providementum super reformatione juventutis) od g. 1557. određuje s obzirom na stručnu spremu nastavnika, da svaki predaje ono, u što se bolje razumije: dove ciascaduno mastro debbia alli suoi scholari dare la sua lectione secondo la capacità del suo ingegno.⁴⁾

G. 1490. vijeće umoljenih zaključí pozvati za učitelja grčke i rimske književnosti (ad docendum literas grecas et latinas) čuvenoga učenjaka, Grka Dimitrija Halkokondilu, koji je tada stanovao u Firenci. Ali se on ne odazva pozivu,⁵⁾ pa ne znamo, je li se pri kraju XV. i na početku XVI. v. i učilo grčki u Dubrovniku. Svakako je u drugoj polovini XVI. vijeka grčki jezik uvršten među nastavne predmete kao slobodan predmet. To doznajemo iz naprijed spomenutoga školskoga zakona od g. 1557., u kojemu se nalaže učitelju rektoru i repetitorima, da učenike, koji bi

¹⁾ Jireček o. c. str. 35. ²⁾ Philippus de Diversis, o. c., Programma del ginnasio superiore in Zara 1881/2, str. 14. ³⁾ Jireček, o. c. str. 79. ⁴⁾ Körbler, o. c. str. 144. ⁵⁾ Jireček, o. c. str. 36.

željeli učiti grčki, pomažu i poučavaju.¹⁾ Po tome sudeći, uvijek je koji član učiteljskog zbora poslije g. 1557. morao poznavati grčki, jer se inače ne bi ni nalažalo, da se učenik, koji ushtjedne, ima poučavati i u grčkomu jeziku. Je li se išta grčki učilo u dalmatinskim gradovima pod mletačkom vlašću, ne može se ništa stalno kazati, samo se to sigurno zna, da je i u tim gradovima u XVI. vijeku bilo pojedinih učitelja, koji su dobro poznavali grčku knjigu. Tako se pripovijeda u životopisu Nardina dalle Celine, koji je bio u Zadru učiteljem oko g. 1520., da je bio učen u oba klasična jezika: *vir grece latineque apprime literatus et abditarum rerum cognitione insignis.*²⁾ Ali se u zadarskoj nastavnoj osnovi od g. 1634.—6. ne spominje grčki jezik ni kao slobodan predmet,³⁾ pa je sva prilika, da se grčki jezik nije nigda ni učio.

Pored latinskoga jezika u XVI. v. počeo se je u škol gdje predavati i talijanski kao nastavni predmet. Tako je poznato, da je Camillo Camilli potkraj XVI. i na početku XVII. vijeka kao školski rektor u Dubrovniku predavao i talijanski književni jezik (toskansko narječje). I zadarska nastavna osnova od g. 1634.—6. propisuje, da učenici u drugom gramatičnom razredu katkad prevode latinske pisce na talijanski, a katkad talijanske pisce na latinski.⁴⁾

Zanimljivo je, da su se od vremena do vremena predavali u Dubrovniku i pravni nauci. Tako g. 1462. odredi veliko vijeće, da se imenuje za rektora škole Nikola Dončić uz pogodbu, da u svečane dane ima pročitati jedno predavanje iz kanoničkoga prava i o dubrovačkom statutu.⁵⁾ G. 1522. obeća svećenik Antun Lukin (de Luca), koji je već bio četiri godine u Italiji kao slušač pravnih nauka te se sada spravljao za doktorat, da će na povratku u domaju za tri godine neprekidno držati svaki dan po dva predavanja, i to jedno iz građanskoga prava, a drugo iz kanoničkoga.⁶⁾

¹⁾ Körbler, o. c. str. 145. ²⁾ Liruti, *Notizie delle vite de' letterati del Friuli*, Venezia 1760., vol. IV. p. 34. ³⁾ Ferrari-Cupilli, *Scritti storici e letterari* I, 71. ⁴⁾ Ibid. str. 72. ⁵⁾ Jireček, o. c. str. 79. ⁶⁾ Jireček, *Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte*, Archiv für slav. Philologie, XXI, 448.

Veliko vijeće u Dubrovniku g. 1435. izdade školski red za učitelje i dake (*ordo pro magistris et scholaribus*), po kojemu su se učenici dijelili na dva odsjeka: u jednom su bili đaci, koji su učili trgovačke predmete, a imao im je predavati učitelj vješt tim predmetima, dok su u drugom odsjeku bili smješteni drugi učenici, koji su kod humanističkoga učitelja učili humanistične nauke. Dugo je vremena zatim prošlo, dok je god. 1557. izdan novi školski red iliti zakon pod natpisom *Provedimentum formatum super reformatione juventutis*. Taj red sadrži dosta lijepih uputa i naredaba. Po njemu se nadzor nad školama povjerava trojici ljudi, koji ostaju u svojoj časti tri godine. Ta se trojica zovu reformatori nauka (*reformatori dello studio*), upravo onako, kako su se zvala počevši od god. 1517. i tri senatora mletačka, kojima je bilo povjereno, da bdiju nad predavanjima u sveučilištu padovanskom i da nadziru štampu, škole, galerije i muzeje u svoj državi. Reformatori su dubrovački imali paziti, da se vrši školski red od g. 1557. Njihova je dužnost bila dva put na sedmicu pohoditi škole, pri pohodu poticati učitelje na vršenje dužnosti a učenike na točno pohađanje škole i marljivo učenje. Da učenici za praznika, koji su dotada bili brojni, ne zaborave, što su u školi naučili, po novom redu traju samo od 15. augusta do konca septembra, suviše se dopušta učenicima, da praznuju po 4 dana o božiću i uskrsu, a dva dana o pokladama. Upraviteljem škole ostaje i unaprijed dotadani rector scholarum, koji predaje odraslim đacima i nadzire rad drugih učitelja.¹⁾ Ali kakav je taj rad imao biti, ili drugim riječima kazano, što je koji učitelj zapravo imao predavati, školski red o tomu šuti. Budući da nije bilo propisane nastavne osnove za gradske škole, učitelji su poučavali učenike u onom, što se je svakom pojedinom učitelju činilo, da je najbolje i najpotrebnije da učenik nauči. Nastavna je osnova ponajvećma ovisila o stručnoj spremi i naobrazbi pojedinih učitelja, pa bi pojedini učitelj prema svojem ukusu i znanju sastavio kadgod nastavnu osnovu za svojega učiteljevanja i prikazao je na znanje gradskim oblastima. Jedna nam se je

¹⁾ Körbler, o. c. str. 143. sl.

takova osnova sačuvala iz Zadra, štampana na velikom polulistu, po kojoj je učitelj gramatike predavao u Zadru od g. 1634.—6. Škola je bila razdijeljena na razrede kao kakova humanistična gimnazija bez ikakvih realnih predmeta, i to na tri gramatička razreda, na razred humanistični i na razred retorični. Dok se je prije latinski učilo po gramatici Donatovoj, sada se uči po gramatici isusovca Emanuela Alvareza, pa kaošto je sam pisac gramatike rasporedio građu u njoj i razdijelio je na tri godine iliti tri razreda, tako je i po zadarskoj nastavnoj osnovi gramatična građa bila razdijeljena na tri gramatična razreda. Esopove basne još i sada u prvoj polovini XVII. vijeka služe kao udžbenik u prvom gramatičnom razredu. U drugom i trećem gramatičnom razredu prevodili su se Ciceronovi listovi, naročito knjiga peta i druga knjiga Vergilove Eneide. Prevodilo se kadikad, kaošto je već bilo naprijed natuknuto, s latinskoga na talijanski (*lingua hetrusca*), a kadikad s talijanskoga na latinski. Po Aldu Manuciju su učenici učili napamet „*elocutiones nec non poeticas phrasas*“. U razredu humanitati prevodila se Ciceronova prva knjiga *De officiis*, komentari Cezarovi i Horacijeve ode. Učenici su se osobito vježbali u sastavljanju listova, a pri izrađivanju pismenih radnja uzimali su primjere iz knjige retora Aftonija, koja se zove *Progymnasmata*. U retoričnom razredu učila su se retorička pravila po Aristotelu, Ciceronu i Kvintilijanu. Da se učenici bolje upute u retoričkim pravilima, tumačili su Ciceronov govor na obranu Milonovu (pro Milone). Suviše se je tumačila Horacijeva poslanica *De arte poetica*, nekoji komadi iz Cezarovih komentara i iz Tacitovih djela. Učenici su se vježbali u latinskim sastavcima u prozi i u poeziji. U neke se je dane učio i vjeronauk. Filozofija se nije svake godine predavala, već samo kad bi bilo zrelih učenika za filozofiju, a tada se učila po Aristotelovim djelima. Kaošto su dan današnji u jednorazrednoj pučkoj školi učenici jednoga odsjeka zabavljeni tihim radom, naime pismenim radnjama, dok učitelj ispituje učenike drugoga odsjeka, takova je nešto imalo biti i u tadašnjoj gradskoj školi s jednim učiteljem, jer su po zadarskoj nastavnoj osnovi učenici nekih razreda iliti odsjeka bili dužni izrađivati pismene zadatke

svaki dan prije podne i poslije podne. Kaošto je u Dubrovniku obuka bila iz jutra i po podne, tako je i u Zadru, pa i drugdje u Dalmaciji, a trajala je obično dva sata iz jutra a dva po podne.¹⁾

Zadarska nastavna osnova u koječemu nalikuje na nastavnu osnovu, koje su se držali isusovci u svojim zavodima, u kojima su se učila samo studia inferiora. Sastavio ju je po svoj prilici benediktovac Kerubin Lazzaroni, član kasinske kongregacije, koji je učiteljevao u Zadru od god. 1632.—39. Vijećnici grada Zadra na sastanku mjeseca juna 1639. izdadoše mu pohvalno posvjedočenje o njegovu zdušnom i uspješnom učiteljevanju za sedam godina. U toj pohvalnici zovu ga „javnim učiteljem geometrije, retorike i filozofije“. Ali je začudno, da u nastavnoj osnovi nema ni spomena o geometriji, koju je on po izjavama gradskih vijećnika predavao.

Da se slično poučavalo u prvoj polovini XVII. vijeka i u drugim dalmatinskim gradovima, ne izuzimajući ni Dubrovnik, sva je prilika. Pače držim, da bi se moglo kazati, da je nastavna osnova u gramatično-retoričnim gradskim školama bila u glavnom ista počevši od XIV. vijeka, kad se izuzme dakako grčki jezik, trgovački predmeti i pravo, što se je od vremena do vremena predavalo u samom Dubrovniku. Ali ako je osnova mogla biti u glavnome ista, ne smije se kazati, da se je isti uspjeh svuda postizavao, jer je uspjeh prije svega ovisio o stručnoj spremi i naobrazbi pojedinih učitelja, a zatim i o njihovoj zdušnosti u vršenju službe. U Dubrovniku su bar posljednjih 100 godina, naime od 1557. do prestanka gradske svjetovne škole g. 1658., ona tri reformatora koliko toliko nadzirala nastavu i nastavnike, ali u mletačkoj Dalmaciji nesamo da nije nigda bilo nikakova jedinstvenoga nadzora nad svim školama, već nije zapravo bilo nikakova ni mjesnoga, pa je stoga učitelj u školi mogao predavati, što je htio i kako je htio.

Što se tiče stručne spremi, te su dosta imali učitelji gramatike od polovine XV. vijeka do polovine XVII. v. To su bili ljudi, koji bi obično prije svoje učiteljske službe

¹⁾ Ferrari-Cupilli, o. c. str. 71. sl. ²⁾ Erber, o. c. str. 17.

stekli na kojem sveučilištu častan naziv „magister philosophiae et artium liberalium“, ili bi dajbudi mogli posvjedočiti kojom ispravom, da su bar polazili koje sveučilište ili koje više učilište. Ko ih je htio i mogao dobro platiti, imao ih je vrsnih. Dubrovnik je imao odakle da dobro plaća učitelje pa je stoga počinjući od Filipa de Diversis pa sve do Dubrovčanina popa Palikuće, uz male izuzetke, imao vrsnih nastavnika i prokušanih odgojitelja. Dosta je od tudinaca spomenuti Filipa de Diversis, Arbanasa Marina Becichema, Danila Clavia, Nascimbena de Nascimbeni, Serdonatija, Camilla Camillija, a od domaćih humanistu ovjenčanog pjesnika Crijevića i Lopudanina Palikuću. Mnogo ovim ljudima Dubrovnik duguje.

Da dalmatinski gradovi u XV., XVI. i XVII. vijeku nijesu imali tako vrsnih učitelja kao Dubrovčani, nijesu oni tomu krivi, već vlada mletačka. Ona je početkom XV. vijeka prisvojila sebi sve prihode dalmatinskih gradova, a samo je neku neznatnu svotu ustupila gradskim općinama za uzdržavanje općinskih činovnika, među kojima je bio i gradski učitelj. Radi toga gradovi nijesu mogli više potrošiti za učitelja negoli im je vlada ustupila novaca prigodom predaje, oni nijesu imali odakle, da su i htjeli, da namjestite posebnoga učitelja za početnike, posebnoga učitelja za računicu, posebnoga za trgovačke predmete, kao što su Dubrovčani radili. Radi toga je razloga još u XV. vijeku u dalmatinskim gradovima jedan te isti učitelj za latinsku gramatiku i elementarnu obuku. Istina u XVI. vijeku spominje se gdje gdje pored učitelja gramatike i njegov pomoćnik (repetitor) za osnovnu školu, ali je učitelj gramatike morao od svojih prihoda uzdržavati takova repetitora.¹⁾ No rijetko je to bivalo, jer u to doba privatni učitelji većinom preuzimlju elementarnu obuku, a učitelj gramatike poučava gradsku mladež u humanističnim naucima. Pored svega toga bilo je u XVI. i u prvoj polovini XVII. vijeka valjanih učitelja gramatike i u dalmatinskim gradovima pod mletačkom vlasti. Da ih nekoliko spomenem. U Hvaru je bio u prvoj polovini XVI. vijeka kao upravitelj gradske škole (rector scholarum) Jerolim Brtučević, ko-

¹⁾ Ferrari-Cupilli, o. c. I. 68.

jemu dominikovac Vicenco Pribojević i kotorski pjesnik Pascali pridijevaju nadimak „Atticus“. Pjevao je hrvatski i latinski. Za njega kaže pjesnik Pascali u latinskoj poslanici, kojom ga je tješio radi ženine smrti, da je poznao latinski kao Ciceron.¹⁾ Oko g. 1500. bio je u Trogiru gradskim učiteljem Palladio Negri, prozvan i Fosco, rodом iz Padove, poznat kao vještak u retorici. Dok je on predavao humanistične nauke u Dalmaciji, vršio je u Zadru učiteljsku službu njegov veliki suparnik, čuveni friulski humanista Nardino dalle Celline. Da je u isto otprilike doba imao i maleni Nin dobra učitelja, kanonika Matija Matijevića, svjedoči pjesnik Zoranić, koji je svojemu bivšem učitelju kao „dobromu baščincu i Hrvatinu“ posvetio svoje Planine. Pa i u XVII. vijeku nalazimo u Zadru neke vrijedne učitelje, kao Grgura Utkovića (Uticense), rodом iz Nina, koji se nije htio primiti nadbiskupske časti u Draču, samo da može i dalje poučavati mladež u Zadru u humanističnim naucima. Za njim ne zaostaje ni Julije Zakarija, koji je napisao nekoliko omanje latinske spise, u kojima se bavi nastavom i brani humanistične nauke protiv njihovih protivnika, kojih je bilo već u to doba. Zasluguje još da se bar spomene i zadarski patricij Šimun Ljubavac, veliki prijatelj historika Lucića, koji se je bavio istraživanjem domaće povijesti, pa ga zato Lucić i zove: antiquitatum dalmaticarum et praesertim patriae suae accuratissimus indagator (Inser. dalm. p. 37).²⁾

Nakon Dubrovnika Zadar je imao najbolju školu u Dalmaciji, a to poglavito stoga, što je plata učitelju bila veća nego u drugim dalmatinskim gradovima. Da su pored malene plate ipak neka i malena mjesta kadikad imala vrsnih učitelja, to se prije svega ima zahvaliti prijetorju nekih domaćih ljudi, naročito svećenika, koji su više iz ljubavi prema svome zavičaju vršili učiteljsku službu nego li iz koristi. Ta za samih 20 dukata stranac ne bi bio mogao ni služiti u malenom Ninu.

Ima više uzroka opadanju gradskih škola u dalmatinskim gradovima u XVII. i u XVIII. v. Uslijed dugoga

¹⁾ Körbler, Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, Rad jug. akadem. 212, str. 49. ²⁾ Ferrari-Cupilli, o. c. str. 74.

ratovanja s Turcima gradovi osiromašise te im se prihodilo tako smanjiše, da fiskalne komore nijesu više puta mogle da plate općinskih namještenika. Gradske su škole osim troška zadavale i dosta neprilika gradskim vijećima. Nije to više bio lak posao naći sposobna učitelja, kako je bilo u XV. i XVI. v., kad su se humanistični putujući učitelji donekle sami nametali u službu. Valjan stranac nije se htio više primati učiteljske službe za istu platu, koju su primali učitelji još u XIV. vijeku, a povisiti mu je niti su gradske općine bile vlasne niti imale odakle. Stoga se nije čuditi, da gradska vijeća, čim su se počele podizati u XVI. vijeku sjemenišne i redovničke škole, s istom gotovo nastavnom osnovom, kakova je bila i u gradskima, sve to manje mare za svoje općinske škole. Budući da su se u te nove škole primala većinom i djeca, koja se ne mišljahu posvetiti svećeničkom staležu, broj je učenika u njima s godine na godinu rastao, a u gradskima opadao. U samom Zadru broj je učenika gradske škole u XVIII. vijeku tako bio spao, da se nije više upotrebljavala ni posebna dvornica za školu, već je učitelj predavao malom broju učenika u svojem stanu. Privatni su učitelji u dalmatinskim gradovima uvijek činili utakmicu gradskim učiteljima, te im više puta znatno smanjivali prihode vabeći sebi učenike, koji bi inače učeći kod gradskoga učitelja štogod mu ili po dužnosti ili od dobre volje prinosili. Ta još u XVI. vijeku, kada je gradska škola u Zadru lijepo uspijevala, bilo je ipak u gradu više privatnih učitelja. Franjevac Noe Bianco u svojem putopisu od Mletaka do Jeruzolima, koji je štampao u Mlecima g. 1566., piše, da se Zadrani mnogo podaju učenju humanitati i da imaju mnogo učitelja i da se rado bave vojništvom. Kad se izuzme učitelj gramatične javne škole i učitelj kleričke, svi su ostali učitelji bili privatni, te su ih uzdržavali sami učenici. Naročito su se redovnici rado bavili privatnim poučavanjem, te ostavivši manastir boravili po privatnim kućama, što je ponukalo g. 1579. dalmatinske biskupe, sabrane u Zadru, da su zaključili,¹⁾ da redovnici ne smiju

¹⁾ Farlati, V, 133.

više boraviti po privatnim kućama baveći se nastayom, već da moraju svi prebivati u manastiru¹⁾.

S nestašice dakle sredstava, sposobnih učitelja i učenika gradske škole u XVII. vijeku počese znatno opadati, dok napokon u XVIII. vijeku ne spadoše gotovo na proste elementarne škole, u kojima se pored čitanja, pisanja i računanja još učilo nešto malo suhoparnih pravila iz latinske gramatike.

Budući da je dobavljanje učitelja iz tuđine pored velikooga troška bilo skopčano i s mnogim drugim poteškoćama, stadoše i Dubrovčani u prvoj polovini XVII. vijeka poslije Camilla Camillija uzimati same domaće ljude za učitelje, dok u drugoj polovini ne predadoše javnu nastavu isusovcima u ruke.

• 2. Dubrovački kolegij.

Već u drugoj polovini XVI. vijeka počese pojedini članovi družbe isusovačke dolaziti u Dubrovnik. Glavno im je zanimanje bilo propovijedanje, a sporedno se neki bavljahu poučavanjem mladeži. Tako je u prvom deceniju XVII. vijeka poučavao učenike u retorici isusovac o. Silvestar Mucij, o. Pandolfo Ricasoli u gramatici, a o. B. Kašić upućivao je kao rođeni Dalmatinac u početnom nauku malenu djecu, koja još nijesu razumjela talijanski²⁾. Pri kraju drugog decenija i na početku trećega istoga vijeka poučavao je u humanističnim naucima odrasliju mladež o. Kamilo Gorio na talijanskom i latinskom jeziku. U četvrtom deceniju XVII. vijeka predavao je mladeži humanitat, retoriku i filozofiju Dubrovčanin o. Ignacij Tudizić. Njegov je učenik bio Dono Palmotić³⁾.

Dubrovčani radi naprijed navedenih razloga stadoše raditi oko toga, da se isusovci, koji su već tada bili na glasu kao nastavnici, stalno nastane u Dubrovniku i preuzmu javnu nastavu. Nakon okapanja gotovo od jednoga vijeka pođe im to za rukom, te isusovci g. 1658. otvoriše

¹⁾ Viaggio da Venezia al s. sepolcro et al monte Sinai, Venetia 1685. p. 12. Sono dediti molto all'arme et prima a gli studii d'humanità, hanno molti maestri da scola. ²⁾ Posedel, Povijest gimnazije u Dubrovniku, Program dubrovačke gimnazije 1900./1. str. 18. sl. ³⁾ Ibid str. 19.

javno učilište, koje se može donekle držati kao nastavak već opale gradske gramatično-retoričke škole. Da je došlo do otvorenja isusovačkoga učilišta, glavna je zasluga opet nekih Dubrovčana, članova reda isusovačkoga, a poglavito o. Marina Gundulića, koji oporuči 12.000 rimskih škuda za utemeljenje kolegija, a 6000 škuda za uzdržavanje isusovačke rezidencije u Dubrovniku.

Spočetka se spominju samo dva učitelja isusovačka, a to o. Aleksandar Grebonij, Poljak, za retoriku, a o. Mihovio Skenderić iz Rijeke za gramatiku, pa je stoga sva prilika, da su u početku u niža dva razreda predavali svjetovni svećenici dubrovački.

Kolegij se počeo graditi g. 1662., a sruši ga još nedograđena potres g. 1667. i zatrpao u ruševinama cio razred isusovačke škole. S potresom nastala takvi rasap u Dubrovniku, da za četiri godine škole nije ni bilo. Istom pete godine nakon potresa otvoriše isusovci iznova svoju školu. Na mjestu razorenoga kolegija podiгоше drugi kudikamo ljepši i veći i u tu krasnu zgradu smjestiše svoju školu, koja se g. 1684. svečano prozva kolegij.

Nastavna je osnova u isusovačkom kolegiju u Dubrovniku bila ista kao i u drugim zavodima njihovim, uređena po propisima sadržanim u Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu. Sav se nauk dijelio na studia inferiora et superiora. U dubrovačkom su se kolegiju predavali samo niži nauci (studia inferiora), razvrstani u pet razreda: tri gramatična razreda, jedan humanistični i jedan retorični. G. 1749. bi zaveden i filozofijski tečaj, u kojemu je poučavao o. Vlaho Bolić. Ali je malo zanimanja bilo među mladeži za filozofiju, pa je filozofijski tečaj prestao nakon dvije godine. Budući da je svaki razred po osnovi isusovačkih škola morao imati posebnoga učitelja, tako zvanog razrednoga učitelja, te budući da se u dubrovačkom kolegiju ne spominju nigda više od četiri učitelja, to su možda bila u Dubrovniku samo četiri razreda: dva gramatična, jedan humanistični, a jedan retorični, ili je protiv općega pravila jedan te isti učitelj predavao u dva razreda. Nastavni je jezik bio latinski, kao što i drugdje u isusovačkim školama. Dok bi učenici naučili latinski, mogli su se služiti i talijanskim jezikom kao tobože mate-

rinskim. Ali budući da većina učenika, kojima je materinski jezik bio hrvatski, nije spočetka razumjela ni talijanski, predavao je obično u prvom gramatičnom razredu učitelj, koji bi razumio i hrvatski, ponajvećma koji domaći svjetovni svećenik ili isusovac rodом iz naših krajeva. U kolegiju se učilo i grčki, iako ne mnogo, a od živih jezika nijedan. Po sebi se razumije, da su isusovci i u dubrovačkom kolegiju kao i drugdje mnogo važnosti podavali suvišnom učenju naizust. Napredak su u naucima dosta unapređivala natjecanja, zavedena među učenicima. Od znatna utjecaja na govorničku obrazovanost mladeži bile su akademičke vježbe i dramska prikazivanja o velikim svečanostima.

Kad je red isusovački g. 1773. bio ukinut, nastava u kolegiju bi privremeno povjerena nekim domaćim svećenicima, koji su se već otprije isticali kao dobri nastavnici u privatnu poučavanju. Sad stadoše Dubrovčani svojski oko toga raditi, da opet koji redovnici preuzmu nastavu u kolegiju. Napokon im g. 1777. pođe za rukom skloniti skolope iliti pijariste, da oni preuzmu nastavu u kolegiju. U to su doba i skolopi bili na glasu kao dobri nastavnici te su bili preuzeli nastavu u svim kolegijima u Toskani, u kojima su prije poučavali isusovci.

Dubrovački kolegij pod pijaristima ne izgubi ni malo od svoje predašnje vrijednosti, pače se može kazati, da su pijaristi kao nastavnici bolje shvatali svoju zadaću u Dubrovniku negoli isusovci. Ovi posljednji nijesu se ni najmanje obazirali u Dubrovniku kao što ni drugdje na materinski jezik učenika, već su jedino pazili, da učenici dobro nauče latinski pisati i govoriti, pače su branili učenicima govoriti materinskim jezikom koliko u školi toliko u saobraćaju međusobnom izvan škole. Pijaristi su naprotiv nešto pažnje posvećivali i materinskom jeziku učenika i domaćoj hrvatskoj književnosti. To najbolje doznajemo iz akademičkih vježbi, koje su učenici u njihovu zavodu priređivali svake godine, kao što su običavali i prije za isusovaca. Tako je prigodom školske svečanosti iliti akademije g. 1797. najprije jedan učenik retorike izrekao uvodni govor, u kojemu je isticao, kako je Dubrovnik imao svoju Osmanidu još prije negoli su Francuzi imali svoга

Voltaire, a Inglezi svoga Miliona. Zatim je jedan učenik u talijanskom prijevodu deklamovao komad iz Gundulićeva „Osmana“, drugi su opet čitali svoje sastavke u prozi i versima o Palmotićeve „Dubrovniku ponovljenu“, o Đorđićevu „Marunku“, o dubrovačkoj dramatici, o raznim periodama dubrovačke književnosti, o staroj religiji Slavena, o staroj slavenskoj učenosti, o katoličkom slavenskom obredu, o našim poslovicama, o rasprostranjenosti slavenskoga jezika. Sva ta svečanost dokazuje, da su učenici retorike, koji su te godine akademičke vježbe priređivali, dobro bili upućeni u prošlosti dubrovačkoj, naročito u dubrovačkoj starijoj književnosti.¹⁾

Pijaristi uvedoše kao nastavni predmet i jedan živi jezik, naime talijanski, kojega je poznavanje bilo potrebno mladeži dubrovačkoj, koja je kasnije išla na sveučilišne nauke u Italiju ili se bavila, po starom dubrovačkom običaju, trgovinom. Nijesu oni zanemarivali ni realnih predmeta te se je u zavodu pored prirodnopisa učila fizika i matematika.

Pijaristi nastavili su predavati u zavodu sve do g. 1806., kada Lauriston, unišavši u Dubrovnik s francuskim četama, pretvori ga u vojničku bolnicu. Ali pijaristi protjerani iz kolegija ne zapustiše ni tada svojih učenika, već ih privatno poučavahu, dok g. 1808. ne osnova Marmont licej s konviktom mjesto predašnjega kolegija.

Premda su pijaristi bili većinom tuđinci, ipak se očinski brinuše za naobrazbu dubrovačke mladeži ne čupajući joj iz srca ni ljubavi prema materinskom jeziku hrvatskomu ni prema rođenoj grudi. Nekoji između njih zavolješe Dubrovnik kao svoju domaju te se rado baviše njegovom slavnom prošlošću, kao dična braća Appendini.

3. Redovničke škole (dominikovačke i franjevačke).

Netom dominikovci i franjevci počeli su u XIII. stoljeću osnivati manastire u Dalmaciji, odmah u nekim prema propisima svojega reda stadoše podizati škole, koje je polazila većinom redovnička mladež, ali su ih od česti

¹⁾ Ibid., Program dubrovačke gimnazije 1901./2., str. 18.

pohađali i klerici i svjetovna djeca. O tim se školama malo što zna gotovo do XVI. vijeka.

Najbolje su dominikovačke škole bile u Kotoru, Dubrovniku i Zadru. Tako Farlati spominje nastojanje dominikovača oko uzgoja mladeži u Kotoru ovim riječima: *juventuti humanis divinisque litteris erudiendae scholas instituerunt.*¹⁾ Dominikovački je manastir u Dubrovniku uvijek bio na dobru glasu radi svojih vrijednih članova, naročito nastavnika. „Tako je sve dubrovačko građanstvo cijenilo“, piše o. Crijević u svojoj neizdanoj „Bibliotheca Ragusina“, „učenost redovnika dubrovačkog samostana, da se već od početka pa dalje samostan smatrao kao neko proročište, a uistinu kao stan mudrosti, kojemu su svi hrlili, da u dvojbena pitanjima prime odgovor prama nauci Isukrstovoj, crkvenim odredbama i učenju sv. otaca.“²⁾ U Zadru je i prije XVI. vijeka postojala dobra škola u dominikovačkom manastiru. G. 1570. podijeli papa Pijo V. dominikovcima u Zadru dohotke opatije (benediktovačke) sv. Mihovila na Brdu, da koliko toliko doskoči ljutoj nevolji, u kojoj se je manastir tada nalazio radi ratnih događaja. Tim su se dohotcima imali uzdržavati nesamo fratri u manastiru, već i daci u višoj školi (*studium generale*), na kojoj se je mogao postići naslov učitelja bogoslovlja. Pored teologičkih nauka predavali su se u zavodu i humanistični. U njemu su bila tri nastavnika: *regens ac magister, baccalaureus ordinarius i studentium magister*. Niži su se nauci predavali jednako kao u kakvoj humanističnoj gimnaziji, razdijeljenoj na razrede. Pored latinske gramatike, retorike, logike i filozofije čitali su se u školi ponajbolji latinski pisci, kao Ciceron i Vergilije, te su se prevodili talijanski pisci na latinski. Zavod je bio dugo vremena na lijepu glasu te je isto plemićko gradsko vijeće izdavalo pohvalnice nekim dominikovačkim učiteljima, kad bi ostavili Zadar, jer su u zavodu polazila nauke i plemićka i građanska djeca. Ali su se na štetu nastave kadikad porađale i nutarnje razmirice između samih nastavnika. Učitelji, podanici mletački, prijekim su okom gledali na učitelje, podanike drugih talijanskih drža-

¹⁾ Farlati VI, 447. ²⁾ Zaninović, Pogled na apostolsko-znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim zemljama, Zagreb, 1917., str. 16. (Preštampano iz Bogoslovne Smotre g. 1917.)

vica, pa je sama mletačka vlada bila naredila dominikovačkom starješinstvu, da jedino tada, kad nema sposobnih domaćih ljudi, namješta tuđe podanike za učitelje. Zadarški je manastir bio najglavniji dominikovački manastir u Dalmaciji. Po izvještaju generalnoga providura Rive imao je g. 1705. šesnaest svećenika, sedam đaka novaka i šest laika. Ali potkraj XVIII. vijeka izgubi manastirska škola svaku važnost. Da manastir ne izgubi pravo na dohotke opatiije sv. Mihovila, i za prve austrijske uprave bio je imenovan jedan od redovnika za učitelja manastirske škole. Ali budući da se je u manastiru još predavala samo neka tamna i nerazumljiva gramatika (un oscura e mal' intesa grammatica), izvanjski učenici nijesu škole više htjeli ni polaziti, a redovničkih je đaka bio posve malen broj. Zavod je još postojao samo po imenu, pa stoga francuska vlada g. 1806. dokinu manastir i njegovu školu.¹⁾

Osim triju navedenih dominikovačkih škola još se s pohvalom spominju njihove škole u Hvaru, Splitu, Trogiru, Korčuli i Ninu.²⁾ Nijesu se u svim tim školama predavali humanistični nauci, već se je u nekojim obuka ograničivala na samo čitanje i pisanje. Tako su dominikovci na Lopudu, na kojemu su g. 1482. podigli manastir, uredili u njemu školu, u kojoj su lopudsku mladež učili početnim naucima. Kod njih su na Lopudu prve nauke izučila i dva latinska pjesnika Palikuća i Brautić.³⁾

Kao što se nijesu po svoj prilici dominikovci u školi osvrtnali na hrvatski jezik, tako valjda nijesu ni franjevci, kad se izuzmu oni dalmatinski franjevci latinaši, koji su pripadali redovničkoj provinciji Bosne Srebrne, a od godine 1735. sačinjavahu posebnu provinciju pod imenom presv. Otkupitelja. I u manastirskim se je školama posljednjih najviše u školi pazilo na učenje latinskoga jezika, koji se je učio još u prvoj polovini XVII. vijeka po Donatovoju

¹⁾ Spisi ukinutoga manastira sv. Dominika u Zadru, poglavito „Liber almi studii generalis S. Dominici Jadrae olim florentissimae provinciae Dalmatiae septemb. 1584 inceptus“, u namjesništvenom arhivu u Zadru. — Erber, Storia del ginnasio superiore di stato in Zara, str. 22. ²⁾ Zaninović, o. c. str. 16. ³⁾ Körbler,ivot i književni rad biskupa Nikole Lopudanina Brautića (1566.—1632.), str. 2. (Rad jugosl. akademije, knjiga 192).

gramatici. Rimski su se pisci rijetko u školi tumačili, već su se učenici vježbali prevoditi živote svetaca iz latinskoga časoslova na hrvatski jezik i vježbanja radi među se su govorili latinski.¹⁾ Nije bilo jednog učilišta za sve đake, već je svaki manastir imao po nekoliko đaka, jedno 4 do 10, kako to između ostaloga doznajemo iz izvještaja biskupa Bartula Kačića²⁾ i o. Pavla iz Rovinja iz prve polovine XVII. vijeka. Ti su đaci bili ujedno i manastirski poslužnici, kako to izrijekom kaže o. Pavao iz Rovinja g. 1640.: Questi servono in coro come chierici, fuori come famigli e di pui sono anche studenti.³⁾ Pored svega toga, što se je gotovo sav nauk vrtio oko učenja latinskoga crkvenoga jezika, nijesu đaci baš vele uspijevali u latinskom jeziku, ako je vjerovati biskupu Marku Antunu Dominisu, koji se je tužio na župnike franjevce, da se ne umiju s njim pravilno latinski dopisivati.⁴⁾ Svakako treba ovdje istaknuti, da su ti manastirski đaci pored latinskoga kao glavnoga predmeta nešto učili i hrvatski. Svi su morali znati čitati i pisati bosanskom ćirilicom, kojom su se kasnije služili nesamo u privatnom dopisivanju, već su njom većim dijelom pisali i župske matice, a jedino su se s biskupima latinski dopisivali, a počevši od XVIII. vijeka i talijanskim jezikom. Ali u XVIII. vijeku počeo se zanemarivati bosanska ćirilica. Radi toga franjevačko starješinstvo provincije presv. Otkupitelja na svojem zboru u Sinju godine 1749. (u kojemu je učestvovao i pjesnik Kačić) naredi, da se unapredak nemaju oblačiti u redovničke haljine oni đaci, koji izdanom svjedodžbom od njihovih učitelja ne posvjedoče, da znaju štiti i pisati bosanskom ćirilicom.⁵⁾ Tu je naredbu ponovio g. 1775. provincijal Radman.⁶⁾ Ali su sve te naredbe malo koristile, jer se već u drugoj polovini XVIII. vijeka i kod franjevacu općenito počelo hrvatski pisati latinskim slovima. Još su samo rijetki stari franjevci, koji se bosanskom ćirilicom služe i u prvom deceniju XIX. vijeka, a zatim ona i kod njih potpuno iščezava.

¹⁾ Vinjalić u svojoj rukopisnoj povijesti Dalmacije (Compendio istorico), pohranjenoj u visovačkom manastiru. ²⁾ Farlati IV, 195. ³⁾ Starine XXII, 19. ⁴⁾ Vinjalić o. c. ⁵⁾ Isprava u arhivu zaostroškog manastira. ⁶⁾ Kolenčić, Fra Pavao Posilović i njegovo „Naslađenje“, Rad jug. akademije 206, str. 185.

I franjevačke manastirske privatne škole u XVIII. v. pokazuju znatan napredak. Ne uče više daci latinski po Donatovoj gramatici, već po hrvatsko-latinskim gramatikama franjevaca Babića i Šitovića (Lovra iz Ljubuškoga), koje su priredili oni u glavnome, naročito Šitović, po latinskoj gramatici Emanuela Alvareza. Šitović u uvodu svoje gramatike preporučuje naprednijim učenicima, da pored njegove gramatike uvijek uza se imaju i veliku gramatiku E. Alvareza, za koju kaže, da je „najbolja, najplemenitija, najkorisnija i najglasnija.“ U ovom vijeku franjevački daci imaju i malenu aritmetiku od franjevca Zoričića na hrvatskom jeziku, suviše uče u svojim školama kratku geografiju i povjesnicu Nikole Corbellija, prevedenu s talijanskoga na hrvatski pod natpisom „Kratko ukazanje dila država i vladanja ovoga okruga svitovnjega“. Sad se uvode u nekim manastirima i filozofski tečajevi. Tako je na redovničkom zboru u Sinju g. 1745. bilo određeno, da se u četiri manastira, naime u Šibeniku, Sinju, Makarskoj i Kninu zavedu i filozofički tečajevi¹⁾.

Među franjevačkim učiteljima ovoga doba bilo je dosta vrijednih i obrazovanih redovnika. Dosta je spomenuti pjesnika Kačića, sastavljače gramatike Šitovića i Babića, sastavljače aritmetike Zoričića, pisca mnogih propovijedi Jer. Filipovića, prevodioca Lekušića i t. d. No tom lijepom napretku u manastirskim školama zadade smrtni udarac mletačka vlada g. 1767., kada zabrani da se više ne smiju primati mladići u redovništvo niti rediti za svećenike. Radi te zabrane škole bjehu zatvorene, a daci otpušteni svojim kućama. Istina vlada g. 1778. dokine tu zabranu, te franjevci iznova otvoriše škole u manastirima, ali se te škole ne mogoše ni izdaleka takmiti s onima, što su bile prije kojih dvadeset godina.

Franjevačke su manastirske škole bile namijenjene jedino redovničkom podmlatku, ali su franjevci kao župnici privatno poučavali i po koje svjetovno dijete sa sela i iz varoši u bosanskoj ćirilici, kasnije i u latinici, i u računici. Naročito su trgovci i trgovci u zagorskim varošima rado slali svoju djecu k župniku, da je pouči štogod

¹⁾ Zlatović, Franovci, str. 255.

u računici. „Ja sam kuša“, piše Zoričić u uvodu svoje aritmetike, izdane u Jakinu g. 1766., „i učijo mnogu dicu aritmetiku, i priuba znaduć štit i pisat naučiše sve ovo, što se u ovim knjižicam uzdrži, ko za pet, ko za šest, ko za sedam, ko najveće za osam miseci“. On je svoju „Aritmetiku“ i napisao „po molbi i ponukovanju mnogi(h) trgovaca i aritmetički(h) naučitelja“. Zanimljivo je takođe da se zna, zašto on u uvodu potiče „iliričkog stioca“ na učenje računanice. „Vidimo da (nauk od broja) najveće služi trgovcu i vladaocu kućnjemu, zato vide se u Italiji u niki(h) gradovi(h) mladiće na stotine učiti ovi nauk, u njem napridovati i po njemu kruh i življenje steći. Isto čine po drugim kraljevinam od Europe i s istim naukom vidimo ovdje doći u naša mista (štono reku) gole i oprcane, pak u malo godina obogatiti i naše starenike trčati im svaki dan na vrata poradi potrebe. Ono što bi naš narod uživa, to uživa drugi. Ovoj slipoći drugoga uzroka ne nalazim nego neznanje ove kriposti (aritmetike).“

Onaj maleni broj pismenih ljudi po zagorskoj Dalmaciji sve do početka XIX. vijeka većinom potječe od ovih privatnih učenika sa župa i od onih manastirskih đaka, koji s kojekakovih razloga ne bi htjeli ili mogli stupiti u redovnički stalež, kao n. pr. poznati junak Rado Miletić iz Vrgorca, o kojemu pjeva starac Milovan:

On učeše skulu u frataru¹⁾,
To bijaše u vrijeme stara.
Kad li naglo udariše Turci,
Na manastir kano mrki vuci,
Ne će Rade skule ni bukvice,
Već povadi sablju od bedrice.
Ne hti više služiti frataru,
Vojnici ga čine za serdara²⁾.

Kao što su franjevački daci provincije presv. Otkupitelja učili bosansku ćirilicu po manastirima, tako su daci franjevaca trećoredaca po sjevernoj Dalmaciji i njezinim otocima učili glagoljicu, ali s tom razlikom, da su prvi

¹⁾ U zaostroškom manastiru, isp. Matas, Pogled na djelovanje manastira Zaostroga od g. 1468.—1868., Koledar Matice dalmatinske g. 1869. str. 103. ²⁾ Kačić, Razgovor ugodni, Zagreb, 1889. str. 379.

učili bosanicu samo kao sporedan predmet, dok su drugi učili glagoljicu kao glavni predmet. Nijesu ni franjevci glagoljaši imali kakovo posebno učilište za svoje đake, već su i oni držali samo po tri četiri đaka u pojedinim manastirima i poučavali ih na hrvatskom jeziku u staroslovenštini. Takovim franjevačkim glagoljaškim učiteljima nalazimo traga već na izmaku XV. vijeka. Tako franjevački povjerenik o. Gabrijel g. 1494. ovlasti franjevca glagoljaša Stjepana Belića, da može slobodno po gradovima i varošima predavati staroslovenski jezik: *Attendentes igitur te vita, moribus et lingua sclavonica, in qua quotidie celebras, taliter dignum evasisse . . . concedimus, ut in quocumque castro, burgo, civitate . . . libere gramaticam audire et tradere*¹⁾. Budući da bi ovi franjevci većinom svršili svoje teološke nauke u Italiji, bili su na prigodi, da nauče takođe latinski i talijanski, te je stoga u njihovim ovećim manastirima bilo dosta vrijednih učitelja. Ali je u omanjim manastirima bilo i slabih učitelja, kod kojih su daci jedino mogli naučiti čitati i pisati glagoljicom. U nekim opet koje vrijeme nije ni bilo učitelja, što možemo zaključiti iz riječi franjevca Klimantovića od g. 1511. i Glavića od g. 1529., koji za se kažu, da nijesu učili „pri meštru pisati“.

U školi se sve predavalo hrvatski, jer daci hrvatske narodnosti nijesu drugoga jezika ni razumjeli. Glavno je bilo naučiti dobro čitati i pisati staroslovenski. Bilo je slučajeva, da se nekim nije dopuštalo ni da se zarede za svećenika, dok ne bi naučili dobro čitati i pisati glagoljicom. U tim su manastirskim školama pored franjevačkoga podmlatka učili kadikad staroslovenski jezik i neki kandidati svjetovnog svećenstva, koji bi kasnije kao popi glagoljaši vršili službu po selima²⁾.

Svjetovne i crkvene oblasti govoreći o ovoj franjevačkoj trećoredskoj provinciji hvale često njihovo nastojanje oko poučavanja hrvatske mladeži. Isto plemićko općinsko vijeće zadarsko izjavljuje god. 1781., da su ovi

¹⁾ Ivančić, Povjesne crte o samostanskom III. redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice, str. 168, i u Prilozima str. 164. ²⁾ Ibidem, str. 157.

franjevci osobito stoga zaslužni, što odgajaju hrvatsku siromašnu mladež i poučavaju je u vjerskim predmetima i hrvatskoj knjizi.³⁾

Kada g. 1767. mletačka vlada zabrani i franjevcima trećorecima, da ne smiju više primati u manastire novih đaka za redovništvo, nestade i onih skromnih manastirskih glagoljaških škola. Tako g. 1781. u toj čisto hrvatskoj franjevačkoj provinciji nije bilo više ni jednoga đaka, dok su g. 1767. bila 22. Mletačka vlada g. 1785. dokine naredbu od g. 1767., ali se međutim radi njezine zabrane tako smanji broj redovnika, da je ova trećoredska glagoljaška provincija bila stoga pri izmaku XVIII. vijeka gotovo na rubu propasti.

4. Sjemenišne škole.

I poslije izumrća narodne dinastije bilo je u nekim dalmatinskim gradovima posebnih škola za svećenički podmladak. Po naredbi četvrtog lateranskog sabora od g. 1215. imao je kod nadbiskupskih crkava poučavati klerike po jedan gramatik i po jedan teolog, a kod biskupskih crkava bar po jedan gramatik. Na bazilskom se saboru g. 1438. odlučilo, da se lektori-teologije namjesto i kod biskupskih crkava. O takovim se je kleričkim školama u Splitu i Zadru sačuvalo nekoliko sitnih vijesti. G. 1200. poučavao je u Splitu klerike u latinskoj gramatici mladi Firentinac Treguan, koji je kasnije najprije bio imenovan za bilježnika u Trogiru, a zatim, kad se zaređio za svećenika, bi izabran za biskupa trogirskoga.¹⁾ Učitelji su kleričkih škola bili većinom domaći ljudi, koji bi se u svojoj struci u Italiji osposobili. Tako je bilo određeno u konstitucijama zadarskoga nadbiskupa Matafarija g. 1395., da kaptol ima o svojem trošku poslati u tuđinu jednoga ili dva kanonika, da uče pet godina teologiju na kojem višem učilištu (*studium generale*).²⁾

Pored učitelja gramatike i učitelja teologije spominju se kadikad i posebni učitelji za pjevanje. Tako se je n. pr. na sinodi u Šibeniku g. 1602. zaključilo, da se unapre-

¹⁾ Ibid. Prilozi str. 188. ²⁾ Monum. Slav. meridion. XXVI, 87, ³⁾ Farlati V, 106.

dak ne smije zarediti za svećenika ni jedan klerik, ako prije naročitom svjedodžbom ne posvjedoči, da je s uspjehom učio i pjevanje.¹⁾ Isto se je zaključilo i na sinodi u Zadru za nadbiskupa Minucija de Minucci.²⁾

Na ovu se je ruku kod stolnih crkava uzgajao samo malen dio dalmatinskoga svećenstva, to jest tako zvano latinsko svećenstvo. To su bila većinom gradska djeca, koja kasnije ne bi htjela ili ne bi mogla radinapoznavanja hrvatskoga jezika da vrše pastirsku službu po selima. Iako su postojale neprekidno u nekim gradovima ovakove latinske škole za klerike, ipak se je dešavalo, da su se u tim gradovima neka siromašna djeca poučavala i privatno u latinskoj gramatici kod kojega gradskoga svećenika. Roditelji bi obično sklopili pogodbu s kojim svećenikom, u kojoj bi se obavezali, da će ga njihovo dijete dvoriti, a svećenik bi se nauzvrat obavezao, da će dijete odijevati, poučavati i uzgajati za svećenika. Pače doznajemo iz neke isprave još od g. 1170., da je neka siromašna žena na samrti ostavila svoga sina na službu koludricama sv. Marije u Zadru, eda bi ga dali izučiti u knjizi i po mogućnosti dali rediti za svećenika.³⁾

Da obuka u kleričkim školama, koje su unatoč naredbama crkvenih sabora postojale samo kod nekih stolnih crkava, nije više odgovarala ni potrebama crkve ni zahtjevima vremena, po sebi se razumije. Stoga se je odredilo na tridentinskom saboru, da biskupi u svojim biskupijama unapredak osnivaju sjemeništa sa sjemenišnim školama za uzgoj klera. Iako se ta naredba u Dalmaciji nije mogla odmah provesti naročito radi nestašice sredstava, ipak je bila povodom, da su se podigle neke nove kleričke škole, a neko vrijeme kasnije i prave sjemenišne škole. Tako se je na sinodi biskupije trogirске g. 1565. odlučilo, da se osnuje klerička škola, te se je za školu odmah imenovao i učitelj sa platom od 48 dukata na godinu.⁴⁾ Dotle su klerici polazili gradsku gramatičku školu. U drugoj polovini XVII. vijeka bilo je u toj kleričko-sjemenišnoj školi 12 klerika, a učitelj je (praeceptor grammaticae) dobivao

¹⁾ Ibid. IV., 486. ²⁾ Ibid. V., 147. ³⁾ Ferrari-Cupilli, Scritti storici e letterari, I., 59. ⁴⁾ Farlati IV., 417.

tada 90 dukata.¹⁾ Kad je g. 1708. bio izabran za trogirskoga biskupa Petar Pavao Calorte, član kongregacije Somoška, poučavali su se učenici u latinskoj gramatici u samom biskupovu stanu, eda bi biskup lakše mogao nadzirati obuku.²⁾

Po nagovoru apostolskoga pohoditelja Augustina Valerija g. 1579. bi osnovana klerička škola i u Hvaru. Dosele su klerici zajedno sa svjetovnom djecom polazili gradsku školu, ali se je unapredak imala uzdržavati posebna klerička škola za jedno 6 klerika, jer se tobože nije pristojalo, da klerici zajedno sa svjetovnom djecom polaze gradsku školu: quia non convenit, ut clerici passim cum laicis ad communem ludum litterarum concedant. U nazočnosti samoga apostolskoga pohoditelja bi imenovan za učitelja gramatike natpop Gazarović, a za učitelja pjevanja (magister musices) kanonik Balcilucić.³⁾ G. 1654. biskup Vincenzo Milani s dopuštanjem starije vlasti pretvori tu kleričku školu u pravu sjemenišnu školu, a sjemenište smjesti u kuću, što ju je udova Antuna Lucića, sina pjesnika Hanibala Lucića, ostavila u duhovne svrhe.⁴⁾ Ali budući da se sjemenište nije imalo čim uzdržavati, nije sjemenišna škola mogla ni uspijevati.⁵⁾

Na sastanku je dalmatinskih biskupa u Zadru na 20. maja 1579. pod predsjedanjem spomenutoga apostolskoga pohoditelja Valerija bilo zaključeno, da se imaju za uzgoj jedno 40 klerika osnovati za svu Dalmaciju dva sjemeništa, i to jedno u Splitu, a drugo u Zadru.⁶⁾ Prema tomu zaključku nadbiskup splitski Dominik Malkoti namisli g. 1581. podići u Splitu sjemenište od dohodaka nekih ukinutih župa. Kaptol se tomu usprotivi, ali on pođe u Mletke i tu zagovorom naprijed spomenutoga Valerija skrsi njegov otpor i osnuje sjemenište, u kojemu je bilo do 14 pitomaca. Svaki je pitomac od spomenutih dohodaka imao dobivati 24 dukata na godinu za svoje uzdržavanje. Ne bi li to doteklo, onda su ostalo potrebno imali pridonijeti roditelji pitomčevi. Nadbiskup je nastojao iz petnih žila da dobije isusovce za učitelje, ali mu to ne pođe za ru-

¹⁾ Ib. 432. ²⁾ Ibid. 442. ³⁾ Ibid., 270. ⁴⁾ Ljubić, Ogledalo književne povijesti jugoslavenske II, 326. ⁵⁾ Farlati III, 275. ⁶⁾ Ibid. V, 132.

kom, kao što nije pošlo kasnije nijednomu drugomu dalmatinskomu biskupu pod mletačkom vladom, da namjesti isusovce za učitelje u sjemenišnim školama ili da oni sami po sebi osnuju kolegij. Ali to sjemenište ne uzdrža se dugo. Ono bi raspušteno g. 1594. koliko s nestašice potrebnih sredstava toliko još više s nestašice sposobnih učitelja.¹⁾

Da toj nestašici u obrazovanju klera doskoči, nadbiskup Marko Antun Dominis stane sam poučavati u svojoj palači klerike u logici, matematici i teologiji.²⁾

Kada je Stjepan Kosmi zasio na nadbiskupsku stolicu splitsku, stane svojski oko toga raditi, da podigne iznova sjemenište u Splitu. To mu napokon pođe za rukom god. 1700. Sjemenište smjesti u kuću, što ju je darovao u tu svrhu kanonik Kupar. Nadbiskup je tu kuću tako prenačinio, da je bilo u njoj prostora za 24 sjemeništara i za sjemenišnu školu. U sjemenište je primao i nekoliko pitomaca iz biskupija, koje su bile područne nadbiskupiji splitskoj.³⁾ Spočetka je bilo, u sjemeništu samo 12 pitomaca, ali se je broj g. 1713. već podvostručio. Sjemenišnu su školu mogla polaziti i svjetovna djeca. To je bilo od velike koristi, jer splitska gradska škola nije nigda tako dobra bila kao dubrovačka ili zadarska. Dok ju je isprva polazilo samo osmero svjetovne djece, g. 1713. bilo ih je do 36.⁴⁾

Nadbiskup je Kosmi bio i u tomu sretan, što mu je pošlo za rukom, da dobavi za učitelje članove kongregacije Somaska, kojima je obuka mladeži bila glavno zanimanje. Taj je red utemeljio sv. Jerolim Emiliani g. 1532. a bio je raširen po samoj Italiji. U početku su bila dovoljna samo dva učitelja, ali se je naskoro s brojem učenika podvostručio i broj učitelja tako te su već g. 1713. bila dva učitelja za gramatiku, jedan za humanitat, a jedan za filozofiju. Kao što nije nadbiskup Kosmi tako nije ni njegov nasljednik Cupilli dopuštao sjemeništarcima, da u sjemeništu priređuju dramatskih prikazivanja, držeći ih štetnim odgoju mladeži i stezi zavoda. Naprotiv je dopu-

¹⁾ Ibid. III, 469. ²⁾ Ljubić, O Markantunu Dominisu Rabljaninu, Rad jugosl. akadem. 10, 36. — Farlati III, 483. ³⁾ Farlati III, 524. ⁴⁾ Farlati III, 548.

štao, da daci priređuju akademije, koje su se sastojale od deklamacija, ili na kojima bi raspravljali o raznim predmetima. Takovim bi poučnim zabavama prisustvovali i ugledniji svjetovnjaci iz grada pa bi na njima bile zastupane i vlasti.¹⁾ Suviše su se klerici vježbali u propovijedanju na hrvatskom i talijanskom jeziku.²⁾ Splitska je sjemenišna škola bila na lijepu glasu pa su naročito plemićke porodice iz sve Dalmacije rado slale svoju djecu tamo. G. 1781. škola je imala pored ravnatelja šest učitelja, a trošilo se za uzdržavanje zavoda do 9411 lira na godinu. Cijela se tadašnja sjemenišna imovina sastojala od triju opatija, kojih su prihodi donosili do 8686 godišnjih lira.³⁾

Iako su dalmatinski biskupi na svojem sastanku u Zadru, kako sam naprijed spomenuo, već g. 1579. zaključili, da se pored Splita osnuje sjemenište i u Zadru, taj zaključak izvrši istom g. 1656. zadarski nadbiskup Brnardo Florio. On pregradivši udesi o svojem trošku za sjemenište bolnicu sv. Jakova naprema stolnoj crkvi, koju mu građani s drage volje ustupiše. Za uzdržavanje sjemeništa, sjemenišne škole i šestorice pitomaca plemićkoga i građanskoga staleža položi on znatnu svotu novca u Mlecima, od koje se ubirala godišnja dobit od 4800 mletačkih lira.⁴⁾ Sjemenišnu su školu mogla polaziti i svjetovna djeca, koja nijesu mislila prigrliti svećenički stalež. Tako je iz te sjemenišne škole, u kojoj se učila latinska gramatika, retorika i filozofija, izišao priličan broj školovane svjetovne mladeži, naročito iz Zadra.⁵⁾ Sjemenište je lijepo napredovalo, kako to ispovijeda g. 1703. sam bivši generalni providur Alviz Mocenigo u mletačkom vijeću: vi fiorisce il seminario onorato dall'alta protectione degli Eccmi Sri Proc.ri di Supra, et ora assai ben diretto con edificatione e con frutto. Ali pri kraju XVIII. vijeka opade i njegova vrijednost te generalni providur Gradenigo g. 1777. izjavi vijeću, da jedva životari: con molto scarsa istruzione.⁶⁾ S propašću republike mletačke g. 1797. propadoše i novci, što ih je kao sjemenišnu zakladu nadbiskup Florio

¹⁾ Alačević, Stefano Cupilli, arcivescovo di Spalato, Annuario dalmatico IV, g. 1887., str. 182. ²⁾ Farlati III, 526. ³⁾ Ljubić, Ogledalo II, 330. ⁴⁾ Farlati V, 164. ⁵⁾ Erber, o. c. str. 24. ⁶⁾ Ljubić, Ogledalo II, 329.

položio u Mlecima, pa budući da se sjemenište više nije imalo otkle uzdržavati, bi ukinuto, a sjemenišna zgrada pretvorena u vojarnu.

Trebinjsko-mrkanski biskup Toma Natalić Budislavić ostavi u svojoj oporuci (umro u Napulju g. 1608.) znatnu svotu novaca, da se podigne u Dubrovniku „Collegium orthodoxum Budislavum“ za uzgoj klera iz njegove biskupije. Svrha je zapravo biskupova bila, da se poda zgoda mladićima iz njegove biskupije, da nauče latinski: ut latinis litteris et bonis moribus imbuerentur. Zavod je osnovan istom g. 1635., ali je nakon malo godina, naime g. 1648. bio zatvoren, budući da je većim dijelom propala glavnica uložena u talijanskim bankama.¹⁾ Šteta, što je taj zavod tako prijeako propao, jer su svećenici trebinjske biskupije, iako se u Budislavićevu sjemeništu učio latinski ezik kao glavni predmet, vršili službu božju na slavenjskom jeziku. To se može odatle izvoditi, što je arcibiskup dubrovački g. 1643. javio u Rim, da je u zavodu Natalić-Budislavićevu našao šest đaka te tom zgodom zabranio svećenicima u zavodu govoriti misu slavenski: prohibui sacerdotibus celebrare lingua illyrica missam absque licentia S. Congregationis. Budući da je glagoljica bila nepoznata Neretvi na jug, dr. Rešetar misli, da su svećenici trebinjske biskupije vršili službu božju na narodnom jeziku.²⁾

I u Šibeniku je neko vrijeme postojalo sjemenište, u kojemu je početkom XVII. vijeka bio upravitelj Ivan Tomko Mrnavić. Ali sjemenišna iliti klerička škola, u kojoj se spominju samo dva učitelja, jedan za gramatiku a drugi za pjevanje, nije nigda vele vrijedila.

U drugoj polovini X./I. vijeka biskup je Bisani svojski radio oko toga, da isusovci podignu kolegij u Kotoru za uzgoj klera. Oko toga je nastojao potkraj XVII. vijeka i biskup Marin Drago, ali su sva ta nastojanja bila bezuspješna, jer u jednu ruku nije bilo dovoljno raspoloživih sredstava, a u drugu ni vlada mletačka nije tomu bila sklona.³⁾

¹⁾ Rešetar, Toma Natalić-Budislavić i njegov „Collegium orthodoxum“ u Dubrovniku, Rad jug. akadem. 206, str. 139. ²⁾ Ibid. str. 140.

³⁾ Raffaelli, Mezzi di educazione della città di Cattaro, Gazzetta di Zara 1844, broj 93, 94.

Iako su sjemenišne škole bile podignute na poticaj tridentinskog sabora, ipak su se u latinskim sjemenišnim školama, kakove su naprijed spomenute bile, učili i tumačili poganski auktori, jednako kao i u gradskim školama. Istina, čulo se je kadikad prigovora sa strane nekih crkvenih dostojanstvenika protiv čitanja poganskih pisaca uopće u školama. Tako se je osobito obarao na čitanje klasika papa Pavao II. te je učenje poganskih pisaca nazivao herezom, jer se je bojao, da će se mladež pokvariti čitanjem Juvenala, Terencija, Plauta i Ovidija. I među dalmatinskim biskupima bilo ih je protiv učenja poganskih auktora. Šibenski biskup Arrigoni u konstitucijama prihvaćenim na šestoj sinodi g. 1623. opominje sve učitelje, da ostavivši poganske pisce tumače u školi svojim učenicima rimski katekizam, poslanice sv. Pavla i Jerolima: Omnes ludi magistros monemus, ut in suis scholis omissis profanis auctoribus suis scholaribus catechismum Romanum, epistolas divi Pauli et sancti Hieronymi legant.¹⁾ Ali ti pojedinačni glasovi nijesu nigda preoteli mah te se nesamo u novom vijeku već i u srednjem u svim gotovo boljim redovničkim, kleričkim i sjemenišnim školama tumačili grčki i latinski klasici. U tomu su se nastavnici pozivali na sv. Augustina, koji je kazao, da kaošto su Izraelci otišavši iz Egipta sa sobom ponijeli zlatno i srebrno posude i ruho Egipćana, da ga upotrijebe i namijene boljoj svrsi, tako i mi imamo iz poganskih auktora uzimati i prisvajati sve što je dobro i vrijedno, da se tim koristimo u navješćivanju evanđelja.²⁾

Sva spomenuta sjemeništa, kad se izuzme kolegij Natalić-Budislavićev, koji nije ni bio namijenjen Dalmatincima, bila su podignuta za odgoj i naobrazbu gradskoga latinskoga svećenstva, dok za kudikamo veći dio dalmatinskoga svećenstva, naime za hrvatsko svećenstvo iliti glagoljaško nije bilo nikakova sjemeništa gotovo do polovine XVIII. vijeka. Taj se je glagoljaški dio svećenstva velikim dijelom privatno uzgajao kod starijih popa glagoljaša, a samo maleni dio u sjevernoj primorskoj Dalma-

¹⁾ Farlati IV, 493. ²⁾ Divi Aurelii Augustini Hypponensis episcopi de doctrina christiana, knjiga II, glava 40.

Urlić: Crnice iz dalmatinskoga školstva

ciji i kod franjevacu trećoredaca učio se staroslovenskom jeziku. To su bili seoski sinovi, koji nijesu poznavali drugoga jezika do hrvatskoga. Biskupi su od vremena do vremena izdavali neke propise, kojima su silili glagoljaške klerike, da steku koliku toliku naobrazbu kod kojega privatnoga učitelja svećenika. Tako biskup šibenski Arrigoni g. 1618. naredi, da se „ilirski“ klerici ne pripuštaju k većim redovima, ako prije ne donesu svjedodžbe, kojom im njihov učitelj posvjedočuje, da su kod njega u Šibeniku ili u kojem drugom gradu za tri godine s uspjehom učili knigu¹⁾. To se je donekle od glagoljaških klerika tražilo i u nadbiskupiji splitskoj. Nadbiskup Cupilli u svojem izvještaju od g. 1713. kaže, da glagoljaški klerici, prije nego imaju primati svete redove ili kao mladi misnici prije nego imaju preuzeti upravu župe, dolaze u Split te se u općenju s obrazovanim svećenicima vježbaju u podjeljivanju svetih sakramenata i u drugim obredima.²⁾ Ali su sve te naredbe malo pomagale, pa su se više puta redili za svećenike jedva pismeni klerici. U svim se gotovo izvještajima dalmatinskih biskupa na svetu stolicu ističe njihova malena naobrazba. Tako nadbiskup Cupilli kaže za njih, da radi nestašice učitelja i knjiga čame u neznanju.³⁾ Da je to živa istina bila, svjedoči njihov najbolji prijatelj nadbiskup Zmajević, koji g. 1740. potanko izvješćuje mletačku vladu o jadnoj njihovoj naobrazbi nadajući se, da će i vlada jednom što god za njihovu naobrazbu poraditi. Usprkos velikom siromaštvu, veli dobri pastir, nema kuće, u kojoj ne bi domaćin želio, da mu sin postane svećenikom. Dijete se počinje učiti pasući stado. Tu se nauči čitati i pisati bez knjige, pera i karte. Oštruljastim kamenčićem urezuje slova na kamenu. U njegovu se zavičaju, naročito u poljičkim brdima, nalazi obilno pera i papira te vrste. U ravnici dijete zamijeni kamenčić nožićem, kojim urezuje slova na kori stabala. Njegov otac nalazi po bližnjim stablima i po kućnom pokuštvu dokaza o njegovu napretku. Kad vidi, da mu je sin dovoljno uznapredovao u pisanju, vodi ga do kojega časnoga svećenika i povjeri mu ga u ruke. Od onoga dana, kada svećenik primi takova uče-

¹⁾ Farlati IV, 491. ²⁾ Ibid. III, 547. ³⁾ Ibidem.

nika, zadobije častan naziv učitelja. Taj mu naziv podiže ugled kod svijeta, ali ga ujedno veže, da provodi život posve uzoran. Učitelji su obično vremeniti ljudi i izgledna vladanja. Nemoralno vladanje učiteljevo moglo bi dati povoda, da njegova učenika ne pripuste na ređenje za svećenika. Naslov učitelja veže svećenika, da hrani svoга učenika, ali nauzvrat učitelj stječe u učeniku druga i pomagača, koji ga dvori pri službi božjoj i pomaže mu u kućnim poslovima. Učenik se brine za crkvu, čisti je, sprema oltar, i kad ustreba učitelju podalje poći da misu služi, učenik naprti na se misno odijelo i druge potrepštine za službu božju. Učenik se pod strogom upravom i nadzorom učiteljevim sviče kršćanskoj poniznosti i čednosti. Prima često svete sakramente, učestvuje često crkvenim obredima, uči pobožno čitati časoslov i uči napamet mali katekizam Belarminov. Pošto je tako proživio neko vrijeme u kušnji i vježbanju, povede ga učitelj do biskupa, da mu dopusti nositi kleričko ruho. Kad učenik postane klerikom, vraća se opet k svojem učitelju i počinje kod njega učiti moralku i nauku o svetim sakramentima in genere et in specie. Program se naukovni razvija prema tomu, kako klerik napreduje u svetim redovima. Na ispitu za svećenika, treba da kao đakon riješi sličnih slučajeva (casus), kakovi se zadaju svećeniku, kad načinja ispit, da može slušati svetu ispovijed. Prije nego primi sv. redove, treba da đakon posvjedoči, da je učio veliki katekizam Belarminov, a mali katekizam da je već tumačio vjernicima. Za dokonih časova učitelj i učenik rade u vrtu ili vinogradu. Ako su blizu mora, bacaju mrežu i love ribu, da bar gdje god poboljšaju svoju priprostu hranu, koja se u glavnom sastoji u povrću i u mliječnom jelu. Koji mjesec iza jematve piju vino, dok im traje, a zatim samu vodu ili vodu kvasinom okvašenu. Odijelo im je siromaško te se razlikuje od svjetovnog tim, što je dulje i mrke boje. U svetkovine i kad idu u bližnji grad, obuku na se talar. Poslije ređenja za svećenika mladi se misnici vraćaju svojim roditeljima te im je dopušteno da služe službu božju u župskim crkvama. Nema ni najmanjeg seoca (u Poljicima), gdje nema župnika, njegova zamjenika i nekog broja prostih svećenika. U nedjelju i u blagdane pjevaju

zajednički misu i časoslov. Preko sedmice moraju se svi skupiti na godovima za pokojnike ili na sprovodima. Župnik prima 5 do 15 škuda na godinu, njegov zamjenik 2 do 4 škuđe, a prosti svećenici bez službe imaju pravo da se služe misnim odijelom za misu. Ako li posljednji ne učestvuju revno u zajedničkim službama božjim, ima pravo župnik da im uskrati misno odijelo. Za izrečenu misu primaju nadarje od 3 do 5 gazeta. Mladi misnici nastavljaju učiti, dok ne polože ispit za ispovjednika. Jesu li ga položili, čašćeni su od svakoga.¹⁾

Ovako su se mršavo uzgajali u naobrazbi glagoljaški svećenici sve tamo do XVIII. vijeka. Kad je g. 1713. zasio na nadbiskupsku stolicu u Zadru Vincenzo Zmajević, on preagne svojski oko toga raditi, da u Zadru osnuje sjemenište za odgoj i naobrazbu glagoljaškoga svećenstva svoje nadbiskupije. Ta u zadarskoj nadbiskupiji g. 1720. bile su sve župe — a bilo ih je preko 70 — glagoljaške, kad se izuzme grad Zadar. Svojim ugledom kod crkvene i svjetovne vlasti, a nada sve svojim ustrajnim i neumornim nastojanjem znao je on predobiti sve zapreke, koje su bile na putu osnivanju takova zavoda. S dopuštenjem same mletačke vlade obrati se on na sv. stolicu, da mu prepusti koju crkvenu nadarbinu za uzdržavanje sjemeništa. Papa Benedikt XIII. dopusti g. 1729., da se za njegovo uzdržavanje upotrijebe prihodi opatije sv. Krševana u Zadru i sv. Petra na Osoru. Iako Zmajević ne doživi dogradnje sjemeništa, koje otvori g. 1748. njegov nasljednik Karaman, ipak je za života otvorio školu s hrvatskim nastavnim jezikom. U sjemeništu je bilo samo šest besplatnih mjesta za dječake siromašnijih roditelja iz okolice zadarske, dok su se ostala djeca imućnijih roditelja, ako su htjela živjeti u sjemeništu, imala uzdržavati o svojem trošku. Po nastavnoj osnovi, što ju je nadbiskup Karaman g. 1748. propisao, pitomci su imali učiti čitati i pisati nesamo glagoljicom već i ćirilovicom. Zatim su učili latinsku gramatiku, retoriku, filozofiju, moralku i dogmatiku. Spočetka su bila samo dva učitelja, jedan za „ilirsku“ književnost, a drugi

¹⁾ Pisani, Les chretiens de rite oriental a Venice et dans les possessions venetienses 1439—1749, preštampano od dr. Jelića u Fontes hist. liturgiae glagol. rom. saec. XVIII, 23.

za sve ostale znanosti, ali se je kasnije broj povećao. Kućni i nastavni red nadbiskupa Karamana od g. 1748. nešto je popunio nadbiskup Karsana g. 1777. Čitao se je svake subote pitomcima u blagovalištu na hrvatskom jeziku. U trećoj točki toga pravilnika nalagalo se, da svaki dak ima sa sobom u sjemenište donijeti „teologiju Kadčića, brevial i ako se može misal, nauk kršćanski, a navlastito kardinala Belarmina katekizam rimski. Napokon da nastoju dobaviti knjige od bogoljubnosti, pripovijedanja, a navlastito Filipovića iz Rame“.¹⁾

Po izvještaju splitskoga nadbiskupa Stjepana Cupillija od g. 1713. u splitskoj biskupiji od 52 župe bilo ih je samo 20 latinskih, a ostale sve glagoljaške, a u samoj općini poljičkoj živjelo je oko 125 popova glagoljaša.²⁾ Tvrdio uvjeren nadbiskup, da je od prijeke potrebe, da se i za pope glagoljaše podigne kakav naukovni zavod, ako se hoće izbaviti ih iz dosadanjega neznanja, udesi sve potrebno, da otvori za njih posebno sjemenište sa školom u splitskoj varoši Luću pokraj sv. Petra, ali smrt g. 1714. omete tu plemenitu nadbiskupovu osnovu.³⁾

Prošlo je izatog gotovo 35 godina, dok je napokon pošlo za rukom g. 1750. nadbiskupu Pacifiku Bizza-i, da otvori u Prijeku kod Omiša „ilirsko“ sjemenište za glagoljaški podmladak svoje nadbiskupije. Prve je godine bilo u sjemeništu samo 12 mladića, ali je s vremenom broj narastao do 50, pače u neko doba i do 60 učenika. Osobito se je potonji nadbiskup Garanjin očinski brinuo za napredak sjemeništa. On je pače bio naložio učenomu Anđelu Dalla Costa, koji je za glagoljaške bogoslove bio napisao hrvatski crkveno pravo u dva sveska, da nadzire napredak nauka u tom zavodu. U posveti drugoga sveska svojega prava, štampanoga god. 1778., Dalla Costa izriče povoljan sud nadbiskupu Garanjinu o napretku u naucima: „Sva pomlja i nastojanje tvoje jest, da u istomu nahode se razboriti naučitelji, koji mladiće učiti imadu s kriposnim nauci, tako da slobodno mogu reći, da u njemu cvatu najplemenitija naučenja ništa manje od najizvrsniji(h) od

¹⁾ Jelić, Fontes... saec. XVIII, p. 32. ²⁾ Farlati III, 548. ³⁾ Jelić, Fontes saec. XVIII, p. 74.

Italije". Što se tiče materijalne strane, sjemenište se gotovo uvijek nalazilo u ljutoj nevolji. Učenici su morali uzdržavati sami sebe i svoje učitelje. Sreća je bila, da su učitelji, svi rodnom poljički svećenici, bili tako požrtvovni te su besplatno poučavali, inače bi se zavod bio kratko vrijeme uzdržao. Crkva pako i sjemenišna zgrada uzdržavale su se milostinjom vjernika. Pobojavši se nadbiskup Cippico, da se ne će uvijek nalaziti tako prijegornih učitelja, koji će besplatno poučavati, zamoli g. 1790. vijeće u Mlecima, da bi dopustilo, da se prihodi dviju kapelanija ukinutih manastira odrede za uzdržavanje triju sjemenišnih učitelja i sjemenišne zgrade ili da se u tu svrhu doznači potpora od 120 dukata. No vijeće ostane gluho na tu molbu.¹⁾

5. Dalmatinci na višim učilištima u tuđini.

Kakovih viših učilišta u pravom smislu riječi nije bilo u Dalmaciji. Istina, razni su redovi imali svoja privatna učilišta, na kojima su se predavale filozofičke ili teologičke nauke. Takove su škole dosta dobre imali franjevci od Dubrovnika i Zadrue, a dominikovci od g. 1570. u Zadrue. Da se ta učilišta nijesu mogla takmiti sa stranima, najbolji je dokaz to, što su ti redovnici pored svojih domaćih učilišta ipak slali dio svojih klerika na strana učilišta. Već g. 1373. bi određeno na generalnom kapitulu franjevačkoga reda u Tolozi, da se darovitija mladež franjevačka iz Dalmacije i „Slavonije“ ima slati na nauke u Firencu²⁾. Pogotovo su oni dalmatinski franjevci, koji su pripadali franjevačkoj provinciji bosanskoj, oduvijek s ali bolju svoju mladež u Italiju na nauke, naročito kad je zagorska Dalmacija između Neretve i Zrmanje potpala pod vlast tursku. Ta svi su gotovo franjevci, koji su nešto radili na književnom polju sve do polovine XVIII. vijeka, svršili svoje nauke gdje god u tuđini. Sam vrhovni starješina franjevačkoga reda Bernardin de Senis g. 1628. prizna je im tu povlasticu, da mogu slati svoje klerike u talijanske manastire na nauke³⁾.

¹⁾ Pivčević, Sjemenište u Prijeku, Program splitske gimnazije g. 1911./12., str. 6 sl. ²⁾ Fabianich, Storia dei frati minori I, 144. ³⁾ Jelinčić, Kultura i bosanski franjevci I, 216.

Što se tiče kleričkih škola za uzgoj svjetovnog svećenstva, te su izostajale i iza domaćih redovničkih. Je li htio svjetovni svećenik steći veću naobrazbu, morao je pogotovo tu tražiti u tuđini, naročito u Italiji. Tako nadbiskup zadarski Petar Matafari g. 1395. naređuje u svojim konstitucijama, da jedan ili dva kanonika o trošku kapitola izuče za pet godina kanoničko pravo ili teologiju na kojem učilištu (studium generale) u tuđini. Kad su zavedena sjemeništa u Zadrue g. 1656. i u Splitu 1700. za latinsko svećenstvo, a g. 1748. u Zadrue i 1750. u Prijeku kod Omiša za glagoljaško svećenstvo, podana je prilika svećeničkom podmlatku, da se nešto bolje nego prije može kod kuće u potrebnim strukama izvežbati. Ali pored svega toga osjećala se je potreba, da se darovitiji mladići šalju i dalje na nauke u Italiju.

Između raznih zavoda i učilišta u tuđini, na kojima su se uzgajali dalmatinski svjetovni svećenici, istaknuti je na prvom mjestu kolegij u Loretu, što ga je g. 1574. osnovao papa Gregur XIII. Kolegij se zvao „ilirski“ (collegium Illyricum), jer je bio namijenjen jedino uzgoju i naobrazbi mladića iz južnih slavenskih zemalja. U njemu je bilo mjesta za 36 pitomaca, koji su se uzdržavali prihodima sv. kuće u Loretu. Ali kada nakon nekoliko godina spade broj na 12 pitomaca, kolegij bi zatvoren, a pitomci premješteni u isusovački klimentinski zavod u Rimu. Papa Urban VIII. g. 1627. opet otvori za 36 mladića. On točno odredi, koliko je mladića imalo biti primljeno iz koje jugoslavenske pokrajine. Za mladiće iz primorskih krajeva od Bara u današnjoj Crnojgори do Senja u Hrvatskoj bilo je određeno 12 mjesta¹⁾. Iz ovoga ilirskoga kolegija izide lijep broj obrazovanih dalmatinskih svećenika, koji su kasnije u životu većinom vršili učiteljsku službu u dalmatinskim sjemeništima, postigli razne časti, a neki se popeli i do časti biskupske, kao n. pr. Nikola Pajanković u Makarskoj, Ivan Škakoe u Hvaru. No taj kolegij bi g. 1782. zauvijek zatvoren²⁾. Od ostalih zavoda u Italiji, koje su iako u ograničenoj mjeri dalmatinski klerici ili mladi

¹⁾ Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium II, 124.

²⁾ Zschokke, Die theologischen Studien und Anstalten der katholischen Kirche in Oesterreich, Wien 1894. p. 817.

misnici polazili, spomenuti je klimentinski isusovački zavod u Rimu, zavod za širenje vjere (de propaganda fide) u Rimu, zavod u Fermu, više učilište u Jakinu, što ga je g. 1562. osnovao Pijo IV. Od sveučilišta svećenici su jednako kao i svjetovnjaci ponajviše polazili ono u Padovi, a zatim ono u Bologni.

Dok su svećenici mogli izučiti teološke nauke i u svojoj domovini, te su išli u tuđinu jedino tada, kad su htjeli upotpuniti ili već stečeno znanje usavršiti, ili ako su se htjeli posvetiti pravnim i filozofičkim naucima, svjetovnjaci su naprotiv, ako su htjeli izučiti pravo, medicinu i filozofiju, bili prisiljeni da polaze sveučilišta u tuđini. Već u XIV. vijeku počinju Dalmatinci, a prednjače Dubrovčani, polaziti talijanska sveučilišta. Kao što je Dubrovnik od XIV.—XVI. v. imao najbolju gradsku školu u Dalmaciji, tako se on ističe nad ostale dalmatinske gradove pod mletačkom vlašću i u podupiranju siromašnih, ali darovitih mladića na višim školama u tuđini. Već u XV. vijeku republika dubrovačka potpomaže po kojega dubrovačkoga mladića na velikim inostranim školama. G. 1522. udjeljuje ona 30 dukata svećeniku Antunu Lukinu (de Luca), da uzmogne i petu godinu nastaviti nauke u Italiji i steći doktorsku diplomu¹⁾. G. 1557. vijeće umoljenih zaključí, da se unapredak šestorici valjanih ali siromašnih plemićkih mladića i dvojici građanskih daje po 30 škuda na godinu za pet godina, da uzmognu na kojem talijanskom sveučilištu izučiti pravo, liječništvo ili koju drugu znanost. Nakon pet godina potpore su se imale dati drugoj osmorici đaka, koje upravitelj škole pronađe sposobne za više nauke. Ako se među plemićkom mladeži ne bi našla šestorica potrebnih, ali sposobnih i voljnih nastaviti nauke, tada se mješte njih biraju sinovi građanski. Ne nađe li se broj siromašnih i za nauke sposobnih sinova građanskih, tad se biraju mješte njih plemićki²⁾. Budući da su neki od tih đaka, što su uslijed zaključka od g. 1557. primali državne potpore, više se zabavljali u lijepoj i pitomoj Italiji nego li učili, senat odlučí tomu koliko god doskočiti

¹⁾ Jireček, Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte, Archiv f. sl. Phil., XXI, 448. ²⁾ Körbler o, c. str. 147.

pa stoga jednoglasno zaključí g. 1574., da svaki đak, koji je tada učio i koji bude u buduće učio primajući za pet godina državnu potporu, mora nakon navršenih pet godina na naucima na svojem povratku u Dubrovnik držati javne rasprave iliti predavanja (tenere publicas conclusiones), da se vidi, koliko se je okoristio naucima. Ako li ne bi htio, dužan je bio on ili njegov jamac povratiti vas novac, što ga je za pet godina kao potporu primio³⁾. Kao što su Dubrovčani kao praktični ljudi još g. 1435. pored humanističnoga učitelja Filipa de Diversis nabavili i naročitog učitelja, stručnjaka u trgovačkim predmetima, za mladež, koja se je kanila dati na trgovinu, tako nijesu ni u školskom zakonu od g. 1557. zaboravili trgovačkoga podmlatka. Stoga vijeće umoljenih odlučí, da se unaprijed svake godine opreme dvije lađe za Aleksandriju i to jedna mjeseca januara, a druga augusta, suviše jedna jula ili augusta za Siriju. Po njegovoj se je odluci imalo ukrcati na svaku lađu po deset mladića sklonih trgovini i pomorstvu i svakomu se od države imalo pozajmiti po dvjesto dukata uz obavezu, da će ih vratiti u roku od godine dana⁴⁾. Na tu se ruku mladići, koji su već učili trgovačke predmete, naročito računicu, imali dalje uvježbati u pomorstvu i trgovini, kojoj Dubrovnik zapravo zahvaljuje svoju sreću i blagostanje.

Gradovi mletačke Dalmacije nijesu mogli, a da su htjeli, biti tako darežljivi naprema siromašnoj darovitoj mladeži. Ipak je zadarsko plemićko općinsko vijeće kadikad znalo naći sredstava, da potpomogne kojega siromašnijeg plemićkog đaka na višim naucima⁵⁾. Našlo se je i plemenitih ljudi, koji su u svojim oporukama ostavili znatan imetak, da se njegovim dohotkom oblažša i podupire polazanje viših učilišta sinovima plemićkih i građanskih porodica. Tako g. 1534. Antun Ciprianis, plemić zadarski, oporuči znatan dio svoga imanja siromašnijim plemićkim sinovima, koji su bili voljni polaziti više škole⁶⁾. Za njim se povede g. 1569. Zdranin Ivan Giovino (Zuovinić) te ostavi dio svoje imovine na korist građanskih sinova, koji

¹⁾ o. c. str. 155. ²⁾ Ibidem 149. ³⁾ Libri consiliorum u općinskom arhivu u Zadru. ⁴⁾ Bianchi, Fasti di Zara, p. 71.

su polazili padovansko sveučilište, a dio za pripomoći siromašnijim građanskim kćerima¹⁾. I u Šibeniku sličnu zakladu za podupiranje plemićkih sinova na velikim školama oporučio g. 1616. Miho Andreis. Kad se je u prvoj polovini XVII. vijeka plemićki zbor u Kotoru na korist vladinu odrekao patronatskog prava na opatiju sv. Đurđa u zalivu pokraj Perasta, za naknadu je vlada mletačka od vremena do vremena počevši od g. 1634. udjeljivala po 140 dukata, da uzmognu dva plemićka mladića iz Kotora polaziti sveučilišna predavanja u Padovi²⁾.

Sinovi slobodnoga Dubrovnika mogli su ići na koja su htjeli sveučilišta, a to je početka bilo slobodno i Dalmatincima pod mletačkom vlasti. Ali g. 1571. zabrani ona, da ne smiju unaprijed njezini podanici polaziti drugoga sveučilišta do padovanskoga.³⁾ Budući da su unatoč zabrani išli neki đaci i dalje na druga sveučilišta, ponovi ona predašnju zabranu više puta, kao n. pr. g. 1625., 1731. Nije se vlada ograničivala na same riječi te prijetila da će dopasti njezine nemilosti, ko se ne pokori njezinoj naredbi, već je još udarala globu od 500 dukata prestupniku. Ako se on nije mogao oglobiti, oglobila bi tada vlada njegove roditelje i najbližu rodbinu. Ko bi pak usprkos zabrani izučio pravo, liječništvo i filozofiju na kojem drugom sveučilištu, ne bi mogao vršiti svoja zvanja nigdje pod mletačkom vlasti, radi toga niže oblasti nijesu smjele povjeriti javnu službu ni građansku ni crkvenu, ako im prije ne bi molitelj ili natjecatelj posvjedočio autentičnom svjedodžbom padovanskoga sveučilišta, da je tamo svršio nauke. Ta naredba nije ipak mnogo neprimljiva zadavala Dalmatincima, jer su i prije god. 1571. nesamo Dalmatinci već i Dubrovčani, kad se izuzmu teolozi, najradije polazili padovansko sveučilište, na kojemu su nekoji između njih stekli čast rektorsku, a nekoji zasjeli i na profesorsku stolicu. Padovansko je sveučilište uvijek bilo na glas, osobito što se tiče medicinskih nauka, pa je stoga dugo vremena bilo brojno pohađano. Ta g. 1579./80.,

¹⁾ Ibid. p. 76. ²⁾ Raffaelli, Mezzi di educazione della città di Cattaro, Gazzetta di Zara, 1844., br. 94. ³⁾ Molmenti, La storia di Venezia nella vita privata II, 279.

kad je pjesnik Zlatarić postao „rector artistarum“, bilo je na sveučilištu upisano 7000 slušača raznih narodnosti. Nije se onda čuditi mletačkoj vladi, što je radi ugleda padovanskoga sveučilišta, kako to ona izrijeком u napomenutoj zabrani pripominje, nastojala, da se broj sveučilišnih đaka ne smanjuje. Moguće je, da su nju na to potakli i politički razlozi, jer je htjela pod svojim okom da ima svu sveučilišnu mladež, sabranu na jednom mjestu.

Budući da je u XVII. v. radi čestoga ratovanja s Turcima i radi učestalih pošasti bilo spalo blagostanje u Dalmaciji, mnoge odlične porodice nijesu više bile u stanju, da šalju svoje sinove na više nauke u Italiju. Vlada im mletačka na tu ruku pomogne, da je g. 1680. izdala naredbu, da Dalmatinci unapredak nijesu dužni — kao što nijesu bili dužni ni ostali prekomorci (oltremarini) — pet godina polaziti padovansko sveučilište, da postignu doktorsku diplomu. Njima je bilo slobodno stati na domaji, privatno se pripravljati, te se prijaviti za ispit, netom bi se spravili.¹⁾ Ali mladići, koji bi postigli na taj način doktorat u Padovi, mogli su služiti jedino u svojem zavičaju, njihova doktorska diploma nije vrijedila n. pr. za Italiju. Radi toga ta se je povlastica držala za nešto sramotno pa se sinovi imućnijih roditelja njom nijesu ni služili. Oni su i unapredak redovno pet godina slušali predavanja pa bi se tada istom prikazali na ispit, da dobiju doktorski naslov. Ali na žalost takovi bi se više rijetko vraćali u Dalmaciju, već bi radi bolje privrede ili iz želje za slavom i naukom ostali u Italiji i nju prigrlili kao svoju drugu domaju. Dalmaciju su naprotiv usrećivali gotovo samo takovi doktori, koji sveučilišnih predavanja nijesu nigda ni slušali.

Kad se je g. 1759. podignuo u Veroni vojnički zavod, kojim je Lorgna upravljao, počeo ga i Dalmatinci polaziti. Usput spominjem, da je g. 1781. po uzoru vojničke škole u Veroni bila podignuta vojnička škola i u Zadru, u kojoj se predavalo računstvo, geometrija i bojno graditeljstvo, a g. 1783. uvedeni su još i ovi predmeti: crtanje,

¹⁾ Ferrari-Cupilli o. c. 219. — Ljubić, Ogledalo II, 316.

taktika, vjeronauk te jezik talijanski i „ilirski“. G. 1790. bilo je u školi trideset učenika.¹⁾

6. Književna i poljodjelska društva (akademije).

Po uzoru književnih akademija u Italiji počeo se u XVI. v. nekoje osnivati i kod nas. U Dubrovniku je oko god. 1584. osnovana „akademija složenijeh“ (accademia dei concordii), u kojoj se je poglavito njegovalo talijansko pjesništvo.²⁾ Njezini su se članovi, među kojima se ističu svojim talijanskim pjesmama Bobaljević i Monaldi, sastajali u Sponzi, u kojoj je od vremena Filipa de Diversis bila smještena gramatička škola. Pod konac XVII. v. utemeljena je „akademija dangubnijeh“ (accademia degli oziosi), kojoj nije bila samo svrha, da njezini članovi čitaju na akademskim sastancima svoje pjesme, već su se oni bavili takođe oko čistoće hrvatskoga jezika i radili oko latinsko-talijansko-hrvatskoga rječnika i gramatike. No dospjeli su da obrade samo prva tri slova rječnika.

Prva je književna akademija u Dalmaciji pod mletačkom vlasti osnovana u Zadru g. 1562. pod nazivom „accademia degli animosi“, o kojoj se inače potanje ne zna ništa.³⁾ Druga je akademija osnovana u istom gradu pod imenom „accademia dei cinici“, i to g. 1664. Prigodom njezina otvorenja rekao je svečanu besjedu poznati latinski pisac i učitelj gradske škole Julije Zakarija, te je poticao mladež zadarsku na nauk i na marljivo pohađanje akademskih vježbi. Akademija je bila utemeljena pod zaštitom nadbiskupa Balbija. Članovi su se sastajali na sastanke u nadbiskupovoj palači. Pored Zakarije pripadao je ovoj akademiji i arcidakon Valerije Ponte, koji je na latinskom jeziku napisao povijest crkve zadarske. Regbi da je glavna svrha akademije bila njegovati latinsku knjigu i jezik. No ova akademija, kao što i druge slične akademije, nije bila duga vijeka. Već g. 1694. bi osnovana treća akademija pod imenom „Accademia degli incaloriti“, koje se

¹⁾ Ljubić, Ogdalo II, 313. ²⁾ Körbler, Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, Rad jugakad. 212, str. 64. ³⁾ Sabalich, Le accademie zaratine, Rivista dalmatica, godina II, str. 29 sl.

je pravilnik do dana današnjega sačuvao.³⁾ Između njezinih članova najznamenitiji je Ivan Zanotti-Tanzlinger, koji je pisao talijanski, ali je pjevao i hrvatski, preveo prve dvije knjige Vergilove Eneide na hrvatski i sastavio rječnik talijansko-hrvatsko-latinski. G. 1750. bi utemeljena četvrta akademija u Zadru pod imenom „accademia dei ravvivati“. Sve četiri zadarske akademije nijesu stvorile ništa važno ni na književnom ni na prosvjetnom polju. Sav im se je gotovo rad sastojao u tomu, da više dostojanstvenike, naročito mletačke upravnike, kneza i kapitana, slave pjesmama prigodnicama kod njihova dolaska u Zadar ili povratka u Mletke, zatim da hvale i u zvijezde kuju jedan drugoga. Kad se još spomene, da su stale pod zaštitom mletačkih upravnika, po sebi se razumije, da se vlada mletačka nije protivila njihovom osnivanju. Ta i u Mletačkoj su se u XVII. i XVIII. v. bile tako te brojne akademije izrodile, da nijesu služile drugomu već jedino taštosti slavi njihovih članova.

Iako su zadarske akademije bile za naš narod bez ikakova utjecaja na njegovo prosvjećivanje, ne smije se to isto naprećac reći za „hrvatsku (ilirsku) akademiju“, podignutu u Splitu početkom XVIII. vijeka. Cilj je splitske hrvatske akademije bio donekle sličan onomu dubrovačke akademije „Dangubnijeh“. Članovi su njezini držali za svoju zadaću, da njeguju hrvatski jezik u knjizi i da ga čiste od tuđinske natruhe, naročito talijanske. Čestiti se je nadbiskup splitski Cupilli (1659.—1719.) mnogo čemu nadao od te akademije, kako to doznajemo iz njegova izvještaja, poslana u Rim g. 1713.: utilitatem quoque et splendorem illyrico sermoni nonnihil ex sua puritate Italici sermonis admixtione ac usu in dies amittenti ac in civitatibus paene obsolescenti, accademia illyrica nuper instituta donabit.²⁾ Njezin predsjednik Markić, koji je god. 1704. štampao u Mlecima „Misli kršćanske za svaki dan od miseca“, prevedene s francuskoga, kaže u svom predgovoru ovim riječima svrhu akademije: „Ne nahodim, da se može bolje uzgojiti i lipje urešiti ovi jezik s izvr-

³⁾ Ferrari-Cupilli, Della vita e degli scritti di Giovanni Tanzlingher Zanotti, Annuario dalmatico, g. II, str. 77 sl. ²⁾ Farlati III, 548.

snimi načini od besidenja, niti veće prудiti dušam virnikov i nevirnikov nego s prinosenjem od dobrih i duhovnih knjiga iz inih jezika u ovi naš slovinski. Na tu plemenitu svrhu sastavila se jest u ovom našem gradu (u kojemu najizvršnije beside izgovaraju se) akademija Ilirika iliti vam slovinska".¹⁾ Nadbiskup Cupilli nakani utemeljiti tiskarnicu u Splitu, da članovi akademije uzmožnu lakše štampati svoje knjige, što bi ih preveli s tuđih jezika ili sami napisali. On naloži isusovcu Ardelliju dalla Bella, kojega je uza se držao kao misijonara, da napiše hrvatski rječnik s gramatikom, koji je on htio u svojoj tiskarnici štampati.²⁾ Ali mu vlada mletačka ne dade otvoriti tiskarnice, koju poslije njezine smrti prodade njegova rodbina, a da se u njoj nije ni jedna knjiga štampala. Tim svojim postupkom mletačka vlada odmah u začetku omete rad akademije, koja je u nadbiskupovoj tiskarnici kanila štampati knjižice nabožnoga i poučnoga sadržaja za naš puk.

Kad su se po Mletačkoj u XVIII. v. stale osnivati privredne poljodjelske akademije iliti društva (accademie economico agrarie), Dalmatinci ugledavajući se na naprednije Mlečane podigoše tri u svojoj zemlji. Prvo takovo gospodarsko društvo iliti akademija bi zavedena u Splitu g. 1767. nastojanjem i troškom umnoga doktora Mollera. Svrha splitskoj akademiji, koja se zvala Società economica di Spalato, nije bilo unapređivanje samoga poljodjelstva, već takođe i raznih grana obrta i trgovine. Duša je, tako reći, ovom društvu bio dr. Moller. Čovjek pothvatljiv, prijeđoran do skrajnosti, ali pored svega toga nesretan u svojim pothvatima. Imao je dovoljno spremne za takove pothvate, ali ga okolina nije razumijevala ni potpomagala, pa je stoga oko podizanja domaćega ribarstva, kožarstva i lončarstva potrošio gotovo cijelu svoju imovinu.³⁾

G. 1787. utemeljiše i Zadrani svoje poljodjelsko društvo, zvano „accademia economica d'agricoltura“, a god. 1788. bi zavedeno slično društvo u Kaštelima kod Trogira. Kao što je vlada mletačka u Mletačkoj podupirala

¹⁾ Karaman, Prva hrvatska akademija i gospodarsko društvo u Splitu, str. 18. ²⁾ Farlati III, 548. ³⁾ Karaman o. c. str. 25 sl.

podizanje sličnih društava, nadajući se od njih velikoj koristi na području gospodarstvenom, tako je od g. 1788. podupirala godišnjom potporom od 150 dukata splitsko i trogirsko društvo, a od g. 1791. i zadarsko istom svotom. Na ponuku mletačkoga senata od 28. marta 1791. sastavi tajnik zadarske akademije Julije Parma knjižicu za dalmatinske težake „Istruzione di agricoltura pratica pei contadini della Dalmazia“, koja je g. 1793. bila štampana u Mlecima zajedno s hrvatskim prijevodom, što ga je priredio njezin član Franjo Ciprianis Farković pod natpisom „Nauka za težake od Dalmacije“. Pored svega nastojanja članova ovih triju gospodarskih društava Dalmacija je imala posve malo koristi od njih, kao što su joj malo koristile i dosta zgodne upute za podizanje gospodarstva, što ih je izdao g. 1756. generalni providur Grimani. Narod u jednu ruku zapušten od vijekova od svoje gospode i prepušten sam sebi s nepouzdanjem je gledao na sve ono, što je dolazilo od gospode, pa to bilo i dobro. Budući da je težak većinom bio nepismen, nije mogao ni znati za njihove stručne radnje, a onaj malemi dio, koji je bio pismen, nije ih razumijevao, jer su bile pisane, kad se izuzme naprijed spomenuti „Nauk za težake“, talijanskim jezikom i štampane u talijanskim tadašnjim stručnim listovima. Vladina je pripomoć akademijama za goleme potrebe bila posve neznatna, a imućniji privatnici, pošto je Moller upropastio svoju imovinu u bezuspješnim pothvatima, žalili su se da poduzmu što slično poput Mollera.

7. Opći pregled drugoga odsjeka.

Pučkim školama u današnjem smislu te riječi nema još ni traga u ovo doba. Istina, u primorskim je gradovima uvijek bilo prigode, da djeca izuče ono, što bi spadalo na pučku obuku, to jest čitati, pisati i računati, bilo u nižem tečaju gradske škole ili kod kojega privatnoga učitelja, ali je pučanstvo ostale pokrajine u glavnom bilo lišeno te blagodati. Za djecu se je pučana uopće držalo, da im nije ni od potrebe da idu u školu, kad se izuzme Dubrovnik, gdje je i pučanin nešto vrijedio. Škola nije bila obavezna za nikoga, pa ni za samu plemićku djecu. Ali

budući da su plemići u gradskim općinama imali svu upravu u svojim rukama, to im je od potrebe bilo da su bar pismeni, jer inače nijesu mogli vršiti uspješno općinske časti, stoga se najprije u Dubrovniku u XV. v., a u Zadru, Hvaru i Trogiru u XVI. vijeku zaključilo, da se unapredak ne bira ni za koju općinsku čast onaj plemić, koji nije pismen. Sva je pouka bila isključivo na latinskom i talijanskom jeziku u gradskim, kleričkim i sjemenišnim školama, kad se izuzmu ona dva glagoljaška sjemeništa: Zmajevićovo u Zadru i ono u Prijeku kod Omiša. Što se tiče redovničkih škola, hrvatska je pouka postojala kod franjevac trećoredaca glagoljaša, a od česti i kod franjevac latinaša, koji su pripadali franjevačkoj provinciji Bosne Srebrne do g. 1735., a poslije te godine za se sačinjavahu posebnu redovničku provinciju. Na selima i u zagorskim varošima nije uopće bilo nikakove škole. Koji bi seljanin ili varošanin htio, da mu sin nauči čitati, pisati i računati, poslao bi ga k svojem ili drugom bližnjemu župniku, koji bi ga za maleno nadarje poučavao u čitanju, pisanju bosanskom ćirilovicom ili glagoljicom, a u XVIII. v. i latinicom, zatim nešto u računanju. Dešavalo se je, da su djeca i jedno od drugoga učila čitati i pisati na paši čuvajući blago. Pri kraju ovoga doba, naime u XVIII. vijeku, nastojali su neki crkveni pastiri, koji su bili domaći sinovi, kao n. pr. biskup makarski Nikola Bijanković, da župnici na selima po mogućnosti poučavaju svu mušku djecu bez razlike u čitanju i pisanju. Gdje god bi se već našao osim župnika i koji privatan čovjek, koji bi se latio da poučava seosku djecu za malenu platu ili prehranu. Tako je čuveni Dositej Obradović g. 1761. privatno poučavao seosku djecu u Kneževu polju, a koju godinu kasnije u Golubiću u današnjem kninskom kotaru.

Za djevojčice nije bila nigda nigdje podignuta ni jedna škola. No stoga se ne smije misliti, kao da uopće nije bilo pismenih ženskih u gradovima. Kćeri su odličnijih građana učile čitati i pisati kod koludrica u manastirima. Već od druge polovine XI. vijeka bilo je u dalmatinskim gradovima koludričkih benediktovačkih manastira: prvi je podignut g. 1064. u Trogiru, a zatim namah g. 1065. blizu

Biograda, 1066. u Zadru, 1069. u Splitu¹⁾ itd. Spočetka je dakako rijetko koja koludrica znala čitati i pisati, ali je narednih vijekova većina bila pismenih. Papa Aleksandar IV. g. 1260. naređuje benediktinikama sv. Nikole u Zadru, da koje znaju čitati, mole oficij obnoć i obdan. Da je među njima već tada bilo i takovih, koje su se bavile poučavanjem bilo samih koludrica ili izvanjskih djevojčica, može se zaključiti odatle, što im papa naređuje, da su sve dužne na mučanje izuzevši one, koje se bave poučavanjem ili koje vrše takove poslove, koji se ne opremaju bez govorenja.²⁾ Na svojem sastanku u Zadru g. 1579. biskupi dalmatinski naređuju koludricama, da u koru mole kanoničke časove (oficij)³⁾. Da su tada sve koludrice bile pismene, može se suditi po tomu, što se od te naredbe nikoga ne izuzimlje.

¹⁾ Šišić, Geschichte der Kroaten I, 393. ²⁾ Brunelli, Storia di Zara I, 388. ³⁾ Farlati V, 137. — Koludrice su odmah spočetka po svoj prilici molile oficij na latinskom jeziku, iako ga nijesu razumjele, kao što ga mole i danas latinski, premda jezika ne razumiju. Među njima je sigurno bilo i takovih, koje su dobro poznavale talijanski, ali je većina sve tamo do konca XVI. vijeka jedino dobro poznavala svoj materinski jezik hrvatski. Evo tomu dokaza. G. 1579. biskupi dalmatinski na svojem sastanku u Zadru naređuju, da biskupi unaprijed često pohađaju koludrice te ih svojom nazočnošću i riječju, ako poznaju (biskupi) hrvatski, tješe. Suviše se tom zgodom nalaže, da se biskupi pobrinu, da se regula sv. Benedikta i sv. Franje, koju su koludrice prigrlile, prevedu na hrvatski jezik, da uznastoje oko toga, da riječ božju čuju i koludrice na hrvatskom jeziku, te narede propovjednicima, koji propovijedaju u gradovima došašće i korizmu, da i koludricama jednom na sedmicu propovijedaju. Osim toga nalaže se koludricama, da čitaju u hrvatskom prijevodu knjige sv. otaca, spis sv. Brnarda „Sestri“ (ad sororem) ili spis sv. Ambrozija „O djevičanstvu“ (de virginitate). (Farlati V, 137—8.) Da su koludrice dobro razumjele talijanski, ne bi biskupi, koji su porijetlom svi gotovo bili Talijani, ni izdaval sličnih naredaba. Ta biskup veronski, koji je predsjedao na sastanku kao apostolski pohoditelj, prije sastanka je obilazeći Dalmaciju pohodio većinom i koludričke manastire, pa se je na svoje uši mogao uvjeriti o slabu njihovu poznavanju talijanskoga jezika. On je tom prigodom u Zadru stanovao upravo u benediktovačkom koludričkom manastiru sv. Marije, pa se ne može o tomu ni sumnjati, da on nije imao temeljita razloga da potakne sabrane biskupe, da izdadu spomenute naredbe. U Šibeniku su koludrice sv. Spasa, koje su bile plemićke krvi kao i one u Zadru sv. Marije, sv. Nikole i sv. Dimitrija, predstavljale još g. 1615. „Tri kralja“ na hrvatskom jeziku (Kolendić, Predstava „Triju kralja“ u Šibeniku g. 1615., Građa za hrv. književ. VII, 393). Talijanac

Plemićke su kćeri kadikad i privatno u obitelji učile čitati i pisati. Regbi da je bar u XVI. vijeku u nekim gradovima bilo ženskih, kojima je poučavanje bilo glavno zanimanje. Tako se u popisu pučanstva od god. 1527. u Zadru spominje učiteljica: Peruza maistra.¹⁾

Premda nije bilo u to doba srednjih škola, koje bi se mogle sporediti s današnjima, ipak su mladići u gradskim i sjemenišnim školama mogli steći potrebnu naobrazbu kao podlogu za uspješno kasnije pohađanje viših učilišta. Velika je mana tih škola bila, što se u njima ni najmanje pažnje nije posvećivalo materinskomu jeziku učenika ni narodnoj knjizi, pa se za đake tih škola može kazati, da su nakon dovršenih nauka bili peregrini in patria. Učeci u školi samo tuđi jezik, tuđu knjigu, mnogi se je čak već na školskim klupama stao odricati svoje narodnosti i prihvaćati tuđi jezik kao materinski. Otudivši se u mladosti svojemu narodu, kasnije je više puta radio na njegovu štetu, ne stideći se hvaliti sve što je tuđe a naprotiv svoje kudit, naročito jezik, koji je usisao s majčinim mlijekom. Stoga je živa istina ono, što pjesnik Baraković jednom bono kliče: Jezik slovinski nauk od skula promini u rimski.²⁾ Doista su gradske škole s prosvjetom našem narodu donosile i otrova u narodnom pogledu. Ali treba pripomenuti, da je u svako doba bilo i časnih izuzetaka, pa su neki daci unatoč tuđinskomu duhu u školama ostali ipak vjerni materinskom jeziku i svojemu narodu, pače su se privatno tako izvježbali u materinskom jeziku, da su na njemu pjevali i pisali. Gradskim se školama ima poglavito zahvaliti, ako je Dalmacija od XV. vijeka unaprijed pored nekoliko la-

Giustiniano piše g. 1553., da muškarci u Splitu znaju „lingua franca“, ali da ženske govore samo svojim hrvatskim jezikom, isto tako kaže i za Trogiranke, da rijetko koja razumije talijanski. U Zadru se je naprotiv dio plemstva već u XVI. vijeku počeo odnarođivati nesamo na dvoru već i u svojemu domu, ali je još kod nekih plemića hrvatski jezik i u kući bio sačuvao svoje staro gospodstvo. Držim stoga, da su se djevojčice sve tamo do konca XVI. vijeka učile kod koludrica čitati i pisati na hrvatskom jeziku, a samo izuzetno talijanski, dok su u XVII—XVIII. vijeku učile baš obrnuto samo talijanski, pa je na tu ruku talijanština i prodrla u kuće.

¹⁾ Monumenta Slavorum meridionalium VI, 210. ²⁾ Stari pisci hrvatski XVII, 113.

tinskih i talijanskih pisaca imala priličan broj hrvatskih književnika. U tim se je školama većinom odgojila i ona lijepa kita Dalmatinaca, koji su u tuđini pronijeli dalmatinsko ime radeći na korist i slavu tuđega naroda, ističući se ili kao učitelji svojom spremom, ili kao pisci svojim stručnim i naučnim radom, ili kao umjetnici dljetom, kistom i šestilom.

Sve što se je do g. 1797. uradilo na školskom polju u Dalmaciji, ne računajući amo Dubrovnika, zasluga je gradskih vijeća, redovničkih zadruga, zatim nekolicine prijegornih privatnika, naročito nekoliko biskupa. Vlada mletačka nije nigda ništa ozbiljno poduzela, bilo da podigne školstvo u Dalmaciji ili da već postojeće unapredi. Najznatnije škole ovoga doba, gradske naime, postojale su u primorskim gradovima još prije nego je vlada mletačka svoju vlast nad njima proširila. Budući da je iz političkih obzira početka išla na ruku svojim novim podanicima, dopustila je dalmatinskim gradovima u predajnim ugovorima, da se i unapredak od gradskih prihoda, koje je tada sebi prisvojila, uzdrže između drugih gradskih činovnika i gradski učitelji. Ali preko toga nije se ona ni koraka makla na uhar školama. Kad su kasnije prilike zahtijevale, da se povećaju plaće učiteljima, ona je samo nekoliko puta to dopustila, ali je ujedno krnjila stara prava gradskih općina, koje su sve do pada pod njezinu vlast po svojoj miloj volji birale učitelje, dok bi sad izbor učitelja sa strane općine jedino tada vrijedio, ako bi ga odobrili vladini namjesnici u Dalmaciji. Glavni razlog opadanju pa propadanju gradskih škola u XVIII. vijeku bila je oskudica radi smanjenih gradskih prihoda. Vlada je mogla, da je htjela, malim troškom državnim tomu doskočiti, ali ona nije držala vrijednim da potroši ni prebijene pare za očuvanje staroga ugleda i napretka tih škola. Kad u XVII. i XVIII. vijeku uslijed osiromašenja nijesu mogli mnogi plemićki sinovi više polaziti padovanskoga sveučilišta, ona im god. 1680. udijeli povlasticu, da mogu i bez polaska sveučilišta steći doktorat. Nije li ona mogla s pomoću nekoliko godišnjih stipendija priskočiti im u pomoć mješte da im izdaje povlasticu, radi koje se je među dalmatinskim plemstvom

širilo neznanje i radi koje je ono s punim pravom izišlo na rđav glas?

Vlada je mletačka pače kadikad i ometala osnutak kojega zavoda i to ponajviše radi političkih razloga. Kad se je u prvoj polovini XVII. vijeka stalo o tom raditi, da se u Dubrovniku podigne sjemenište za južnoslavenske zemlje, vijeće mletačko odmah g. 1635. naredi, da se izvidi, gdje bi se takovo sjemenište moglo podići pod njezinom vlašću u primorju. Netom se razvrgla osnova o zavedenju južnoslavenskoga sjemeništa u Dubrovniku, nije se dalje ni starala, da se osnuje pod njezinom vlašću, premda je g. 1639. generalni providur Mocenigo predlagao, da se osnuje u Hvaru u zgradi Hanibala Lucića opće sjemenište, koje bi se uzdržavalo iz hvarske općinske blagajne sa svotom od 2000 godišnjih dukata.¹⁾ Kad je ponovno sam papa htio g. 1662. podići sjemenište južnoslovensko u Dubrovniku, mletačka mu vlada predloži, da ga zavede u Kotoru, te tako omete njegovo zavedenje i tamo i amo.²⁾ Kad su g. 1619. dalmatinski biskupi preko Mrnavića i Radovčića tražili od svete stolice, da se opet otvori loretski zavod pod isusovcima, Mlečani se tomu iz petnih žila opirahu preko svojega poslanika u Rimu, pače narediše i onim primorcima, svojim podanicima, koji su tada učili u klimentinskom isusovačkom zavodu u Rimu, da se kući povrate. Budući da su se dalmatinski biskupi radi toga nalazili u velikoj neprilici, zamole mletačku vladu, neka im pripomogne kod kuće podići sličan zavod, ali im vlada na molbenicu i ne odgovori.³⁾ Budući da grčko-istočno svećenstvo nije imalo u cijeloj Dalmaciji nikakova zavoda za odgoj svojega svećeničkoga podmlatka, generalni providur Grimani god. 1753. predloži vladi, da ona podigne o svojem trošku sličan zavod, ali se vlada ne odazva prijedlogu.⁴⁾ Nije bio bolje sreće ni prijedlog providura Dieda, koji je g. 1791. predlagao, da država opskrbi župnike pristojnom hranom, a da nauzvrat od njih zatraži, da poučavaju seosku mladež u čitanju, pisanju i poljskom katekizmu.⁵⁾ Providur Grimani g. 1752. ne dopusti nekom

¹⁾ Ljubić, Ogledalo II, 328—9 ²⁾ Ibid. 329 (bilješka). ³⁾ Ibid. 327. ⁴⁾ Ibid. 344. ⁵⁾ Ibid. 314.

Srbinu iz Ugarske podići u zadarskoj okolici ni prostu pučku školu s hrvatskim iliti srpskim nastavnim jezikom (*scuola di lingua illirica*)¹⁾. Sigurno je nešto štete nanijela vlada hrvatskoj knjizi i tim, što nije dopustila nadbiskupu Cupilliju, da otvori u Splitu tiskarnicu, u kojoj su članovi hrvatske splitske akademije namjeravali tiskati svoje knjižice, većinom prijevode nabožnoga i poučnoga sadržaja, suviše je Ardelije dalla Bella imao tiskati svoj rječnik: *typis seminarii ab ipso archiepiscopo institutis quam primum dandum.*²⁾

Ipak treba priznati, da je mletačka republika, možda ugledavajući se u druge države, u XVIII. v. udovoljila nekim zahtjevima svojih podanika na školskom polju. Dopustila je prije svega, da se podigne latinsko sjemenište u Splitu g. 1700., a zatim g. 1748. hrvatsko (ilirsko) u Zadru i g. 1750. u Preku kod Omiša. God. 1754. dopusti Skradinjanima, da uzmu učitelja za „ilirski“ jezik: *un maestro di lingua illirica per necessario e dovuto ammaestramento di fedeli*. G. 1777. providur Gradenigo predloži mletačkom senatu, da se dokine koludrički manastir sv. Dimitrija u Zadru i od njegovih prihoda i od prihoda nekih drugih manastira i razasutih opatija u Dalmaciji ustanovi u Zadru kolegij za odgoj plemićke mladeži. Mletački senat g. 1779. pristane na to. Ali međuto izgori crkva i manastir sv. Dimitrija. Ipak zadarsko plemićko vijeće ne odstane od svoje nakane, već god. 1780. prikaza senatu u Mlecima svoju osnovu o kolegiju, koju senat odobri godine 1781. Što se kolegij ipak nije podigao do g. 1797., tomu nije kriva mletačka vlada, već druge kojekakove zapreke. G. 1786. dopusti filipincima (članovima kongregacije sv. Filipa Nerija) u Makarskoj, da podignu zavod, u kojemu su pored vjeronauka imala predavati dva učitelja, nabavljena iz Italije, gramatiku, retoriku i filozofiju. Pod konac mletačke republike Trogirani zamoliše vladu, da im dopusti osnovati učilište za odgoj trogirске mladeži u manastiru sv. Lazara. Ona im molbu usliša i dopusti, da se za uzdržavanje učilišta upotrijebe četiri crkvena

¹⁾ Ibid. 342. ²⁾ Farlati III, 548.

dobra i 800 dukata, što ih je imalo isplatiti 8 porodica, nedavno podignutih na plemstvo.

Mletačka vlada nije poput tolikih drugih država sve do XVIII. v. ni držala za svoju dužnost, da se brine za nastavu svojih podanika. Ona je cijenila, da je izvršila svoju dužnost, kad je Dalmatincu u vrijeme gladije darovala boba i dvopeka, da ne skapa od glada, eda tako u ratno doba ne bi u njemu izgubila srčana i smiona borca, a u mirno doba vješta vozača na galijama. Nije držala ni u državnom interesu, da se u prostom dalmatinskom puku ukida neznanje i siromaštvo, pače bi se moglo donekle kazati, da se je uopće držala onoga načela, što se s pravom ili nepravom obično pripisuje Pavlu Sarpiju, da će joj Dalmatinac biti vjerniji i odaniji, što bude živio u većemu neznanju i siromaštvu.

TREĆI ODSJEK.

Školstvo za prve austrijske uprave 1797.—1805.

1. Pučko školstvo.

ad je g. 1797. prvi put austrijska vlada preuzela upravu Dalmacije, tužne su bile školske prilike. Istina, još su u gradovima postojale gradske škole, ali ne u svojem negdašnjem značenju, jer se u njima sad predavalo samo ono, što se predaje i u najnižoj pučkoj školi. Kako su se te škole izrodile, može se suditi po takovoj školi u Zadru. Posljednji je učitelj bio u zadarskoj gradskoj školi kanonik Aleksandar Dezorzi, koji je učiteljsku službu vršio neprekidno preko 40 godina. Prije njega gradski je učitelj poučavao u kneževskoj palači i to u dvornici, što je bila naročito namijenjena za školu, a Dezorzi je morao poučavati učenike u stanu. Po čemu se može suditi, kako su starije vlasti malo držale do škole, za koju nijesu htjeli više davati ni posebne školske prostorije. Budući da je Dezorzi posljednjih godina mletačke vlade bio ostario i ohronuo, nije više mogao ni poučavati, ali je jednako primao platu gradskog učitelja. Pače mu je austrijska vlada iz samilosti podijelila mjesečnu mirovinu od 5 forinta i 42 karantana. Ovakovih je učitelja sličnih Dezorziju bilo i po ostaloj Dalmaciji¹⁾. Da su škole tako bile spale, kriva je dosta i slaba plata, koja već nije iznosila više od 40 do 50 forinta. O njoj se samoj nije moglo živjeti, pa se stoga svjetovnjaci nijesu mogli službe ni primiti, ili ako bi je se primili, vršili bi je nemarno, zaposleni drugim poslovima, da se tako lakše prehrane. Svećenici su je obično vršili, koji su imali i drugih dohodaka od drugih svojih sveće-

¹⁾ Spisi prve austrijske uprave g. 1804. broj 1009 u namjesništvenom arhivu u Zadru.

ničkih služba, ali su je i oni upravo zato, što su spremali i druge zvanične poslove, nemarno i netočno vršili.

Knez Thurn, prvi građanski namjesnik, kojega je bečka vlada poslala u Dalmaciju mjeseca jula 1797., naredi na 27. decembra 1797., da se u gradovima, varošima i na većim otocima zavedu javne trivijalne škole. Tom se naredbom ipak nešto dobilo, jer su dosele škole za elementarne obuke postojale samo u primorskim gradovima, a u zagorskim varošima nije nigda bilo ni jedne javne škole. Gradske su općine dosele uz odobrenje generalnih providura imenovala učitelje, one ih plaćale i donekle nadzirale, a odsele je po vladinoj naredbi pravo imenovanja i nadziranja pripadalo crkvenim vlastima¹⁾. U kojim bi trivijalnim školama preuzeli nastavu redovnici, pravo je imenovanja pripadalo njihovoj redovničkoj starješini (provincijalu), ali su i oni potpadali u vršenju učiteljske službe pod nadzor ordinarijata, kojemu su pripadali. Trivijalne se škole ne moguše odmah g. 1797. otvoriti, već naredne 1798. U sedam mjesta biše imenovani za učitelje franjevci provincije presv. Otkupitelja i to šestorica na 28. maja 1798. u Makarskoj, Opuzenu, Imoskomu, Omišu, Sinju i Kninu²⁾, a jedan istom početkom g. 1801. u Drnišu³⁾. U Šibeniku je bio imenovan također franjevac, ali član fratarske takozvanih konventualaca, a u ostalim mjestima većinom svećenici svjetovni, koji su se i otprije bavili poukom u gradskim ili sjemenišnim školama ili su privatno poučavali. Dok su pod konac mletačke republike plaće gradskih učitelja iznosile jedno 40 do 50 forinta, austrijska im vlada odmjeri stalnu godišnju platu od 72 forinta. Vlada je samo plaćala učitelje, a mjesne su se vlasti imale brinuti za školske prostorije, koje su uopće bile kukavne. Iako su početka kako tako zadovoljavale, kad je nešto porastao broj učenika, bile su tijesne i nezgodne. Tako g. 1803. moli svećenik Josip Konder, učitelj trivijalke u Rabu, da mu se povisi plaća od 72 forinta, jer da on

¹⁾ Spisi prve austrijske uprave g. 1798., snopić II. br. 2393. ²⁾ Zlatović, Franovci, str. 340. ³⁾ Sinčić, Spomenknjižica o svečanoj proslavi 90 godišnjice pučke muške škole u Drnišu, str. 18.

plaća od svoga za novu školsku sobu, budući da je predašnja bila nedolična i nezgodna¹⁾.

Na 23. marta izdade knez Thurn školski pravilnik za trivijalke. Polazak je škole imao biti donekle obavezan, dakako samo u ono malo mjesta, gdje su bile zavedene. Roditelji su ili skrbnici bili odgovorni, polaze li im djeca marljivo trivijalnu školu. Mjesne su oblasti opet imale paziti, vrše li roditelji ili skrbnici svoju dužnost. Koji su roditelji sami ili preko drugoga privatno poučavali svoju djecu, nijesu bili dužni slati ih u javnu školu. Isto tako nijesu bili dužni slati ih u školu ni oni roditelji, kojima su djeca trebala za kućne ili poljske radnje. Škola je imala trajati svaki dan po dva sata prije podne, a po dva popodne, izuzevši dakako svetkovine i praznike. Izjutra su se učenici prvi sat poučavali u vjeronauku, a drugi u čitanju, a popodne u pisanju, pravopisu i aritmetici. Svakoga su se semestra držali javni ispiti u nazočnosti oblasnoga odaslanika. Koji bi učenici odvojili od svojih drugova posluhom, vrlinom i znanjem, nadarili bi se knjižicama, koje su im mogle služiti za njihovu dalju naobrazbu.

Značajna je naredba o talijanskom jeziku kao nastavnom, kojim se je učitelj do druge naredbe morao služiti u predavanju: Il maestro dovrà sino ad altra determinazione valersi, per quanto è possibile, della lingua italiana²⁾. Ali ta druga naredba o nastavnom jeziku nije kasnije nigda ni izdana, pa je prva vrijedila za cijele prve austrijske uprave u Dalmaciji. Dalmatinci su rado dočekali generala Rukavinu, koji je g. 1797. zaposio Dalmaciju, jer su čuli, gdje Rukavina i većina njegovih vojnika govore onim istim jezikom, kojim su i oni govorili. Rukavina je i tim znao Dalmatince predobiti za novu vladu, što je svagdje izjavljivao, da će se Dalmacija združiti sa zemljama krune sv. Stjepana, gdje su se nalazila njihova braća Hrvati. Na čelo se pokretu za združenje stavio knez Draganić i nadbiskup Cipiko iz Splita, biskup makarski Blašković i fratar Dorotić. Stoga već mjeseca jula

¹⁾ Spisi prve austrijske uprave g. 1803., zbirka I. br. 2643. ²⁾ „Editti e proclami“ (štampano) II, 204.

1797. nadbiskup splitski, kapitulio i općina potpisale molbu za združenje. Ta je molba kao i druga slična iz Makarske poslana hrvatskom banu Erdediju, a zatim preko ugarske kancelarije prikazana kralju¹⁾. Bečkoj je centralističkoj vladi bio posve neugodan pokret za združenjem, pa je ministar Thugut preko građanskoga upravitelja Thurna nastojao, da se pokret odmah u klici uguši. Thurn je mislio, da se svijest hrvatska u školama ne smije buditi, pa je kao na ustuk hrvatstvu naredio, da se talijanski u školama trivijalnim predaje ne samo u napo otuđenim primorskim gradovima, već i u čisto hrvatskim krajevima zagorske Dalmacije. Ali budući da djeca u zagorskim varošima nijesu ni slova razumjela talijanski te su njihovi učitelji franjevci s njima početka morali govoriti i hrvatski, to se u naredbi kaže, da se početka, koliko je moguće (per quanto è possibile) talijanski predaje, a kasnije redovito samo talijanski. Tako je ono četiri pet varoških pučkih škola, što ih je prva zavela i uzdržavala austrijska vlada, više služilo potalijančivanju varoške djece negoli prosvjećivanju. Da bar koju trivijalnu školu s hrvatskim nastavnim jezikom podigne među siromašnim i zapuštenim seoskim pučanstvom, na to nije mislio ni Thurn niti ijedan od njegovih nasljednika za prve austrijske uprave. Na 9. januara 1803. namjesnik Goess podastire ministru Majlatu nacrt, po kojemu bi se s vremenom imalo pridici školstvo u Dalmaciji. Odmah u početku čisto i bistro kaže, da nije trijebe među „vlasima“ podizati ni trivijalnih škola. Za njih je dosta, veli, da poznaju svoje kršćanske i podaničke dužnosti. Nasuprot je potrebno, pridodaje, u njih uspirivati i podjarivati junački i ratoborni duh, koji im treba kao stanovnicima na granici turskoga carstva²⁾. Tako su otprilike umovali i mletački generalni providuri kao i ovaj austrijski namjesnik u Dalmaciji.

2. Srednje školstvo.

Ni na području srednjega školstva nije prva austrijska uprava uradila ništa važno. Glagoljaško je sjemenište u

¹⁾ Pisani, La Dalmatie de 1797. à 1815, str. 67. ²⁾ Nacrt se Goessov nalazi među presidijalnim spisima g. 1805. br. 1326.

Prijeku i dalje starim životom životarilo. Nakon dolaska Austrijanaca mislili su Poljičani, da će svanuti bolji dani i njihovu sjemeništu, pa stoga veliki knez Žuljević odmah g. 1797. zamoli vladu, da udijeli koju pripomoć sjemeništu. Ali ovoga puta molba ne bi uslišana. U dvanaestoj točki poljičkoga ustava, koji je bio proglašen na 19. aprila 1799., preporučivalo se je sjemenište u Prijeku osobitoj pažnji velikoga kneza i svega stola. I doista g. 1803. pođe za rukom poljičkomu stolu, da isposluje mjesečnu pripomoć od 20 forinta upravitelju sjemeništa, a 15 forinta učitelju. Tu su potporu od austrijske vlade dobivali oni sve do dolaska Francuza¹⁾. Zmajevićovo je glagoljaško sjemenište u Zadru živjelo dakako boljim životom nego ono u Prijeku, budući da je i za prve austrijske uprave imalo dohotke dviju opatija za svoje uzdržavanje. I sjemenišna je škola imala uvijek boljih i vrednijih učitelja negoli ona u Prijeku. Florijevo je naprotiv latinsko sjemenište u Zadru bilo već propalo s republikom mletačkom. Mnogo je bolja sreća pratila latinsko sjemenište u Splitu, jer je i ono dalje nesmetano postojalo zajedno sa svojom dobrom sjemenišnom školom. I kolegij u Trogiru, osnovan g. 1796. u manastiru sv. Lazara, počeo se lijepo razvijati. Glava je kolegiju bio arcidakon Skakoc, koji je bio upravitelj kolegija i ujedno učitelj u njemu. On je tu bio zaveo i konvikt, u kojemu su se bili odgajali mladići o trošku svojih roditelja. Kolegij je bio poput male gimnazije, u kojoj su se predavali jezici latinski i talijanski, vjeronauk, povijest, geografija, govorništvo i poezija. Austrijska uprava obećala kolegij podići na licej, u kojemu bi se imali predavati viši nauci. U tu su se svrhu imale još uložiti neke crkvene nadarbine iz trogirske okolice. Budući da austrijska uprava ne potraja dugo, ništa se od svega toga i ne izvede. Hvarski biskup Stratiko g. 1803. podiže sjemenište u Hvaru o svojem trošku.

Zadar je najgore prolazio prvih godina austrijske uprave, što se tiče srednje nastave. Florijevo je sjemenište, kojega je sjemenišnu školu polazila i svjetovna mladež,

¹⁾ Pivčević, Sjemenište u Prijeku, Program splitske gimnazije god. 1911./12., str. 8.

propalo, kako naprijed kazah, zajedno s mletačkom republikom. Dominikovački zavod, u kojemu su u starija vremena stjecala naobrazbu i svjetovna djeca, spade na najniže grane. Zmajevićovo glagoljaško sjemenište bilo je namijenjeno isključivo odgoju svećeničkoga seoskoga podmlatka za zadarsku nadbiskupiju. Već g. 1779. isposlovaše zadarski plemići od vlade mletačke, da je izdala naredbu o ukinuću koludričkoga manastira sv. Dimitrija u Zadru i o podignuću kolegija za zadarsku plemićku mladež od prihoda ukinutoga manastira. Ali se on ne podignu za mletačke vlade radi raznih neprilika, koje su međuto nastale. G. 1799. zamole zadarski plemići austrijsku upravu, neka bi dopustila, da se k prihodima ukinutoga manastira sv. Dimitrija priklope i prihodi ukinutoga g. 1798. koludričkoga manastira sv. Nikole, suviše prihodi benediktovačkoga manastira sv. Krševana, u kojemu su još živjela sama dva redovnika. Nauzvrat su za volju vladi plemići bili spremni odustati od staroga svoga zahtjeva, da kolegij bude isključivo za plemićku mladež. Namjesnik Goess, koji je mjeseca jula 1799. zamijenio kneza Thurna u upravi, ne pristane na to, da se prihodi ukinutoga manastira sv. Nikole i još postojećega manastira sv. Krševana pridruže glavnici, osnovanoj od dobara ukinutoga manastira sv. Dimitrija, ali se izjavi, da nema ništa protiv toga, ako se uz privolu benediktovačkoga reda naumljena srednja škola otvori u prostorijama benediktovačkog manastira sv. Krševana. Napokon se o podignuću niže gimnazije u prostorijama sv. Krševana g. 1803. postigne sporazum između zadarskog plemićkog odbora i između kasinske kongregacije sv. Justine u Padovi, kojoj je manastir sv. Krševana bio pridružen g. 1619. Na 3. novembra 1803. bi otvoren prvi gramatični razred i bi imenovan za upravitelja mladoga zavoda benediktovac otac Aleardi, koji je najviše i zaslužan, da je došlo do sporazuma između zadarskoga odbora za podignuće zavoda i benediktovačkog starješinstva. U tom se prvom razredu učila latinska i talijanska gramatika oca Soave, suviše Soavina aritmetika. Geografija se je predavala po udžbeniku, što je bio u porabi u javnim školama u Mlecima, a povijest se učila po tekstu, što je služio kao udžbenik u nižim školama Italije.

Iako se već g. 1803. otvorio prvi razred zadarske gimnazije, ipak se obično uzimlje g. 1804. kao godina njezina otvorenja, jer su se na 26. novembra te godine ujedno otvorila sva tri razreda niže gimnazije, u koju se je upisalo svega 26 učenika i to 18 u gramatični razred, 3 u retorični, a 5 u filozofični. Profesorom gramatike bi imenovan svećenik Trifon Rončević, koji je privremeno predavao i retoriku, a profesorom filozofije i matematike benediktovac Zelli, za kojega se općenito držalo, da bi bio sposoban predavati te predmete i na kojem sveučilištu. Naredne školske godine 1805./6. uvede se i fizika kao nastavni predmet, te je i nju predavao vrijedni otac Zelli. Na predavanje su fizike bili pripušteni svi mladići, koji su bar nekako poznavali počela aritmetike i geometrije¹⁾.

Zadarska je niža gimnazija bio jedini srednji zavod od neke vrijednosti, koji se je otvorio za prve austrijske uprave u Dalmaciji. Da se u sjemeništima nijesu poboljšale srednje škole, da ih tako već nazovem, krivi su tomu prije svega biskupi, koji nijesu dopuštali, da se svjetovna vlast miješa u zavode, namijenjene svećeničkom podmlatku. Vlada je snovala, da se smanji broj biskupija, da se dokinu manastiri, u kojima su bila samo dva ili tri redovnika, te da se prihodima ukinutih manastira podupru sjemeništa i dobrotvorni zavodi. Ali se je za to htjela privolja biskupa, koji se svemu tomu opirahu, a vlada se nije usudivala protiv njihove volje i privolje išta poduzimati.²⁾ Tako se može reći, da su sjemenišne srednje škole ostale iste, kakove su bile i za mletačke republike.

Mletačka je vlada u drugoj polovini XVIII. vijeka bila počela nešto se zanimati i za poljodjelstvo u Dalmaciji te je podupirala osnivanje poljodjelskih društava i novčano ih potpomagala. Ona je n. pr. 1500 lira na godinu davala potpore poljodjelskom društvu u Kaštelima kod Trogira. Na početku austrijske uprave društvo spade na samoga jednoga člana, na društvenog predsjednika, plemenitoga kneza Radoša Vitturi-ja, koji se izdavao za javnoga nadzornika poljodjelstva, premda nije ništa nadzirao, već bi

¹⁾ Erber, Storia del ginnasio superiore di stato in Zara, str. 35.

²⁾ Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815, str. 85.

jedino kadgod napisao koji prazan člančić o poljodjelstvu. G. 1798. zamoli Radoš Vitturi vladu kao tobožnji nadzornik poljodjelstva, da ga potvrdi u toj službi sa predašnjim berivom. Premda se njegova prošnja nije osnivala na istinitoj podlozi, vlada ga ipak potvrdi u tobožnjoj predašnjoj nadzorničkoj časti i odredi mu platu od 150 cekina. To je ona učinila, jer ga se je bojala kao člana njoj sumnjive aristokracije splitske.¹⁾ Na papiru je međutim stalo da vlada troši 150 cekina za unapređivanje poljodjelstva, ali od toga poljodjelstvo nije imalo nikakove koristi, već jedino Radoš Vitturi.

Neko se je vrijeme mislilo, da bi se poljodjelstvo moglo unaprediti i naseljavanjem stranaca, koji bi služili Dalmatincima nesamo za izgled u obrađivanju zemljišta i u obrtima, već i kao uzor podaničke vjernosti i odanosti naprema kraljskoj kući i Austriji. G. 1800. vlada u Berlinu razasla diplomatskim putem europskim vlastima okružnicu, u kojoj je javljala, da će strancima, koji se ushtjednu naseliti u krajevima istočne Pruske, dati badava zemljišta i još k tomu potporu. To potaknu nadvojvodu Karla na namisao, da se slično naseljavanje stranaca provede i u Dalmaciji. Ali su ljudi na upravi u Zadru bili u neprilici, kako i gdje da započnu naseljavanjem, budući da nigdje nije bilo ovećega kraja pusta i zgodna za naseljavanje. Po njihovu se mišljenju moglo naseliti nekoliko stranaca jedino na vlasteoskim imanjima u Vrani i Ninu.²⁾ Napokon ta namisao kao neizvediva u Dalmaciji propade, kao što je koju godinu kasnije propala i nakana Francuza u tom pogledu. Neki dobri duh prvi i drugi put spase Dalmaciju od tuđinske natruhe te nam narod bar na selu ostade čist, iako se je u gradovima s dana na dan odnarođivao.

Za prve je austrijske uprave, iako bez njezine zasluge, uvedena iz Mletaka prva tiskarnica u Dalmaciju. Po pogodbi sklopljenoj s demokratskom mletačkom vladom tiskar Dominik Fracasso na 10. juna 1797. dođe sa svojom tiskarnicom u Zadar, da tu štampa i po Dalmaciji širi proglase u prilog novoj demokratskoj vladi mletačkoj. Ali tiskarnica naskoro posluži baš u protivne svrhe. Kad je

¹⁾ Ibid. str. 81. ²⁾ Ibid. str. 96.

početkom jula 1797. stigao general Rukavina s austrijskom vojskom u Zadar, dade Fracassu da mu tiska proglase i naredbe. Kasnije se Fracasso nagodi s građanskim namjesnikom u Zadru i ostade tu da tiska vladi potrebne tiskarnice i razne narudžbe privatnika. Ali budući da nije imao nikakvih veza ni poznanstva u Dalmaciji, a uz to ostario, jedva je od svojega obrta životario. Radi toga odluči vratiti se u Mletke. Da ne ostane Dalmacija bez tiskarnice, toliko zemlji, a naročito pokrajinskoj vladi potrebne, pozajmi ona mladomu knjižaru Battari 1600 for., koje je imao vratiti u osam obroka, da tako uzmogne preкупiti tiskarnicu od Fracassa.¹⁾

Namjesnik je Goess u svojem nacrtu o podignuću školstva g. 1803. iznio dosta lijepih prijedloga, što se tiče poljodjelstva i pomorstva, pa i nekih drugih grana. Predlagao je, da se kod srednjih zavoda u Zadru i Splitu podignu posebne stolice za gospodarstvo, šumarstvo, rudarstvo i trgovinu. U početnim školama u Zadru, Šibeniku, Splitu i Makarskoj i na većim otocima imalo se je djeci pomoraca nešto predavati iz nautike, a kod srednjih zavoda u Splitu i Zadru imale su se osnovati naročite stolice za nautiku. Budući da je Dalmatincima radi siromaštva teško bilo polaziti sveučilišta u monarkiji, to su se za njih imali zavesti naročiti pravnički tečajevi u Zadru. Osim toga imalo se je utemeljiti što više društava gospodarskih, književnih, starinarskih.²⁾ Goessov je program o podignuću školstva prihvatio gotovo u cjelini namjesnik Brady g. 1805. Ali se ni on ne lati da što izvede u djelu, već sve odgodi za vrijeme poslije rata, kad se blagosloveni mir povрати. No uslijed prevrtljive ratne sreće Dalmacija dospije godine 1806. pod vlast francusku pa se ne ostvari ni jedna lijepa Goessova i Bradyjeva osnova nesamo prije francuske zapreme, ali ni poslije odlaska Francuza, sve tamo do pod konac XIX. vijeka.

Djelovanje je prve austrijske uprave u Dalmaciji na školskom i prosvjetnom polju bilo od neznatne koristi po narod i zemlju. Poput mletačke vlade i austrijska prva

¹⁾ Spisi prve austr. uprave g. 1797./8. snopić X. broj 94. ²⁾ Među predsjedalnim spisima g. 1805. br. 1326.

uprava nije ni najmanje hajala za pučku prosvjetu, nije se ni najmanje obzirala na jezik velike većine dalmatinskoga pučanstva. Njezina naredba o talijanskom nastavnom jeziku u svim javnim školama bila je kobna po hrvatstvo Dalmacije. Iz obzira političkih ona nije dopuštala ni učiteljima franjevcima u zagorskim varošima, da poučavaju varošku djecu na materinskom jeziku hrvatskom, misleći tako ugušiti i svaku pomisao na združenje s Hrvatskom. Kaošto u cijeloj upravi nije umjela da išta provede do konca dosljedno, već se iz raznih obzira gotovo uvijek laćala polovičnih i provizornih mjera, tako je i na školskom polju stvarala neloše programe i pravilnike, ali ih od male česti provodila. Koliko li je odlučnija, dosljednija od nje bila francuska uprava, koja ju je g. 1806. zamijenila!

CETVRTI ODSJEK.

Školstvo za francuske zapreme 1806.—1813.

1. Pučke škole.

ad požunskim mirom Austrija ustupi Napoleonu Dalmaciju, general Molitor sa jedno 5000 do 6000 vojnika zaposjedne je prvih mjeseca godine 1806. Za ono nekoliko mjeseci svoje građanske i vojničke uprave ne uvede nikakovih bitnih promjena, već u glavnome pridrža austrijske uredbe, kakove je našao. Čim početkom jula 1806. stupi na dalmatinsko tlo Vicko Dandolo kao njezin novi građanski upravitelj, stane u svakom pogledu svojski raditi oko njezina napretka, naročito na školskom polju. Odmah zatraži od Ismaelli-ja, suca na prizivnom sudu, izvještaj o školstvu u pokrajini. Ismaelli ga izvijesti nakon dva dni te se ne ograniči samo na to, da mu priopći, koje škole postoje u pokrajini, već ujedno iznese i svoje prijedloge o podignuću novih škola. Dandolo je sa sobom iz Italije doveo četuh valjanih i radinih činovnika, među kojima je bio i Bartuo Benincasa, odjelni glavar za javnu nastavu, koji je u isto doba imao uređivati sedmični politični list, koji je po zamisli i naredbi samoga potkralja Eugena pod imenom Kraljskog Dalmatina (Il Regio Dalmata) počeo izlaziti na 12. jula 1806. u Zadru na hrvatskom i talijanskom jeziku. Dandolo je bio doista sretne ruke u izboru, jer je B. Benincasa sve svoje sile ulagao, da podigne školstvo u Dalmaciji. On se ne zadovolji kratkim izvještajem Ismaelli-jevim o školstvu, već s tijekom jula 1806. obrati se na uglednija lica u svim znatnijim mjestima Dalmacije, da ga obavijeste, koje se škole u kojem mjestu Dalmacije nalaze, koji su i kakovi nastavnici u njima, koje bi nove škole trebalo u mjestu zavesti, bi li se u samome mjestu mogli naći valjani na-

stavnici, odakle bi se mogla sredstva za školu namaknuti i t. d. Kad je primio obavijesti, odmah se pobrine, da se pored nekoliko srednjih škola, početkom naredne školske godine 1806./7. u novembru otvore pučke škole pod imenom normalnih ili elementarnih (osnovnih) škola u svim znatnijim mjestima.

Stare je učitelje trivijalnih škola, podignutih od austrijske vlade, većinom uzdržao u službi, a samo je odbacio iz službe one, za koje su mu pouzdanici javili, da su neradnici ili nesposobni. Tako su dosele u Makarskoj poučavala dječake dva franjevca iz tamošnjega manastira, a odsele je pouka bila povjerena svjetovnom svećeniku Sumiću, kako je to predložio Benincasin, a može se reći i vladin pouzdanik, kanonik Pavlović-Lucić. U Hvaru su dotle bila dva učitelja, ali oba nesposobna i usto nemarna, stoga se odsad povjeri škola valjanu učitelju, popu Ruževiću, koji je sada pobirao platu obaju predašnjih učitelja. U Splitu su dosada bila dva pučka učitelja, ali obojica tako neradnici, da je škola uistinu postojala samo po imenu. Jer prigodom Dandoloва boravka u Splitu mjeseca septembra 1806. biše imenovana dva nova, sposobna i marna učitelja za narednu školsku godinu. U Trogiru biše potvrđena i nadalje dva predašnja dobra učitelja, od kojih je jedan poučavao dječake u gradu, a drugi je učio djecu u kolegiju sv. Lazara, da tako bude zgodnije djeci s otoka dolaziti u školu. U Šibeniku je potvrđen u službi stari učitelj trivijalne škole i dodan mu najprije jedan a malo kasnije i drugi pomoćni učitelj, suviše je za grčko-istočnjake g. 1807./8. osnovana posebna škola s „ilirskim“ nastavnim jezikom. I u Zadru su bila dva učitelja u pučkoj školi.¹⁾

Pučke je učitelje od česti plaćala vlada, a od česti općina, ili vlada i općina ujedno. U Splitu je n. pr. općina plaćala oba pučka učitelja, ali je zato imala pravo, da predlaže vladi njihovo imenovanje na odobrenje. Glavni je pučki učitelj tu imao 200 for. godišnje plate, a njegov

¹⁾ Sve sam podatke o školstvu za francuske vlade (ako ne navodim koji drugi izvor) pobrao iz brojnih spisa B. Benincase — sačuvana su tri golemo sveska — i iz službenih spisa toga vremena, koji se nalaze u zadarskom namjesničkom arhivu.

zamjenik ili pomoćnik 120 for. U Hvaru je učitelj dobivao iz državne blagajne 72 for., a od općine 60 for., suviše 36 for. za stan. U Trogiru su učitelji bili plaćeni od dohoda, što su se dobivali od ukinutih crkvenih nadarja, i to glavni učitelj sa 200 for., a njegov pomoćnik sa 120 for. U Makarskoj je učitelj Sumić primao iz državne blagajnice 160 forinta, dok su prije njega dva učitelja franjevca na trivijalnoj školi primala svega 144 for. U Pagu je učitelj pučke škole dobivao od vlade 72 forinta, a od općine 28 for., učitelj tako zvani „gramatički“ primao je iz općinske blagajnice 216 for., a općina je tu svotu dobivala od soli određene za uzdržavanje općinskih činovnika. U Ninu je učitelj bio plaćen za svoj trud sa jedno 300 mletačkih lira, što su se dobivale kao prihod s nekoga općinskoga zemljišta, određena za uzdržavanje učitelja. Naprotiv u selu Podgori kraj Makarske učitelj, obično seoski župnik, nije primao već samih 208 mletačkih lira, koje su se dobivale od legata, što ga je bio zavećao za uzdržavanje seoske škole negdašnji seoski župnik Vodanović. Promisli li se, da su učitelji pri kraju mletačke republike dobivali na godinu kojih 40 do 50 forinta, a za prve austrijske uprave redovito 72 forinta, onda ih je većina sadašnjom povišicom mogla biti zadovoljna. Još je najgore bilo to, što nije uopće bilo raspoloživih prikladnih prostorija, u koja se je mogao smjestiti oveći broj učenika. Ako je u kojem mjestu i bila prikladna koja zgrada za školu, to su je vojnici bili zapremili. Radi toga su n. pr. u Makarskoj učitelji bili prisiljeni, da za sve vrijeme francuske vladavine poučavaju učenike u svojem stanu.

U normalnim se je školama učilo čitati, pisati i računati u istoj mjeri kao i u trivijalnim školama pod austrijskom vladom, samo je još bilo naređeno, da dječaci uče i čudoredni katekizam, i to g. 1806. po knjižici oca Soave: „Elementi sui doveri dell'uomo“, a od g. 1807. unaprijed po katekizmu, što je naročito za Dalmaciju bio štampan kod Battare u Zadru, ili predašnjem Soavinom. Radi jedinstvenosti svi su učitelji dužni bili poučavati po nastavnoj osnovi oca Soave. Ta osnova nije bila za dalmatinske učitelje ništa novo, jer su se oni držali Soavine metode; služili se njegovim udžbenicima i pod austrijskom

vladom. Istom g. 1809. bilo je slobodno nastavnicima upotrebljavati i druge udžbenike osim Soavinih, samo ako ih je prije školska vlast odobrila. Neodobrenim knjigama služiti se u pučkoj školi ili gimnaziji bilo je strogo zabranjeno. Na 16. oktobra 1807. objelodanio je upravitelj središnje javne nastave u Milanu popis svih udžbenika, koji su se mogli u školama u kraljevini Italiji i u Dalmaciji upotrebljavati. Taj je popis vlada priopćila Battarinoj knjižarnici u Zadru, da se kod nabave školskih knjiga zna vladati.

Pučke su škole, koje su gotovo sve bile samo u gradovima i varošima, slabo bile pohađane, jer je bilo na pretek u tim mjestima privatnih učitelja, koji su se privatnom poukom bavili. Da se tomu kolikogod doskoči, vlada zabrani držati privatne škole bez naročita dopusta starije školske vlasti. Svaki se je privatni učitelj sam morao prijaviti školskoj vlasti. Ta u samom Zadru na 6. novembra 1807. prijavilo se vlasti osam svećenika, koji su se bavili privatnim poučavanjem. Među tom osmoricom bila su tri kanonika, pa dominikovac Budrović, koji je od 10. novembra 1806. prevodio Kraljski Dalmatin (Il Regio Dalmata) s talijanskoga na hrvatski. Vlada je i dalje nekim dopuštala, da se bave privatnom obukom, ako bi joj zajamčili, da će se u poučavanju poput javnih učitelja služiti udžbenicima Soavinim i u pisanju poučavati djecu po njegovoj metodi. Naročito privatnim učiteljima malene djece od 3 do 6 godina i ženskica dopuštao je glavar nastave Benincasa bez daljega moljakanja da se i dalje bave privatnom nastavom, držeći da tim donekle olakšava posao javnim učiteljima i širi pismenost među ženskicama. Pored svjetovnih svećenika u gradovima rado su se privatnom nastavom bavili redovnici. Dandolo je bio imenovao u svakoj biskupiji između samih svećenika po jednoga nadzornika bogoštovlja, koji je imao nadzirati, kako se kler vlada i kako rukuje crkvenim prihodima. Između ostaloga koncem g. 1807. tražio je od nadzornika, da ga obavijeste, koliko se redovnici po manastirima bave nastavom. Po njihovim izvještajima u svim su se gotovo manastirima oni bavili više ili manje poučavanjem nesamo redovničkoga podmlatka već i svjetovne djece. Naprijed je spomenuto,

da je g. 1806. do dolaska Dandoloва trivijalna škola u Splitu postojala samo po imenu i jedan učitelj nije ni stanovao u Splitu već u okolici, a drugi, rodom iz Genove, javni bilježnik, svim se je više bavio nego školom. Građani se stoga na njih ne tužahu, jer su radije slali svoju djecu u manastire na obuku. Na 20. februara 1808. izvješćuje vladu nadzornik bogoštovlja Dudan, da se u Splitu bave privatnom poukom u manastirima koliko dominikovci toliko franjevci konventualci na obali kao što i franjevci opslužitelji na Dobrome. Nastava je u manastirima bila uopće besplatna, ali nijesu ni redovnici odbijali kakav dar ili nadarje za svoj trud bilo u novcu ili u prirodninama. No počevši od g. 1807./8. građani su većinom slali svoju djecu u javne osnovne škole, a to stoga, što je Dandolo još na 21. novembra 1806. izdao proglas, da se u buduće ne će pripuštati u javne službe ni kao vježbenici ni kao činovnici oni mladići, koji ne uzmožu posvjedočiti svjedodžbom izdanom im od učitelja javnih škola, da su s uspjehom svršili upravo javne škole u Dalmaciji ili u kraljevini Italiji. To je bilo objavljeno g. 1806. i u 13. i 16. broju Kraljskog Dalmatina.

Pod austrijskom je vladom nadzor nad školama pripadao ordinarijatima, a pod francuskom je bio povjeren naročitim „naukovnim povjereništva“ u pojedinim gradovima. Glavni je posao povjereništava bio dojavljivati glavaru nastave Benincasi broj upisanih učenika u pučkim javnim školama, slati mu naprotiv nesamo broj već i popis svih učenika upisanih u gimnazijama, priopćivati mu imena onih učenika, koji bi se u nauku odlikovali te stoga bili nadareni, da ih on može oglašiti u Kraljskom Dalmatinu za izgled drugim učenicima. Ta i Kraljski Dalmatin držao se je kao sredstvo za unapređivanje javne nastave. Na 28. februara 1807. vladin vicedelegat iz Paga u svom izvještaju s pohvalom ističe, kako tamošnji učitelj svake subote čita svojim učenicima Kraljski Dalmatin u školi.

Na 5. maja 1807. izdade Dandolo „opći nacrt za javnu nastavu u Dalmaciji“ (Il piano generale della pubblica istruzione in Dalmazia)¹⁾, koji je u glavnom bio udešen po

¹⁾ Prešampao ga u cjelini Erber u Storia del ginnasio superiore in Zara, p. 57 sl.

pravilima za javnu nastavu, što su tada vrijedila u kraljevini Italiji. Po njemu je devetnaest mjesta u Dalmaciji s kvarnerskim otocima imalo dobiti javnu mušku osnovnu školu, i to: Zadar, Krk, Pag, Rab, Šibenik, Skradin, Knin, Trogir, Split, Nerežišće, Cres, Lošinj, Hvar, Korčula, Sinj, Opuzen, Imoski, Omiš, Makarska. U većini su tih mjesta već početkom školske godine 1806./7. bile zavedene javne muške osnovne škole, a u drugima su prema gornjem nacrtu otvorene odmah naredne šk. g. 1807./8. osim Opuzena, gdje se niko nije htio primiti učiteljske službe radi nezdrava podneblja (groznice), ali je mjesni župnik franjevac početkom g. 1808. počeo i tu da privatno poučava mušku djecu. Pa su i u nekim drugim mjestima, koja se ne spominju u općem nacrtu, postojale škole već g. 1806./7. kao u Novomu, u Staromu u Kaštelima, a još otprije u Blatu na Korčuli, uzdržavane od općinara. I po općem nacrtu učilo se je po Soavinim udžbenicima u pučkim javnim školama ono isto, što je već bilo propisano šk. g. 1806./7., naime pored čitanja, pisanja, računanja, čudoredni katekizam.

Po školskom redu od g. 1807. polazak je škole donekle postajao obavezan, jer je svaki domaćin, gdje je škola bila zavedena, dužan bio slati u školu bar jedno svoje dijete, unuče ili siroče, komu je bio skrbnikom. Ako bi se oglušio te naredbe, platio bi svakoga mjeseca globu od 6 talijanskih lira na korist samih škola. Općinska su upraviteljstva dužna bila paziti, vrši li se ta dužnost, te su imala držati točan popis roditelja, koji šalju svoju djecu, unučad ili siročad, da uzmogne kasnije vlada na njih uzimati osobita obzira.

Iako su plate učiteljima god. 1806. bile znatno bolje nego pod austrijskom upravom, ipak nijesu bile po zakonu jednako odmjerene za sve učitelje, pa su stoga jedni primali veću platu, a drugi manju. Nacrt je u tom pogledu izjednačio sve pučke učitelje, određujući da unapredak plaća pučkoga učitelja ne smije biti manja od 400 talijanskih lira (oko 781 mletačke lire) iliti 160 forinta. Pučke su se škole mogle podići i u drugim mjestima osim ono 19 naprijed spomenutih, a tada su općine plaćale učitelja prema svojim imovnim prilikama sa 400 lira talijanskih

ili svotom manjom ili višom od te. Tako je g. 1807./8. bio imenovan za učitelja u Drnišu pop Ivan Štrkalj s plaćom od 800 mletačkih lira, dok su se naprotiv seljani Zlarina obavezali, da će davati svojem učitelju do 1100 mletačkih lira na godinu. Gdje prilike nijesu dopuštale, da jedna sama općina uzdrži školu, mogle su i dvije općine zajednički osnovati i uzdržavati školu. Ako li ni to nije bilo moguće, preporučivalo se je župnicima, da oni pored župske preuzmu i školsku službu. Na žalost ne može se kazati, da su se župnici u velikom broju odazvali pozivu, pa je stoga po selima ostalo gotovo sve po starome, samo se je u makarskoj biskupiji nastojanjem kanonika Pavlovića-Lucića nekoliko župnika prihvatilo poučavanja. Po njegovu izvještaju od 19. aprila 1808. u makarskoj su biskupiji 243 učenika polazila školu kod svojih župnika. U Kraljskom se je Dalmatinu g. 1808. u br. 10. obećavalo, da će župnici, koji poučavaju djecu svojih župljana, biti s vremenom i nadareni. Šteta, što se to obećanje nije nigda ispunilo, jer je i malo nadarje moglo poticati na rad župnike, koji su tada po selima živjeli u pravoj oskudici. Neki su ipak i bez svakog nadarja prijegorno poučavali seosku djecu. Osobito su se isticali u vladinu listu Kraljskom Dalmatinu drugima za izgled župnici Podgore i Igrana u makarskoj općini, župnik Ravče u Vrgorskoj, župnik Opuzena u Neretvi. Pača su bili g. 1808. u br. 10. i 19. priopćeni govori, što su ih izrekli s oltara svojim župljanima župnici Vrgorca i Opuzena na 2. i 28. februara 1808., potičući ih da šalju k njima u školu svoj mladi naraštaj. U br. 39. Kraljskog Dalmatina g. 1808. zabavlja se osobito župnicima franjevcima, koji su po izjavi samoga Marmonta bili kudikamo obrazovaniji od svjetovnih svećenika, zašto se u većem broju ne pozabave poučavanjem seoske djece. Ta to bi bio jedini plemeniti način, tu se pripominje, na koji bi se mogli odužiti franjevci seoskomu staležu za onu neograničenu ljubav, što je goji prema njihovu redu. Treba priznati, da je poučavanje seoske djece nekim župnicima zadavalo dosta zanovijeti. Tako javlja na 24. februara 1808. fra Martin Šatić, župnik u selu Bastu, nadzorniku škola u makarskom okružju kanoniku Pavloviću-Luciću, da on besplatno poučava 32 dječaka u svojem župskom stanu. Neke

sam od njih, piše, zaodio, da uzmognu polaziti školu, drugima dajem kod sebe nešto založiti, a drugima opet što darujem, da ih tako privučem i primamim u školu. Župski su stanovi tada bili većinom kukavni i tijesni te neki župnici da su i htjeli nijesu mogli poučavati u njima oveći broj đaka. Jednom obavješćuje Pavlović-Lucić odjelnoga predstojnika za javnu nastavu, da župnik u Podgori poučava 33 dječaka na dvoru pod stablom, jer u svojem stanu nema raspoložive prostorije za toliki broj.

Dosele u Dalmaciji nije bilo ni jedne ženske javne osnovne škole. Školskim se nacrtom od god. 1807. i toj davnoj i ljutoj potrebi koliko toliko nastojalo doskočiti. Po njemu je imalo dobiti 14 mjesta žensku javnu školu i to: Zadar, Skradin, Šibenik, Trogir, Split, Makarska, Korčula, Hvar, Nerežišće, Pag, Rab, Krk, Cres i Mali Lošinj. U ženskim se je pučkim školama imalo učiti štiti, pisati i nešto računati, suviše su se djevojčice imale upućivati u početnim ženskim ručnim radnjama. Ali su se šk. g. 1807./8. zavele samo tri od četrnaest predloženih ženskih škola. Prva je učiteljica bila službeno imenovana koludrica Šimac u Krku na 29. jula 1807. U oktobru 1807. bila je takođe imenovana za učiteljicu u Nerežišću na Braču Jelisaava Zudenigo, udovica pokojnoga doktora Vinka Zudeniga. Na prijedlog Pavlovića-Lucića u novembru 1807. bi imenovana za učiteljicu u Makarskoj gospođa Ivičević, koja je kao i ostali učitelji u Makarskoj poučavala uvijek u svojem stanu. Premda je po nacrtu g. 1807. plaća učiteljicama iznosila 200 talijanskih lira (mletačkih oko 390), ipak je ona po zagovoru istoga Pavlovića-Lucića dobivala na godinu istu platu, naime 160 forinta, kao i učitelj muške škole Sumić. Čemu da se jednako ne naplati za svoj trud i učiteljica, piše Pavlović-Lucić glavaru za javnu nastavu, kad se jednako trudi kao i učitelj. Ženska je škola u Makarskoj slabo uspijevala prve godine te nije imala već 3 učenice, ali je narednih godina broj rastao te je g. 1811. dopr'o do 40. Da se nije više otvorilo ženskih škola god. 1807./8., tomu je uzrokom, što se nije moglo naći sposobnih učiteljica. Vladin delegat iz Šibenika javlja na 13. augusta 1807., da ne može naći nikakove ženske u Šibeniku i u Skradinu, koja bi bila sposobna da poučava učenice u

čitanju, pisanju i računanju, već jedino u ručnim radnjama i nauku kršćanskomu.

Ukupni su troškovi za školstvo u Dalmaciji g. 1807./8. bili proračunani na 55650 talijanskih lira. Ali potkralj Italije Eugen Beauharnais ne htjede odobriti tolike svote, već naloži, da se smanji na 30.000 talijanskih lira. Njegov nalog stiže u Zadar istom početkom maja 1808., kad je već posve teško bilo i malo smanjiti troškove. Benincasa upitan za mišljenje javlja na 28. maja Dandolu, da se troškovi uopće ne mogu više smanjiti, već kad bi se baš htjelo škrtariti, da bi se mogla prištediti samo koja stotina lira. Što se tiče osnovnih škola, piše on, s obzirom na prostranost pokrajine i na udaljenost između pojedinih mjesta, u kojima su osnovne škole zavedene, s obzirom na mršavu plaću pučkih učitelja i na broj podignutih škola, nije moguće smanjiti troškova, jer i onako određeni broj osnovnih škola u općem nacrtu ne zadovoljava potrebe pučanstva. Ta još ima dosta dobro napučenih mjesta, kojima po općem nacrtu ne pripadaju osnovne škole. Ta mjesta sada vruće mole, da se i kod njih zavedu javne osnovne škole. Ali budući da se unapredak ne smiju troškovi povišivati za školstvo, ne ostaje druge već kazati prosiiteljima iz tih mjesta, da će škole jedino tada dobiti, ako će ih općine o svom trošku uzdržavati. Općine ne će moći ili htjeti tih tereta na se preuzimati, pa se ne će više ni podizati nove pučke škole. Dandolo, sam uvjeren, da se troškovi više ne mogu smanjiti, a da se cijelo školstvo ne uzdrma u svojim temeljima, pisa u tom smislu potkralju Eugenu¹⁾, koji se proračunanim troškovima od 55.650 talijanskih lira nije više ni protivio. G. 1807./8. bile su svega 23 osnovne javne škole potpuno uređene. Škole su kudikamo bile brojnije i pohađane nego 1806./7. Tako je koncem g. 1807./8. polazilo zadarsku mušku školu 66 učenika, krčku 35, šibensku 70, splitsku 53, trogirsku 51, makarsku 53. Najbrojnije je od svih pučkih škola bila pohađana šibenska za sve vrijeme francuske zapreme. Slabije su dakako bile pohađane one muške škole, što su se nalazile u mjestima, gdje nije bilo gimnazija. Budući da Dandolo nije imao raspoloživih novčanih

¹⁾ Tullio Dandolo, Ricordi I, 72.

sredstava za podizanje novih javnih osnovnih škola, a općine ih o svom trošku nijesu mogle ili nekoje nijesu zapravo ni htjele podizati, pučko školstvo naredne godine 1808./9. ni najmanje ne napredova, što više, može se kazati, da su g. 1809. ratni događaji i uspjeh u školi dosta ometali, pače bili povodom da su se škole većinom prije vremena i zatvorile, a neke i za dulje vrijeme. Francuska je naime vlada bila naredila, da se svi činovnici, dakle i javni učitelji, koje je austrijska vlada za svoje provale u Dalmaciju u drugoj polovini god. 1809. uzdržala u službi, obustave od nje kao sumnjivi, dok se god ne istraži njihovo vladanje za spomenute provale. Na tu je ruku na 12. februara 1810. bio obustavljen od službe i učitelj Konder u Rabu te istom mjeseca oktobra iste godine, kad se je istraga po njega povoljno svršila, povraćen u službu. Za vrijeme je istrage škola bila zatvorena.

Kad je Dalmacija bila pridružena ilirskim pokrajinama, otac Zelli, dotada profesor u zadarskom liceju, na 23. marta 1810. bi imenovan za vrhovnoga nadzornika javne nastave u ilirskim pokrajinama sa stanom u Ljubljani. Da je bio unapređen na tako časno mjesto, kolikogod ima zahvaliti svojim umnim i nastavničkim sposobnostima, toliko naklonosti Marmonta, kojega je u Zadru preko zime g. 1808. i 1809. nešto poučavao u fizici. Na 4. jula 1810. generalni guverner ilirskih pokrajina maršal Marmont izdade novu organičku osnovu za javnu nastavu za sve ilirske pokrajine. Po njoj se je imala osnovati po mogućnosti javna muška pučka škola u svakom općinskom okolišu, a ženska u svakom kantonu. Da se je ta naredba potpuno provela, Dalmacija bi s obzirom na pučku nastavu bila dovoljno opskrbljena. Ta po posljednoj razdiobi od 15. aprila 1811. Dalmacija je u svojih pet okružja (zadarsko, splitsko, šibensko, makarsko i hvarsko) brojila 17 kantona i 85 općinskih okoliša. Od kvarnerskih otoka ostao joj je pridružen jedino Pag, dok je opet Korčula bila pridružena dubrovačkoj pokrajini, koja se je dijelila na tri okružja, naime dubrovačko, kotorsko i korčulansko sa 10 kantona i 35 općinskih okoliša. Po toj se je dakle osnovi imalo po mogućnosti podići u Dalmaciji zajedno s Dubrovnikom i Kotorom oko 120 muških pučkih škola, a 27 ženskih.

Što se tiče nastavne osnove, nije organička osnova od 4. jula 1810. ništa novo uvodila, jedino se je naglašivalo, da se u školi ne smije upotrebljavati drugi katekizam osim onoga, koji odobri građanska vlast.

Dosele je vlada obično imenovala pučke učitelje, a po novoj je osnovi imenovanje bilo prepušteno mjesnim oblastima, ali je potrebno bilo, da ga potvrdi intendent. U aprilu i septembru svake godine učitelji su bili dužni podnijeti opširno izvješće o svojoj školi upravitelju gimnazije, koja se je nalazila u okružju. To je popraćeno izvješće dužan bio upravitelj gimnazije, koji je vršio službu i današnjega kotarskoga nadzornika, poslati regentu liceja, pod kojega je nadzor gimnazija potpadala, a regent bi opet ta oba izvješća sa svoje strane popratio i poslao vrhovnomu nadzorniku u Ljubljani.

Na 3. augusta 1810. intendent de la Bergerie, koji je na 16. marta 1810. naslijedio privremenog povjerenika Osalidi-ja, zatraži od poddelegata, da ga izvijeste, sporazumjevši se prvo s gradskim načelnicima i sa starješinama seoskih općinskih okoliša, gdje bi se mogle podići nove pučke škole. Iz poslanih se izvještaja razabira, da se je predlagalo da se podigne kudikamo veći broj škola u primorju i na otocima negoli u zagorskim krajevima. Uzrok je tomu bio, što stanovnici zagorskih sela u jednu ruku stanuju posve rastrkano, a u drugu, što se nije moglo naći prikladnih školskih prostorija, a ni sposobnih učitelja. Kanton je n. pr. obrovački obuhvatao više općinskih okoliša i brojio do 30 sela što katoličkih što grčkoistočnih sa preko 18.000 duša, pa ipak je bila predložena samo jedna škola i to u Obrovcu kao glavnom mjestu kantona. Isto je tako u još napućenijem sinjskom kantonu bila predložena samo jedna škola, i to u Sinju. U imoskom se kantonu pored postojeće škole u Imoskom imala podići druga u Studencima. Jedino se je u kninskom kantonu od svih zagorskih kantona predlagao priličan broj muških osnovnih škola. Naprotiv je na samim zadarskim otocima bilo predloženo 10 dječaćkih škola. Tomu se nije ni čuditi, jer su na tim otocima četiri manastira i to dva franjevac glagoljaša, a dva franjevac latinaša, u koja su se imale smjestiti četiri škole, a drugih šest imalo se otvoriti u

bratimskim kućama i župskim stanovima. Pa ni učitelje tu nije trebalo izvana dovoditi, jer su u manastirima imali poučavati franjevci, koji su se inače poučavanjem franjevačkoga podmlatka bavili, a u drugih šest župnici ili umirovljeni svećenici, kojih je bilo na pretek u primorskim mjestima. U samom okružju šibenskom imale su se podići 23 muške osnovne škole, dakako većinom po otocima i primorju.

Ljuto bi se prevario, ko bi na temelju ovih prijedloga sudio, da je pučko školstvo u Dalmaciji g. 1810./11. štogod napredovalo. Na zahtjev samoga generalnoga guvernera traži vrhovni nadzornik Zelli na 23. oktobra 1811. od intendenta u Zadru, da mu pošalje popis pučkih škola, koje postoje u Dalmaciji, navodeći mjesto, gdje škola postoji, ime učitelja, koji u njoj poučava, i platu, koju od općine prima. Iz izvještaja, što ga je intendent de la Bergerie poslao Zelliju, razabiramo, da su koncem školske godine 1810./11. u zadarskome okružju sa 47.131 žiteljem bile samo tri dječake škole, a to u Zadru, Pagu i Ninu. U Ninu se je pače dotadanji učitelj kanonik Mucio na koncu školske godine odrekao službe, jer nije htio više da služi za kojih 60 franaka, što ih je učitelj dobivao sa zemljišta, koje je još od daynine bila općina namijenila za uzdržavanje učitelja, pa se je i u Zadru tada odrekao službe dotadanji učitelj Metaxa, jer ga općina nije htjela g. 1811. onako plaćati, kako ga je prije vlada plaćala. U šibenskom okružju sa 55.599 duša postojalo je pet pučkih škola: u Šibeniku, Skradinu, Drnišu, Kninu i Vrlici. Iako je splitsko okružje brojilo najviše stanovnika, naime 70 120, imalo je razmjerno i najviše dječakih škola: u Splitu, Trogiru, Lukšiću, Štafiliću, Kaštel-Novomu, Omišu, Sinju, Nerežišću, Bolu i Supetru. U makarskom su okružju sa 31.813 žitelja bile samo tri škole: u Makarskoj, Imoskom i Opuzenu, a u hvarskom okružju sa 13.817 duša dvije: u Hvaru i Staromgradu. No pripomenuti je, da je do konca g. 1810. vlada plaćala učitelja u Staromgradu, a g. 1811. imala ga je općina plaćati, ali nije imala otkud, pa je pored svega toga učitelj Stalio, član dominikovačkoga reda, do kraja školske godine mukte poučavao, a u augustu je bio premješten za stariješinu dominikovačkog manastira

u Trogiru. Tako je koncem g. 1810./11. i ta škola prestala. Budući da općina hvarska nije htjela redovito plaćati svoga učitelja Ruževića, ostavi on Hvar prije svršetka školske godine i otide u svoje mjesto Vrbosku, da tamo drži privatnu školu. U Dalmaciji su dakle koncem godine 1811. bile svega 23 škole za dječake, to jest po jedna škola na kojih 9499 stanovnika, budući da je tada Dalmacija kao ilirska pokrajina brojila 218.480¹⁾, dok ih je po organičkom nacrtu od 4. jula 1810. imalo biti 85, jer je toliko bilo općinskih okoliša u Dalmaciji. Po istom se je nacrtu imala osnovati i po jedna ženska škola u svakom kantonu, dakle svega 17, ali ih je po izjavi vladinih poddelegata bilo samo pet: u Makarskoj i Nerežišću osnovane još za Dandoloва providurstva, zatim u Zadru, Šibeniku i Splitu. Odlukom od 23. decembra 1810. zavela se je ženska javna škola u Šibeniku u manastiru benediktinka sv. Lucije. Kao prva učiteljica spominje se opatica Jelena Zuliani, a kao njezina pomoćnica Antica Nakić²⁾. U isto doba gotovo bila je osnovana ženska škola u manastiru benediktinka sv. Marije u Zadru. Kao prva učiteljica navodi se Benedikta Petrović Vlasto, kojoj su kasnije dodane tri pomoćnice. Regent centralne škole u Zadru profesor Cariboni u svojem općem izvještaju od 25. maja 1811. javlja vrhovnomu nadzorniku u Ljubljani, da su ženske škole u manastirima benediktinka u Zadru i Šibeniku dobro pohađane. U Zadru je početkom g. 1811. polazilo 50 učenica, a općina je davala koludricama potporu od samih 300 franaka. Molili su stoga preko Caribonija vladu, da im se potpora povisi na 1000 franaka, pa da će učenice još poučavati u francuskom jeziku. Vlada je željela, da koludrice poučavaju svoje učenice i u povijesti i geografiji, na što su one pristajale, ako im se potpora povisi na 1000 franaka. U svim se školskim izvješćima hvale učiteljice Ivićević u Makarskoj i Zudenigo u Nerežišću na Braču. Za posljednju kaže g. 1811. splitski poddelegat, da je veoma vrsna (ottima) učiteljica, dok naprotiv za učiteljicu Grandis u Splitu veli, da je žena, koja se podaje

¹⁾ Pisani o. c. str. 355. ²⁾ Sinčić, Spomenknjižica o svečanoj proslavi stogodišnjice ženske pučke škole kod benediktinkinja u Šibeniku, str. 71.

vinu (donna dedita al vino). Ona je mjesto učiteljice u Splitu dobila uslijed Marmontove preporuke, kojemu je bila gazdaricom prije u Dubrovniku. Na 19. oktobra 1810. piše Zelli intendentu u Zadru, da je želja Marmontova, da se Grandis imenuje učiteljicom u Splitu. Školske vlasti želju Marmontovu shvatiše kao zapovijest, te je imenovala učiteljicom s platom od 300 franaka na teret splitske općine. Do 5. novembra 1811. ona još ne preuze učiteljske službe, a izatog nema o njoj više sačuvanih službenih vijesti. Sva je prilika, da se ona ni kasnije nije prihvatila poučavanja, jer subdelegat Sanko u svojem općem izvješću za g. 1812. ne spominje ženske škole u Splitu.

Kaošto se nijesu ni izdaleka podigle dječачke škole u onom broju, što ga je propisivala organička osnova od 4. jula 1810., tako nijesu ni ženske. Glavni je uzrok tomu bio, što su općine po novoj osnovi imale uzdržavati pučke škole počevši od 1. novembra 1810. unaprijed. U naredbi je od 4. jula 1810. stalo, da će vlada kasnije općinama doznačiti izvore, iz kojih će podmirivati troškove za pučko školstvo, ali svoga obećanja ne održa. Istina neprekidni ratovi zobali su silan novac, pa je vlada radi novčanih neprilika svalila sa sebe vas teret za pučko školstvo i naprtila ga na leđa općinama. Još g. 1809./10. nije vlada platila za više mjeseca ni gimnazijskih učitelja u Zadru. Tako je Dominik Budrović predavao od prvoga maja 1810. u zadarskoj gimnaziji talijanski i latinski jezik, ali nije bio plaćen ni do novembra 1810., kad se je u ono vrijeme običavala otvarati školska godina. Radi toga nije se on dalje ni htio prihvatiti učiteljske službe, kaošto nijesu ni neki drugi učitelji, koji dotle nijesu bili plaćeni. Što se dogodilo Budroviću i drugovima u Zadru, to se je otprilike zbilo i mnogim drugim nastavnicima u Dalmaciji, koji g. 1809. i 1810. nijesu bili plaćeni za više mjeseca. Zaostatke za g. 1809. nije htjela vlada francusko-ilirska ni isplaćivati, već je upućivala učitelje, koji su ih tražili, neka ih pitaju od prošle vlade francusko-ilirskanske. Tim je ona njima htjela kazati, da im je uzaludno nadati se, da će im itko zaostatke g. 1809. isplatiti, dok im je od česti zaostatke od prvoga januara 1810. do 1. novembra sama isplatila. Ako dakle vlada nije imala već g. 1810. do-

voljno novaca, da točno i redovito plaća učitelje, kako da ih plaćaju unaprijed općine, kojima je glavni prihod bio potrošarina (octroi). Već g. 1810. nekoji načelnici i koluneli odgovarajući intendentu na pitanje o osnivanju novih škola u seoskim općinskim okolišima savjetuju ga, da ne nameće novoga tereta na siromašne općine, jer da ga ne će moći nositi. Materijalno je stanje dalmatinskoga puka u to doba bilo tako loše, da nije gotovo moglo biti gore. Sva je trgovina bila zakrklja po moru i suhu, nameti se neprestano množili, a dohoci se naprotiv smanjivali, jer uz druga zla, što ih rat sobom donosi, bila je pritisla narod i nerodica g. 1811. i 1812. Nekoje su seoske općine bile tako siromašne, da nijesu mogle uzdržavati ni općinskoga tajnika, koji im je od prijeke nužde bio, jer su načelnici u seoskim općinama bili većinom ljudi nepismeni, kaošto su bile nepismene i ostale seoske starješine. God. 1806. kaže Dandolo u svojem izvještaju caru Napoleonu, da ima u Dalmaciji dvije trećine sela, u kojima ne zna niko čitati osim neznanice (ignorante) župnika. Na 4. maja 1811. kaže Pavlović-Lucić u nekom svojem pismu pisanom Zelliju, da u makarskom okružju od 270 unovačenih mladića samo su dvojica znala dobro štiti i pisati, a šestorica osrednje, dok su svi ostali bili nepismeni. Ako dakle većina seoskih općina nije mogla držati ni tajnika tako potrebna za vođenje općinskih posala niti ih je vlada mogla na to prisiliti, kad uistinu nijesu ga imali otkle uzdržavati, kako od njih zahtijevati da uzdrže školu i učitelja? Radi toga rijetko je koja općina i to naknadno u svoj proračun za g. 1811. uvrstila i troškove za pučke škole. N. pr. u šibenskom okružju, u kojemu su po prijedlogu vladinih ljudi imale se podići 24 pučke škole, a bilo ih je uistinu g. 1810./11. samo pet, nije nijedna općina pa ni šibenska uvrstila u proračun za god. 1811. troškove za škole. U makarskom je okružju po izjavi kanonika Pavlovića-Lucića jedino općina korčulanska mogla svojim prihodima uzdržavati pučku školu. Kad su prvim januara 1812. uvedeni francuski zakoni u ilirskim pokrajinama te se je moralo u svemu vladati po francuskom kalupu, općine su se imale brinuti jedino za školske prostorije i stan učitelju, a roditelji su učenički imali svojim prinosima

u onoj mjeri, kako bi to odredilo općinsko vijeće, uzdržavati učitelje. Ali ni ta nova naredba ništa ne pomože, jer su roditelji od česti u gradskim i varoškim općinama, a pogotovo svi u seoskim držali školu za nov teret. Činilo im se da učenici u školi samo dangube, dok bi mogli kod kuće štogod privrijediti ili bar blago paziti. Radi toga ne samo da oni nijesu htjeli dobre volje doprinositi za uzdržavanje učitelja, već nijesu htjeli ni svoje djece da šalju u školu, držeći, da će tako nestati škola. „Preostaje da ti koju natuknem“, piše regent centralne škole u Zadru Zelliju na 25. maja 1811., „o žalosnom stanju pučkih škola. One povjerene u nekim primorskim općinama kantona šibenskoga i skradinskoga malo vrijednim licima, a u okružju zadarskom dosele gotovo i neopskrbljene učiteljskim osobljem, traže vladinu pomoć. Vlasi se nećaku slati svoju djecu u škole, jer misle u svojoj glavi, da ako ne bude učenika, ne će biti ni škola, u kojima kao divljaci ne vide drugo doli novi teret za se. I to što općine otežu isplaćivanjem mršave mjesečne plaće učiteljima, uzrokom je, da oni ne haju opremati svojih učiteljskih posala“.

Ali je bilo i drugih razloga, koji su odvrćali seljake, pa i neke građane, da ne šalju svoju djecu u školu. Već na 5. augusta učitelj Kaštelani javlja glavaru nastave Benincasi, da učenici stoga u malom broju polaze javne pučke škole, što se šire glasovi, da će učenici, koji svrše javne škole, kasnije svi služiti u vojsci. Dalmatinci su tako zazirali od vojničke službe, da su još za prve austrijske uprave neki voljeli iseliti se u Bosnu negoli stupiti u austrijsku vojsku. Isto su radili i za francuske zapreme. Premda su im sami biskupi po vladinu nagovoru preporučivali u pastirskim pismima, da se ne otimlju vojničkoj službi, prigodom prvoga novačenja g. 1806. oni su se stali buniti, umicati u Bosnu i unovačeni bježati iz službe. Radi tih lažnih glasina, koje su se širile sve do odlaska Francuza iz Dalmacije, mnogi su roditelji, kojima je bilo stalo do obrazovanja svoje djece, radije ju slala k privatnim učiteljima, koji su po svoj prilici te izmišljene glasine i širili, jer je nekim privatno poučavanje bio jedini izvor prehrane. Da se koliko toliko u red stave i privatni učitelji, profesor je Cariboni, regent centralne škole u Zadru

g. 1811. predlagao vrhovnom nadzorniku Zelliju, neka se u Dalmaciji, kao što je bilo provedeno u Italiji od početka g. 1811., naredi svim privatnim učiteljima, da se podvrgnu ispitima, te neka se samo onim dopusti, da se bave privatnim poučavanjem, koji se nadu potpuno sposobni.

Bilo radi neplaćanja učitelja sa strane općina i roditelja, bilo radi zanemarivanja i izbjegavanja škole, sa strane učenika, pučke škole u Dalmaciji između g. 1811. i 1813. uz rijetke izuzetke posve propadoše. Većina pučkih nastavnika prijegorno je služila godinu i dvije a da nije primala plate ili je dobivala samo od česti. Napokon kad je vidjela, da ne će biti nigda za svoj trud naplaćena, ostavila je škola. Učitelji pučkih škola u Šibeniku, fra Serafin Bogdan, don Šimun Škarica i don Petar Čičin ne primiše svoje plate za 4 mjeseca g. 1809., za četiri g. 1810. pa ni novčića za g. 1811. Radi toga potuže se oni intendentu u Zadru, koji naloži poddelegatu Grisogonu, da potakne općinu na isplatu zaostale plate od 1. novembra 1810. unaprijed, otkad je bila dužna uzdržavati o svom trošku pučke škole. Što se tiče zaostataka g. 1809., te općina nije bila dužna da isplati, a opet je uprava francusko-ilirska držala, da nije ni ona dužna isplaćivati dugove predašnje uprave francusko-talijanske. Poddelegat obznani učitelje, da je na poticaj intendentov naložio općini, da im podmiri, što je dužna. Na to općina priopći učiteljima, da troškovi za pučke škole nijesu bili uvršteni u općinskom proračunu, pa da im ona stoga ne može ništa ni dati. Učitelji se izatog utekoše na 28. novembra 1811. upravitelju gimnazije u Šibeniku, koji je bio kao okružni ujedno nadzornik za pučke škole. On obavijesti o svemu na 30. novembra 1811. vrhovnoga nadzornika Zelliju u Ljubljani. Ali im ni on ništa ne pomože. Oni ipak i dalje nastaviše neplaćeni vršiti svoju službu, ali kad se već navršise 23 mjeseca, a da plaće ne primiše, ostaviše školu svojem udesu. Vladin poddelegat Grisogono u svojem općem izvještaju za g. 1812., što ga je poslao intendentu na 3. januara 1813., ističe, kako se je neugodno pučanstva dojmilo zatvorenje pučke škole i kako sada 105 učenika mješte da uči u školi, skita se po gradskim ulicama¹⁾. Tako se radi neplaćanja učitelja sa

strane vlade g. 1809. i 1810., zatim sa strane općine g. 1811. pa napokon sa strane roditelja g. 1812. najbrojnija pučka škola u Dalmaciji zatvorila i to u gradu, u kojemu je još postojao jedan srednji zavod.

Na isti je otprilike način prestala muška i ženska škola u Makarskoj. Učitelj je Sumić, koji je imao obično 40 do 50 djece u školi, zasluživao svaku pohvalu sa svojega zdušnoga rada. Ali budući da ni on nije bio poput šibenskih učitelja primio nikakove plate gotovo za godinu i po dana, zaprijeti, da će se odreći učiteljske službe i prihvatiti župske, ako mu se ne plati zaostala plaća. Za govorom Pavlovića-Lucića nešto je njemu bilo naknadno i podmireno. Ali kad je on vidio da ga niko više ne će da plaća, zatvori školu. Na to ga je sklonila kao što i učiteljicu Ivićević i ova okolnost. Učitelj i učiteljica su u Makarskoj počevši od g. 1806. sve do prestanka škole neprekidno poučavali u svojem stanu. Vlada im je bila obećala, da će i ona prinositi nešto za stan, ali svoja obećanja nije nigda ispunila. Kad je vlada u novembru 1810. uvela dosta težak porez na kuće, tako zvanu kućarinu, molio je učitelj Sumić i učiteljica Ivićević, da s obzirom na to, što su oni radi školske djece morali unajmiti mnogo velik stan, budu oslobođeni od kućarine. Ali ni ta njihova posve opravdana molba nije bila uslišana. Na 23. februara 1812. tuži se takođe učiteljica Ivićević vrhovnom nadzorniku Zelliju, da još od vlade nije dobila plate za četiri mjeseca g. 1809., za devet mjeseca g. 1810. a da je na račun g. 1811. primila od općine samo 160 mletačkih lira. Predlagala je ujedno, kako bi nju mogli naknadno podmiriti. Neka je, veli, oslobode od plaćanja kućarine i glavarine (testatico) dotle, dok joj se tako ne podmire zaostaci. Ali joj sve tužakanje bi uzaludno, pa stoga g. 1812. obustavi poučavanje.

Slične su tužbe o neplaćanju učitelja bilo sa strane vlade, općina ili roditelja dolazile i iz drugih mjesta kao iz Staroga grada, Hvara, pa budući da same školske vlasti nijesu se više na tužbe ni osvrtaale, škole su se i

¹⁾ Ulomak je izvještaja priopćio Erber u Storia della Dalmazia dal 1797. al 1814, VI, 53, a ostalo se nalazi među spisima g. 1813. br. 122.

neke druge osim navedenih zatvorile g. 1812. i 1813. I splitska općina nije bila uvrstila učiteljske plaće u svoj proračun za g. 1811., ali je ipak na poticaj poddelegata Santa to naknadno ispravila, te je muška pučka škola u Splitu sa dva učitelja i dalje redovito postojala.

Francusko-ilirska je vlada g. 1813. opet snovala preudesiti razdiobu Dalmacije te načiniti tako velike općinske okoliše, da uzmognu preuzeti na se i uzdržavanje škola, ali ratni događaji ne dopustiše joj da poduzme išta ozbiljno za pridignuće gotovo propaloga pučkoga školstva.

Ukinuvši Marmont na 31. januara 1808. republiku dubrovačku na 31. maja iste godine naredi, da se mjesto prijašnjega kolegija podigne licej, s kojim je bila združena i javna pučka škola. Osim spomenute bile su u dubrovačkom kotaru po izjavi generalnoga administratora Garanjinu od mjeseca maja 1810. još tri javne pučke škole, i to u Stonu, Pelješcu i u Cavtatu¹⁾. Učitelji su u tim školama dobivali od države po dubrovački dukat na dan, pa se lako može vjerovati Garanjinu, koji hvali uspjeh u tim školama. Po izvješću istoga Garanjinu u cijelom kotorskom kotaru nije u to doba bila ni jedna pučka škola, koja bi to ime s pravom zasluživala. Pučka je nastava tamo bila u rukama redovnika. U Kotoru su poučavali franjevci, u Ercegnovom kapucini i franjevci zvani riformati, a u Perastu i Prčanju franjevci riformati. Učenici su po riječima Garanjinovim učili latinski u tim školama po odveć rdavoj metodi, a imali su svu silu praznika preko godine. Stoga predlaže Garanjin vrhovnom nadzorniku Zelliju, da se sva nastava u kotorskom okružju preudesi. Je li pučka nastava narednih dviju triju godina krenula na bolje, o tomu nema sačuvanih vijesti.

Pučke škole za francuske vlade u Dalmaciji nijesu u narodnom pogledu bile tako blagoslovne, kako bi se moglo očekivati. Kao što se austrijska vlada za svoje prve uprave nije ni najmanje osvrtaala u nastavi na materinski jezik velike većine pučanstva, već je naređivala, da se hrvatska djeca i po zagorskim varošima poučavaju samo u talijan-

¹⁾ U V. svesku dubrovačkih spisa iz vremena francuske uprave u zadarskom namjesništvenom arhivu.

skom jeziku, tako se nije obzirala ni francusko-talijanska uprava za Dandoloва providurstva. Dandolo se je svojski starao oko podizanja pučkoga školstva koliko radi toga, da se Dalmatinci s pomoću škola uljuđuju i prosvjeđuju, toliko da se u isto doba preko škola potalijančuju. Radi toga nije se hrvatski poučavalo u nijednoj javnoj školi, zavedenoj za Dandoloва providurstva, pače se nije u nijednoj hrvatski jezik kao nastavni predmet ni učio. Bilo je zabranjeno u javnim školama upotrebljavati drugih tekstova do odobrenih od vlade u Milanu. Ti su bili svi napisani jedino na talijanskom jeziku te su se morali upotrebljavati nesamo u kraljevini Italiji već i u Dalmaciji, koja je po mišljenju Dandoloва imala sačinjavati čest kraljevine Italije i u pogledu nastave. Istom maršal Marmont, čovjek široka vidika, g. 1810. ukida prevlast i gospodstvo jednoga jezika nad drugim u školama i proglašuje načelo jezične ravnopravnosti, po kojemu u buduće u pučkim i srednjim školama može biti nastavnim jezikom koji mu drago od govorenih jezika u ilirskim pokrajinama. Ali pored svega toga hrvatski se jezik kao nastavni nije uveo ni kasnije u nijednu javnu školu, koja je bila već podignuta za providura Dandola. Pače nije poznato, da se je hrvatski jezik kao nastavni predmet u ijednoj i učio, kad se izuzme muška pučka škola u Makarskoj. U toj se školi, možda dobrom voljom učitelja Sumića, učilo nešto i hrvatski g. 1810./11. Po izvještaju Sumićevu od 29. aprila 1811. bila su u školi svega 43 učenika. Za devetoricu se učenika u izvještaju kaže, da su potpuno vješti čitati talijanski, hrvatski (ilirski) i latinski koliko štampu toliko rukopis; za 7 se veli, da umiju osrednje čitati i pisati, ali se ne kaže, u kojem jeziku, a za sve ostale se kaže, da znaju dobro sricati slogove. Kako je Sumić mogao slobodno pod francusko-ilirskom upravom poučavati učenike i u hrvatskom jeziku, mogli su bez sumnje i drugi gradski učitelji, da su imali malo narodnoga ponosa i svijesti. Ali regbi da kod tadašnjih dalmatinskih nastavnika u gradovima nije bilo ni jednoga ni drugoga. U školama, što su se prvi put prema naredbi od g. 1810. imale zavesti u seoskim općinskim okolišima, nastavni je jezik imao biti hrvatski. Ali mala korist, što je zakon dopuštao, da se uvede hrvatski jezik

kao nastavni, kad nije bilo pri ruci zgodnih hrvatskih udžbenika. Začudno je, da vrhovni nadzornik Zelli, koji je po svoj prilici i sastavio organičku osnovu od 4. jula 1810., nije odmah u početku dao prevesti talijanske udžbenike na hrvatski ili prirediti po njima slične hrvatske. Kolonel Corponese, kad je g. 1810. izvješćivao, u kojim li se mjestima po zadarskim otocima imala zavesti pučka škola, usput je preporučivao školskim vlastima, da se sastavi na hrvatskom jeziku talijanska gramatika poput lijepe Appendinijeve hrvatske gramatike na talijanskom jeziku, da mogu i učenici seoskih škola što god naučiti talijanski. Kao osobu sposobnu da napiše gramatiku, samo ako je hoće vlada na svoj trošak da štampa, spominjao je nekoga oca Konstantina, rodom iz Pašmana, generalnoga lektora teologije, koji je tada stanovao u manastiru sv. Franja u Zadru. Da su pučke škole, koje su se g. 1810./11. u seoskim općinskim okolišima osnovala ili pravije kazavši imale osnovati, potrajale pa i s malim uspjehom koju godinu, sva je prilika, da bi se za njih štampali udžbenici na hrvatskom jeziku. Nažalost nije kod dalmatinskih nastavnika u to vrijeme ni jedan imao toliko svijesti, toliko srčanosti i odlučnosti, da poput Vodnika, koji je tada priredio slovenske udžbenike, preveđe s kojega stranoga jezika ili sam priredi hrvatske.

Dandolo je vlada g. 1810. dopustila grčkoistočnjacima da otvore u Šibeniku posebnu školu s „ilirskim“ nastavnim jezikom. Nije to ona uradila iz kakove sklonosti prema njima kao Slavenima, već iz političkih obzira, kao što im je iz istih razloga god. 1810. imenovala Kraljevića za prvoga grčkoistočnoga vladiku u Dalmaciji i obećala podići sjemenište za uzgoj klera u dokinutom manastiru sv. Spasa u Šibeniku, eda bi ih tako otela stranom utjecaju i za sebe predobila. Ta dotle su grčkoistočni klerici morali ići u Austriju, Rusiju ili Crnogoru, da se rede za svećenike. Suviše grčkoistočna škola bila je kao vjeroispovjedna škola, za koje je uzdržavanje g. 1807. neka udovica Bovan oporučila oko 40.000 lira, kako se to javilo u 39. br. Kraljskog Dalmatina te godine. Poblize se ne spominje, što se učilo u grčkoistočnoj „ilirskoj“ školi, ali se može držati, da se je učio crkvenoslavenski jezik iz časoslovca i psal-

tira kao i u drugim tadašnjim grčkoistočnim školama, suviše se učilo i nešto računati. Ta ni grčkoistočni dio našega naroda nije još tada imao kakovih školskih knjiga, pisanih narodnim jezikom. Grčkoistočni su tada još manje od rimokatolika hajali za škole, pa su svoju djecu rijetko u nje slali, kad se izuzme „ilirski“ škola u Šibeniku. Sva je prilika, da su župnici u makarskoj biskupiji poučavali seosku djecu i za providura Dandola u hrvatskom jeziku, a usput bit će ih što god upućivali i u talijanskom. Ta osim učitelja u selu Podgori, koji je bio svjetovni svećenik, svi su ostali župnici, koji su se privatnom poukom bavili, bili franjevci, koji su odvajkada kao župnici poučavali seosku djecu u hrvatskom čitanju i pisanju bosanskom ćirilicom. Kakovim su se udžbenicima služili pri poučavanju, o tomu se nije sačuvalo vijesti. Možda su upotrebljavali one iste udžbenike, kojima su se služili franjevački đaci u drugoj polovini XVIII. vijeka u svojim manastirskim školama. Sva je prilika, da su hrvatski učili čitati po „šćavetanskom bukovnjaku“¹⁾.

U najnižem razredu dubrovačkoga liceja, koji se zvao „Quarta“, a odgovarao je našoj pučkoj školi, učio se je i hrvatski jezik pored talijanskoga i latinskoga. Krivo bi se mislilo, kao da je učenje hrvatskoga jezika prvi put bilo zavedeno g. 1808., jer su učenje toga jezika već prije bili zaveli pijariste, koji budući da su bili stranci te hrvatski nijesu poznavali, prepuštali su kao dobri pedagozi nastavu u dva niža razreda kolegija domaćim svećenicima. Ta poriječima samoga pijariste Appendinija djeca su u Dubrovniku govorila i razumjela samo hrvatski, stoga su pijariste držali potrebnim iz pedagoških razloga, da u prvim počecima upućuju djecu i u materinskom njihovom jeziku takovi učitelji, koji govore ili poznaju materinski jezik učenika: *Siccome fanciulli in Ragusa parlano ed intendono soltanto la lingua illirica*²⁾. Ako se je u Dubrovniku, gdje su u školi

¹⁾ Bukovgnak schiavetanski za nauk male dizze u Dalmazii ponovglien i popravan. U Rimu po Antunu Fulgonu 1788. Iste je godine bio štampan kod Fulgona i glagoljski bukvar: Bukvar slavenskij pismenii veličašeg učitelja b. Jerolima. ²⁾ Izvješće Franja M. Appendinija o dubrovačkom liceju od 16. novembra 1814. u V. sv. dubrovačkih spisa u Zadar. namjesništvenom arhivu,

djeca građana sačinjavala većinu, učio u pučkoj školi i hrvatski jezik, pogotovu se je učio u one tri druge pučke škole u dubrovačkom okružju: u Stonu, Pelješcu i Cavtatu. Naprotiv u pučkim školama kotorskoga okružja: u Kotoru, Perastu, Prčanju i Ercegnovom nije se kod redovnika franjevac po izjavi Garanjinovoj od god. 1810. ništa drugo učilo osim latinskoga jezika.

2. Srednje škole.

Francuzi su našli Dalmaciju nesamo slabo opskrbljenu pučkim školama, već također i srednjima. U Zadru je postojala niža gimnazija sa tri razreda i s malim brojem učenika, a u Trogiru kolegij sa još manjim brojem učenika. Jedini zavod, koji je u to doba bio na lijepu glasu, bilo je učilište u splitskom nadbiskupskom sjemeništu, kod kojega Dandolo god. 1806./7. ne uvede nikakove promjene. Naprotiv odlukom od 24. oktobra 1806. znatno preudesi kolegij u Trogiru. U zavodu je imalo biti pet profesora i to za gramatiku, retoriku, filozofiju, pravo i medicinu. Upraviteljem bi potvrđen i nadalje zaslužni nadpop Škakoc, koji je g. 1806./7. predavao u zavodu retoriku. Liječništvo je predavao dr. Mirković, a pravo dr. Gavala, koji uslijed premještaja već početkom februara 1807. ostavi zavod, u kojemu se pravo nije više ni predavalo. U zavodu je bilo 15 konviktoraca, a polazilo je školu svega 30 učenika. Gramatični je odio pohađalo 17 učenika, filozofički 7, a retorički 6. Od 30 učenika samo su trojica slušala predavanja dr. Mirkovića, i to jedan iz gramatičnog odjela, a dvojica iz filozofičkoga.

Odlukom od 24. oktobra 1816. otvorila se je na 5. novembra iste godine gimnazija i u Šibeniku. Za upravitelja bi imenovan franjevac konventualac Kaštelani, koji je ujedno predavao matematiku i fiziku. U latinskoj je i talijanskoj gramatici poučavao o. Alborghetti. Spočetka se nije mogao naći učitelj za retoriku i humanitat, već je istom u aprilu 1807. počeo te struke predavati vrijedni Franjo Giuriceo, koji je usput poučavao učenike u povijesti i geografiji. Šibenčani se ugledaše na Trogirane te tražahu, da se i u Šibeniku pored gimnazijskih predmeta

predaje također pravo i liječništvo. Dandolo ih zadovolji te na 28. februara izdade odluku, po kojoj se imala osnovati naredne školske godine i u Šibeniku stolica za pravo i liječništvo. Za učitelja prava bi imenovan šibenski odvjetnik doktor Semović, a za učitelja liječništva dr. Visiani.

Naredbom od 27. decembra 1806. odluči Dandolo, da se i u Skradinu podigne gimnazija, koja se otvori na 2. januara 1807. Pored gramatičnoga i retoričnoga odjela bi u skradinskoj gimnaziji zaveden filozofični i teološki tečaj. Uprava zavoda bi povjerena natpopu de Leva, koji je predavao filozofiju i teologiju. Po izvještaju od 14. marta 1807. polazila su skradinsku gimnaziju 32 učenika, i to gramatički odio 13 učenika, retorički 3, filozofični 9, a teološki 7.

Zadarsku gimnaziju od tri razreda pretvori Dandolo u licej odlukom od 2. novembra 1806. i tim završi svoj rad oko srednjega školstva za prve godine svoga providurstva.

Iako je podignuće liceja u Zadru bilo od prijeke potrebe za Dalmaciju, da steče s vremenom bar potrebnih domaćih činovnika, ne može se zato kazati, da je uputno bilo u isto doba osnivati pravničke i liječničke stolice u Trogiru i Šibeniku, filozofičku i teološku u Skradinu. Istina vlada nije ništa trošila za kolegij u Trogiru, ali su učitelji prava i liječništva brali po 200 forinta plate iz zavodske zaklade jednako kao i učitelji gramatike, retorike i filozofije. Koliko je učenika polazilo pravo, ne spominje se, ali sudeći po tomu, što su samo trojica polazila predavanja dr. Mirkovića iz anatomije, ne će ih vele više biti pohađalo ni pravo za ona tri mjeseca, što ga je predavao dr. Gavala. Uzmemo li u obzir, da su od ona tri učenika, što su slušala predavanja dr. Mirkovića, dvojica u isto doba učila gramatiku, a jedan filozofiju, tada znamo, da ta trojica njegovih učenika, osim što nije mogla imati potrebne spremne, nije imala ni vremena, da svojski uči liječničke nauke. Pored svega toga u br. 31. Kraljskog Dalmatina g. 1807. hvali se taj liječnički tečaj. Tu se pripovijeda, kako su učenici dr. Mirkovića polagali ispite iz anatomije na 20. jula 1807. u nazočnosti biskupa, raznih liječnika i francuskih kirurga i velikoga broja drugih na-

zočnika. Na koncu se pripominje, da je dr. Mirković mogao biti zadovoljan postignutim uspjehom. Budući da se je podizanje pravnih i liječničkih stolica u gimnazijama kosilo s tadašnjim školskim propisima, koji su dopuštali osnivanje takovih stolica jedino u licejima, Dandolo je mislio, da se ne će ogriješiti o propise, ako podizanje tih stolica samo „privremeno“ dopusti. U Šibeniku pak nije bilo raspoloživih prihoda iz kakovih nastavnih zaklada, kakovih je bilo u Trogiru, pa stoga naredi Dandolo na 28. februara 1807., da se učiteljima prava i liječništva za platu podijele u jednakim dijelovima prihodi iz zaklade Miha Andreisa, koji ju je g. 1616. utemeljio za potpomaganje plemićkih sinova iz Šibenika na velikim školama u tuđini. Pomisli li se na plemenitu svrhu zakladateljevu, dvojiti je, je li se osnivanjem stolice prava i liječništva išta koristilo Šibeniku, jer je i onako sve bilo provizorno udešeno. Kao što nije bilo potrebno osnivati pravničke i liječničke stolice, kad nije bilo slušača s dovoljnom spremom za te struke, tako nije bilo uputno ni otvarati više razreda u isti mah u jednom zavodu, kad nije bilo zrelih učenika za te razrede. Kako se je upravo radi toga svakojakih učenika, koji nijesu zasluživali ni izdaleka ime učenika, upisalo prve godine u srednje zavode, dokazuje nam najbolje skradinska gimnazija. Na 21. februara 1807. tajnik Gjoja javlja iz Skradina glavaru nastave B. Benincasi, kako se je svakojakih učenika upisalo u filozofičnom odjelu skradinske gimnazije. Slušaoci filozofičnoga odjela, piše, to su ljudi vremeniti, koji su se jedino za ljubav natpopu de Levi upisali u filozofični tečaj, da on uzmogne pobirati jednu platu kao učitelj teologije, a drugu kao učitelj filozofije. Od devetorice tako zvanih filozofa trojica su članovi općinske uprave, jedan je serdarev pristav, jedan trgovac, jedan je brat natpopa de Leve, kojemu je 60 godina, jedan između njih, neki Lukas, nepismen čovjek, napokon su dva svećenika. Na Benincasin službeni upit o stvari vladin vicedelegat u Skradinu u pismu od 14. marta 1807. u glavnom sve potvrđuje, što je Gjoja potajno Benincasi prijavio. Vidi se, da je vicedelegat bio prijatelj de Levin, jer ga nastoji opravdati. Kakova je sramota, piše, da filozofični odio polazi sedmero oženjenih ljudi i dva sve-

čenika? Ta ne će im škoditi, ako nešto i oni izoštre svoju pamet u filozofičnoj školi natpopa de Leve. Ako se još spomene, da teološki odio nijesu polazili kakovi mladi klerici već vremeniti župnici iz skradinske okolice, koji su radi svojih pastirskih posala i radi udaljenosti od Skradina riješko mogli učestvovati teološkom predavanju natpopa de Leve, onda se mirne duše može odobriti tajniku Gjoji, kad kaže, da je natpop de Leva jedini imao zapravo koristi od filozofičkoga i teološkoga tečaja u Skradinu. Novac što se je trošio za uzdržavanje retoričkih, filozofičkih, pravničkih i liječničkih tečajeva u Trogiru, Šibeniku i Skradinu mogao se je korisnije upotrijebiti za potpore mladićima iz Trogira, Šibenika i Skradina, koji su voljni i spremni bili polaziti zadarski licej, u kojemu je bar bilo uvijek nekoliko vrijednih nastavnika. No pored svih tih nedostataka, koji su se počinili u hitnji te su se već naredne godine od veće česti ispravili, treba priznati, da je Dandolo sa svojim vrijednim i neumornim glavarom nastave Benincasom mnogo uradio za srednje školstvo u ono nekoliko mjeseci g. 1806. Dok je austrijska vlada istom nakon sedam godina kolebanja dopustila da se od prihoda ukinutoga manastira sv. Dimitrija osnuje u Zadru niža gimnazija, francusko-talijanska je vlada pod providurom Dandolom u samih šest mjeseci o državnom trošku osnovala gimnazije u Šibeniku i Skradinu, preuredila na bolje nastavu u trogirskom kolegiju i zadarskoj gimnaziji udarivši usto prve temelje zadarskom liceju.

Dandolo se ne zadovolji onim, što je već uradio g. 1806. za srednje školstvo, već s tijekom g. 1807. snovao je, kako će ga naredne školske godine još unaprediti. Po općoj osnovi za javnu nastavu od 5. maja 1807. imalo je biti u Dalmaciji s kvarnerskim otocima sedam gimnazija, a to u Zadru, Makarskoj, Šibeniku, Hvaru, Trogiru, Krku i Splitu. Budući da su g. 1806./7. već postojali srednji zavodi u Zadru, Splitu, Trogiru i Šibeniku, trebalo je naredne školske godine otvoriti nove u Makarskoj, Hvaru i Krku. Premda se gimnazija u Skradinu, otvorena već g. 1806./7., ne spominje u organičkoj osnovi od 5. maja 1807., ipak je ona i dalje postojala sve do konca šk. g. 1810./11. Za otvorenje triju novih gimnazija g. 1807./8. nije lako

bilo naći sposobnih učitelja. Otvorenje je makarske gimnazije zadavalo najmanje posla, jer su po prijedlogu kanonika Pavlovića-Lucića bila imenovana gimnazijskim učiteljima tamošnja tri svjetovna svećenika: Kačić za latinsku i talijansku gramatiku, Radić-Gudelj za govornništvo i lijepu književnost, a Ivanišević za povijest, geografiju i matematiku. Uprava je zavoda bila povjerena kanoniku Pavloviću-Luciću. Nijedan se Dalmatinac za francuske uprave nije toliko zanimao i zauzimao za školstvo, koliko on u makarskoj biskupiji. Da svojim prijegornim radom oko školstva nije ipak polučio velika uspjeha, ima se poglavito pripisati tomu, što je bio čudak i nemirnjak. Radi osvada protiv franjevaca, kojih nije mogao činjenicama potkrijepiti, bi osuđen na 30. septembra 1803. na zatvor u franjevačkom manastiru na otočiću Visovcu. Ljut stoga na franjevce, gdje je god mogao nastojao je podmetnuti im klipove. Prije svega isposlova preko Benincase, da su dva franjevca, dotada učitelja trivijalne škole u Makarskoj, bila otpuštena iz službe kao tobože nemarna i nevrijedna i mjesto njih bio imenovan samo jedan učitelj pop Sumić. Kad ga je g. 1806. pitao Benincasa, otkle bi se mogla namaknuti sredstva za uzdržavanje pučke i srednje škole u Makarskoj, odgovori, da bi trebalo udariti neki porez (glavarinu) na franjevce župnike u makarskoj biskupiji i tako ubrati kojih 700 forinta, što bi dosta bilo za uzdržavanje škola u Makarskoj. Ali mu Benincasa odvrati, da Dandolo ne će da pristane na njegov prijedlog s razloga shvatljivih svakomu, komu je stalo do sloge i mira među svjetovnim i redovnim svećenstvom u makarskoj biskupiji. Kao upravitelj novoga zavoda oglasio je u 46. br. Kraljskog Dalmatina g. 1807., da će se na 3. novembra 1807. otvoriti gimnazija sa tri razreda u Makarskoj te je pozivao roditelje, da što brojnije upišu svoje sinove u mladi zavod. Gimnazija se je u Hvaru radi nestašice učitelja otvorila istom u februaru 1808., ali regbi da ni tada nijesu bila otvorena sva tri razreda, jer se spominju samo dva učitelja: pop Bonicelli i kanonik Solitro. Ni u Krku se gimnazija ne otvori odmah početkom šk. g. 1807./8. već nešto kasnije, kad su se našli potrebni učitelji: Antun Sondri, Antun Giuriceo i Dominik Bendata. Gimnazija je

bilo dosta, pače i puno, a tražili su još Rabljani i Pažani, da se i kod njih podigne koji srednji zavod. U Pagu je svećenik Palčić gotovo sve isto predavao svojim učenicima, kojih je bilo g. 1807./8 osam, što se učilo i u drugim dalmatinskim gimnazijama.

G. 1807./8. povećala se prilično i broj gimnazijskih učenika. Tako je zadarsku gimnaziju i licej polazilo 88 učenika, krčku 31, šibensku 36, splitsku u sjemeništu 68, trogirsku 27, hvarsku 15, makarsku 34, a skradinsku 8 učenika.

Nastavna je osnova u dalmatinskim gimnazijama počevši od g. 1807./8. bila ista kao i osnova propisana g. 1807. u kraljevini Italiji za tri niža razreda liceja, koji odgovarahu gimnazijama sa tri razreda. U prvom se razredu učila počela gramatike latinske i talijanske, tumačili se neki lakši pisci talijanski, pisci se latinski prevodili naušnice i pismeno, a zanimljiviji se komadi latinski i talijanski učili naizust; suviše su se učila počela zemljopisa i četiri računa sa cijelim brojevima. U drugom bi se razredu nastavilo učenjem dvaju jezika po istoj metodi, samo što bi se birali teži pisci, nego u prvom razredu; upućivali bi se učenici u građenju stihova talijanskih i latinskih, te se vježbali prevodeći latinske pjesnike u talijanskim versima; nadalje bi se učila prva počela kronologije i povijesti i nastavljalo bi se u računici do decimalnih česnika. U trećem se razredu završavala nauka dvaju jezika, tumačili se pjesnici i prozaici, te se učili bolji komadi napamet. Potanje se učila stara i nova geografija¹⁾

Ova se osnova za cijeloga Dandolova providurstva nije posvuda potpuno ni provela. Tako se je iz obzira naprema natpopu de Levi dopuštalo, da on u skradinskoj gimnaziji sve do konca g. 1809./10. predaje filozofiju i teologiju, premda od tih predmeta niti je bilo potrebe niti koristi skradinskoj mladeži. Nova se je nastavna osnova u glavnome razlikovala od stare u tomu, što se je više odsad obaziralo na učenje realnih predmeta. Iako se je latinski jezik i po osnovi od g. 1807. držao kao najglavniji predmet u gimnazijskoj obuci, ipak je Benincasa u privatnim listovima preporučivao gimnazijskim učiteljima,

¹⁾ Erber o. c.

da nastoje oko učenika, da bolje izuče talijanski jezik, koji im je materinski, negoli latinski, ali da opet ne zane mare ni latinskoga, već da dovedu u neki sklad učenje jednoga i drugoga¹⁾. Što se tiče nastavne građe u tim trirazrednim gimnazijama, te je bilo manje negoli je ima u našim današnjim trirazrednim građanskim školama, kad se izuzme latinski jezik.

Rat, što se je zapodio g. 1809. između Austrije i Francuske, nepovoljno je utjecao na školstvo, pa su se gimnazije, kao što i većina pučkih škola, zatvorile prije vremena.

Po organiziranoj osnovi za javnu nastavu od 4. jula 1810. u Dalmaciji ostade isti broj gimnazija, koji je bio i za Dandolova providurstva, jer skradinska gimnazija, koje opća osnova od g. 1807. ne spominje, ali je spominje nova od g. 1810., postojala je već od g. 1807., kako to već naprijed natuknuh. Naprotiv u dubrovačko-kotorskoj pokrajini imala se je podići nova gimnazija u Kotoru, a u Dubrovniku kao što i u Splitu imala se je gimnazijska obuka izlučiti iz liceja, te osnovati van liceja samostalna trirazredna gimnazija.

Po novoj osnovi (g. 1810.) primali su se učenici u gimnaziju na temelju prijamnoga ispita, na kojemu su pred gimnazijskim profesorima u nazočnosti upraviteljevoj imali dokazati, da znaju čitati i pisati u jeziku, koji je bio nastavni u zavodu, suviše da poznaju počela računice i katekizam. Premda je osnova dopuštala, da u gimnazijama može biti nastavnim jezikom koji mu drago od jezika govorenih u ilirskim pokrajinama, ipak je u Dalmaciji i nadalje ostao u svim gimnazijama talijanski, šta više hrvatski se nije ni sada učio ni kao nastavni predmet. Prema duhu, koji je preotimao mah u Francuskoj, po novoj se osnovi još više nego g. 1807. osvrtao na učenje pozitivnih znanosti, te se je kao novi predmet uvodio fran-

¹⁾ Benincasina je preporuka bila posve umjesna, te bi se i dan današnji mogla preporučiti nekim nastavnicima, koji posvećuju više pažnje učenju klasičnih ili tuđih modernih jezika negoli učenju materinskoga jezika. Samo je pripomenuti, da se je Benincasa varao u tomu, što je talijanski jezik, koji je bio nastavni, miješao s materinskim jezikom učenika, jer je materinski jezik velike većine učenika bio hrvatski.

cuski jezik i teorija o mjerama i utezima. Gimnazija se je dijelila u dva razreda: u prvom se razredu učio talijanski i francuski jezik, počela računica i teorija o mjerama i utezima, a u drugom latinski jezik, počela povijesti i geografije. Ali su se učenici prvoga razreda opet dijelili na dva odsjeka, da tako uzmognu učestvovati dvogodišnjemu predavanju dvaju živih jezika. U prvom se je odsjeku prije podne učio talijanski jezik, računica, sustav mjera i uteza, a po podne francuski jezik, računica, teorija o mjerama i utezima. U drugom se odsjeku prije podne učio francuski jezik, teorija o mjerama i utezima i računica, a popodne jezik talijanski, sustav mjera i uteza i računica. U oba se je razreda jednom na sedmicu predavao vjeronauk. Učenje je jezika obuhvatalo gramatiku i jezične vježbe. U latinskom se je jeziku tražilo od učenika, da znaju samo prevoditi propisane pisce, a u talijanskom i francuskom zahtijevalo se od njih, da znaju pravilno nešto i sastaviti¹⁾. Gimnazijski su učenici kao što i slušači liceja i centralne škole dužni bili jedamput na sedmicu polaziti vojničku školu, u kojoj bi im predavao jedan časnik za to naročito određen. Vlada je mnogo držala do vojničkog poučavanja, pa je u više navrata prikrićavala upraviteljima, da samo fizički nesposobne dake oslobađaju od vojničkog vježbanja, zatim klerike, časnike narodne garde i oce obitelji, koji su prevalili 30. godinu. Školske su starješine tražile, da se đacima stavi na raspoloženje po nekoliko pušaka, da se mogu vježbati u pucanju, ali im molba ne bi nigda ispunjena, premda je sam Marmont bio obećao, da će ih zadovoljiti. Prvo je vojničko predavanje otpočelo u zadarskoj gimnaziji i centralnoj školi na 10. januara 1811.

Učiteljski se je zbor svake gimnazije sastojao od tri profesora, od kojih je jedan predavao jezik talijanski i računicu, drugi jezik francuski i sustav mjera i uteza, a treći latinski, geografiju i povijest. Posljednjemu se je profesor obično povjeravala uprava zavoda. Gimnazijskomu je upravitelju bila dužnost ne samo paziti, da se uzdrži red i vrši stega u zavodu, već je još imao nadzirati i

¹⁾ „Reglement sur l'enseignement et la discipline des gymnases de la Dalmatie“, među spisima franc. intendenta g. 1810., tituo XII., rubrika 1., br. 6878.

pučke škole u okružju, u kojemu se gimnazija nalazila. Upravitelji zadarske, šibenske i skradinske gimnazije imali su svakoga aprila i septembra podnijeti regentu centralne škole u Zadru svoje izvješće o stanju gimnazija i podređenih pučkih škola, a upravitelji gimnazije, u Trogiru, Splitu, Hvaru i Makarskoj imali su poslati slično izvješće regentu liceja u splitskom sjemeništu.

Gimnazije se šk. g. 1810./11. nijesu mogle odmah na svoje vrijeme otvoriti s dvaju razloga. Prije svega gimnazijski učitelji od mjeseca maja 1810. do konca oktobra nijesu bili primili nikakove plate, a neki između njih nijesu je bili dobili i za neke mjesece prije toga vremena, stoga se nećkahu dalje služiti, šta više nekoji naprosto daljnju službu odbiše. U drugu je ruku među domaćim nastavnicima teško bilo naći ljudi sposobnih za predavanje francuskoga jezika. Radi toga nekoje su se gimnazije prije otvorile negoli je bio imenovan u njima učitelj za francuski jezik. Na 15. januara 1811. vrhovni nadzornik Zelli ovlasti intendenta u Zadru, da provizorno namjesti za učitelje francuskoga jezika, koga god nađe sposobna, a da će on naknadno njegovo imenovanje predložiti. U svim su gimnazijama bili imenovani za učitelje francuskoga jezika domaći ljudi, osim Šibenika, gdje je poučavanje u francuskom preuzeo neki rodod Francuz Fabre, ali kad se je naskoro odrekao te službe, zamijeni ga domaći čovjek franjevac konventualac Pinizza.

Za makarsku gimnaziju bila su imenovana sva tri učitelja, a uprava je bila povjerena učitelju kanoniku Pavloviću-Luciću, koji je usto kao treći učitelj imao predavati latinski jezik, povijest i geografiju. Prema izdanom oglasu škola se je imala otvoriti na 2. marta 1811. Učitelji se sastaju, da je otvore, ali se nijedan učenik ne htjede da upiše. Sve su dotle gimnazijski učitelji u Makarskoj predavali u svojem stani, a istom te se godine stao preuređivati oratorij sv. Filipa Nerijsa za gimnaziju. Poddelegat Gavala javlja intendentu, da se stoga možda nije niko htio upisati u gimnaziju, što preuređenje zgrade za gimnaziju još nije bilo gotovo. Suviše javlja, da je nastao razdor između upravitelja Pavlovića-Lucića i drugih dvaju učitelja, a to stoga što je upravitelj odveć revan u službi, a te

revnosti nema baš kod drugih dvaju učitelja. Upravitelj nesuđene gimnazije Pavlović-Lucić na 29. aprila 1811. javljajući regentu Didošu u splitskom sjemenišnom liceju kao svojemu školskom nadzorniku, da se nijedan učenik nije upisao u gimnaziju, pripominje, da roditelji stoga ne će da upišu svojih sinova u gimnaziju, što nemaju pouzdanja u imenovane učitelje. Nadalje opaža, da gimnazija ne će imati sve dotle učenika, dokgod u pučkim školama učeni ne počnu stjecati potrebito za gimnaziju znanje i dokgod vlast ne zabrani u Makarskoj svako privatno poučavanje. Bit će nešto istine i u izvještaju subdelegata Gavale i upravitelja Pavlovića-Lucića, ali je sigurno bio drugi uzrok, zašto Makarani nijesu htjeli upisivati svoju djecu u gimnaziju. Taj je uzrok imao biti dobro poznat Gavali i Pavloviću, ali se oni nijesu usuđivali ni spomenuti ga starijim vlastima. U makarskom je okružju bio preoteo mah taki nehaj, šta više taka mržnja na sve što je dolazilo od francuske vlade, pa to bilo ne znam koliko i korisno, da su zamrzili i na istu školu. Župnici, koji su za Dandolova providurstva besplatno uzdržavali nekoliko škola po selima, sad odustaje od svakoga poučavanja, pa već g. 1811., kako javlja Pavlović-Lucić Zelliju, nije više bilo ni jedne seoske škole. Vrijedna učiteljica Ivićević javlja mjeseca oktobra g. 1811., da nema u školi više od 15 učenika, i to većinom djevojčica od tri ili četiri godine, koje nijesu još ni zrele za kakovu obuku. Amo je, piše, sam nered. U školu dolazi ko hoće, a iz nje izlazi kad hoće. Makarani kivni na francusku vladu nijesu htjeli više ni svoje djece da šalju u srednju školu, koju im je ona bez ikakova njihova troška, a za njihovo dobro uzdržavala. U Hvaru se je gimnazija otvorila oko polovine februara 1811., a polazilo ju je 19 učenika, i to sedam učenika francuski jezik, 6 latinski jezik, geografiju i povijest, a 5 talijanski i računicu. Upravitelj je bio Dobrošić, čovjek nemaran i nehajan. Regent Didoš javlja vrhovnom nadzorniku na 30. aprila 1811. u svom godišnjem izvještaju za prvi semestar šk. g. 1810./11., da s Hvara nije mogao dobiti nikakova odgovora pa se boji, da tamo više nema ni upravitelja ni gimnazije. Gimnazija je bila a imala je i upravitelja, ali se taj nije usprkos školskim propisima nigda

javio regentu Didošu niti ga obavijestio o napretku u zavodu, već mu je jedino mjeseca juna poslao imenik učiteljskog osoblja, da uzmogne ubrati svoju godišnju platu.

Splitska gimnazija, koja se je god. 1810./11. prvi put neovisno od nadbiskupskoga sjemeništa imala osnovati, bi otvorena na 10. decembra 1810. Njezinim učiteljima bili su imenovani Čulić, Allegretti i Ševeljević, kojemu je posljednjemu bila predana i uprava zavoda. Budući da se je Čulić, učitelj talijanskoga jezika i računice, odrekao službe nakon kratka vremena te ga nitko ne zamijenio, ti se predmeti godine 1810./11. nijesu ni predavali u splitskoj gimnaziji. Posve se nepovoljno regent Didoš izjavljuje u spomenutom svom izvještaju o splitskoj gimnaziji. Premda ima dovoljno prostoriya, piše Didoš, u oratoriju filipinaca, gdje je gimnazija bila smještena, ipak učitelji Ševeljević i Allegretti ne će tu da predaju već u svojem stanu. Prvi, kako mu pripovijedaju, ima samo tri učenika, a drugi 10, koji kod njega uče jedino francuski jezik. Budući da mu nijesu priopćili ni sata kad predavaju ni gdje predavaju, to ih on ne može ni nadzirati.

Jedino je sud Didošev o trogirskoj gimnaziji dosta povoljan. U njoj je god. 1810./11. učilo latinsku gramatiku 18 učenika, jezik talijanski i računicu 23 učenika, a francuski 11 učenika.

Naprotiv su po izvještaju od 25. maja 1811., što ga je Cariboni, regent zadarske centralne škole, poslao vrhovnom nadzorniku Zelliju, sve gimnazije u njegovu području, naime u Zadru, Šibeniku i Skradinu prilično uspijevale. Mjeseca aprila 1811. bilo je u zadarskoj gimnaziji 40 učenika, u šibenskoj 20, a u skradinskoj 16.

Prvi put šk. g. 1810./11. bila je otvorena gimnazija i u Kotoru. Ali budući da učitelji nijesu dobili nikakove plate sve do maja god. 1811., prepustiše zavod njegovu udesu¹⁾.

Od želje ili od ljute potrebe, da nauče što god francuski, počese šk. g. 1810./11. polaziti gimnaziju i nekoji mladići u naponu snage, pače već zreli ljudi. Tako je bilo

¹⁾ Izvještaj Brna Zamanje, školskog nadzornika u pokrajini dubrovačko-kotorskoj od 4. maja 1811. u V. svesku dubrovačkih spisa za francuske uprave u Zadar. namjesn. arhivu.

u zadarskoj gimnaziji g. 1810./11. učenika u dobi od 8 do 28 godina. S tom djecom i brkatom mladeži sjedio je zajedno na školskim klupama i neki Brnardo Salvator iz Rima, vojnički činovnik, u svojoj pedesetoj godini želeći i on što god naučiti francuski. U trogirskoj su gimnaziji, po izjavi njezina upravitelja od 16. maja 1811., polazili satove francuskoga jezika sami odrasli ljudi, činovnici i po koji trgovac.

Uspjeh je u gimnazijama g. 1810./11. bio slab. Glavni je tomu bio uzrok, što učenici nijesu bili na vrijeme opskrbljeni potrebnim udžbenicima. I po osnovi od g. 1810. nijesu se smjeli u školama upotrebljavati drugi udžbenici osim onih, koje bi vlada odobrila. S nepoznatih razloga školska vlast iz Ljubljane nije za cijeloga prvoga semestra poslala popisa odobrenih udžbenika, pa su stoga učitelji i učenici bili na mukama. Dosele su se udžbenici dobavljali iz Mletaka, ali ih je sada teško bilo nabavljati, a opet je trebalo dugo čekati dok bi stigli iz Ljubljane. Učitelj je francuskoga jezika imao predavati i teoriju mjera i uteza, ali cijele šk. g. 1810./11. nijesu učenici imali nikakova udžbenika o mjerama i utezima, pa su učitelji bili prisiljeni, da im u pero kazuju što god o njima. U nekim gimnazijama radi toga, kao n. pr. u Trogiru, nije učitelj ništa ni predavao učenicima o mjerama i utezima, već ih je upućivao i vježbao, kako će razaznati različnu vrijednost francuskog novca od mletačkoga, milanskoga i starog dalmatinskoga.

Novčane neprilike skloniše maršala Bertranda, koji je g. 1811. naslijedio Marmonta u upravi ilirskih pokrajina, da je na 12. decembra 1811. izdao naredbu, kojom se je broj škola, naročito gimnazija, znatno smanjivao. Odsele su u Dalmaciji imale biti samo tri srednje škole pod imenom kolegija, a to u Zadru, Šibeniku i Trogiru, dok su sve ostale gimnazije bile naprosto ukinute. I splitska je dakako gimnazija, koja je bila prošle školske godine van liceja zavedena, ukinuta, ali su se gimnazijski predmeti i dalje predavali u nadbiskupskom sjemeništu kao što i u dalje predavao liceju. Zadarski je kolegij imao šest profesora: jednoga za gramatiku, dva za humanitat, jednoga za retoriku, jednoga za francuski, a jednoga za matematiku. Na-

protiv su kolegiji u Šibeniku i Trogiru imali samo po tri profesora, i to jednoga za gramatiku, jednoga za humanitat, a jednoga za francuski jezik i matematiku. Zadarski je kolegij g. 1811./12. imao pet razreda: dva razreda gramatike, dva humanitati i jedan retorike, ali budući da je g. 1812./13. bio ukinut drugi razred humanitati, spade na četiri razreda.

Novom se je naredbom uvodila školarina u kolegije, da se njome uzmognu podmiriti manji troškovi, plaćati poslužnik i na koncu školske godine podijeliti po starom običaju koje nadarje vrsnijim učenicima. Učenici su zadarskoga kolegija morali plaćati po šest franaka na godinu, a učenici šibenskoga i trogirska po tri. Ali radi siromaštva učenika teško je bilo od njih pobrati i tu malu svotu. N. pr. g. 1811./12. upravitelj trogirska kolegija nije ni pobirao školarine, već je sve manje troškove od svoga namirivao. Naredne godine 1812./13. upravitelj Škakoc ubrao je školarinu od nekolicine, ali je od svoga siromašnijim učenicima namakao neke udžbenike. U tom plemenitom činu potpomagao ga je i čestiti Dominik Garanjin Trogiranin.

Tri su se dalmatinska kolegija g. 1811./12. otvorila istom s početkom g. 1812. Nije se više u njima ni učio vjeronauk, a učenju francuskoga jezika sada se je najviše pažnje posvećivalo. Vladi je bilo mnogo do toga, da joj činovnici izuče francuski i počnu francuski uredovati. Stoga su činovnici, naročito mlađi, pohađali satove francuskoga jezika. Ta g. 1810./11. jedini su gotovo činovnici polazili satove francuskoga jezika u trogirskoj gimnaziji i to s priličnim uspjehom, jer su po upraviteljevoj izjavi nekoji već koncem prvoga semestra bili sposobni da prevode s francuskoga na talijanski čudoredne prlipovijetke (contes moraux) Marmontelove. Učenici su se u trogirskoj gimnaziji morali vježbati u francuskom govoru te je učitelj Paitoni s njima jedino francuski govorio. Sam je generalni guverner iz Ljubljane poslao upravitelju trogirske gimnazije dva nadarja, da ih daruje na koncu školske godine 1811./12. dvojici učenika, koji dobiju odličnu ocjenu (optime) u francuskom jeziku. Ali pored svega toga slab se je uopće uspjeh u francuskom postizavao. Prije svega mladež

je dalmatinska pokazivala malo dobre volje, da uči francuski, a u drugu ruku nije bilo zapravo ni sposobnih učitelja da predavaju francuski. U Makarskoj je n. pr. imao predavati francuski neki pop Miošić, koji je po izjavi tamnošnjega subdelegata Gavale-poznavao francuski samo površno, a u Šibeniku je poučavao učenike u francuskom neki franjevac konventualac Pinizza, koji je sam slabo poznavao francuski, kako to jednom javlja intendentu šibenski subdelegat Grisogono. Subdelegat Santo u svojem godišnjem izvješću za g. 1812. uvelike hvali i metodu i uspjeh u naucima u splitskom sjemeništu, samo žali, što se posve zanemaruje u tom zavodu učenje francuskoga jezika. Da se ukloni ta nesklonost Dalmatinaca naprema francuskom jeziku, predlaže on, da se u buduće ne primaju u službu već samo oni Dalmatinci, koji poznaju francuski.

Na 22. decembra 1812. priopći vrhovni nadzornik Zelli upraviteljima triju postojećih kolegija, da se od prvoga siječnja 1813. imaju općine starati za njihovo uzdržavanje i plaćanje profesora. Ta je naredba bila kobna po šibenski i trogirski kolegij. Ako n. pr. općina šibenska nije mogla ili nije htjela da uzdržava o svom trošku pučku školu u Šibeniku, koja bi je stajala samih 1200 franaka na godinu, gdje je uputno bilo od nje zahtijevati da uzdrži kolegij, koji bi je stajao 2800 franaka. Kao što se je već unaprijed moglo očekivati, načelnik šibenski izjavi upravitelju kolegija, da općina ne može da uzme na se uzdržavanje kolegija. Istom mjeseca juna g. 1813. dojavio šibenski subdelegat, da je po nalogu starije vlasti naknadno uvršteno u proračun g. 1813. 1000 franaka za plaću svoj trojici profesora, dok je prošle školske godine upravitelj dobivao sam 1000 franaka, a druga dva profesora po 900 franaka. Profesori su pored svega toga što nijesu bili redovito plaćeni, te su naknadno dobili samo oko trećine predašnje plaće, ipak redovito nastaviti predavati sve do konca školske g. 1812./13. Upravitelj je Kaštelani bio spravan i dalje služiti i bez plate, ali drugi učitelji izjavili, da se oni više službe ne primaju, te je dalje do dolaska Austrijanaca kolegij postojao samo po imenu. U Trogiru se je slično desilo. Općina je bila spravna plaćati učitelje kolegija i podmirivati sve ostale troškove za nje-

govo uzdržavanje, da je vlada htjela vratiti joj naukovne njezine zaklade, što ih je Dandolo g. 1808. prisvojio, kad je državna blagajnica na se preuzela sve troškove za javnu nastavu u Dalmaciji. Ali je vlada ostajala gluha na sve pravedne molbe općine trogirске. Natpop Škakoc ipak nije htio ostaviti zavoda u Trogiru već je i dalje privatno u njemu mladež poučavao sve do g. 1823., kad je imenovan za hvarskoga biskupa. Naprotiv zadarskom načelniku Borelliju pođe za rukom postići od vlade, da su naukovne zaklade zadarske općine, kojima su prihodi tada iznosili kojih 5500 do 6500 franaka, bile povraćene općinskoj upravi za uzdržanje kolegija. I zadarska je općina platila učitelje kolegija šk. g. 1812./13. istom mjeseca jula, kad je pobrala prihode naukovnih zaklada. Te se godine nijesu mogli ni konačni ispiti držati u Zadru, jer su mnogi učenici, a i neki učitelji od straha, da ne bi bili u gradu zatvoreni, ako neprijatelj posjedne Zadar kao g. 1809., pobjegli iz grada u pokrajinu.

Tako se je dogodilo, da su sve srednje škole, što ih je podigla bilo francusko-talijanska vlada bilo francusko-ilirska, propale još za boravka Francuza u Dalmaciji šta više i kolegij trogirski, koji se je prije njihova dolaska lijepo razvijao, sada se radi toga, što mu vlada ukratila njegove naukovne zaklade, zauvijek zatvorio.

3. Sjemenišne škole.

Splitsko je nadbiskupsko sjemenište bilo jedino sjemenište za francuske uprave, kojemu se s pogledom na sjemenišnu školu ne bi moglo što prigovoriti. U zavodu su bile zapravo četiri škole: gramatična škola, škola humanitativ i retorike, filozofična i teološka. U gramatičnom se je odjelu učio latinski jezik po gramatici Poretinoj, a učenici su se vježbali u latinskom jeziku tumačeći takozvani „Ciceroncino“. Retorični je odio bio združen s humanističnim, te su ga učenici polazili tri godine. Prve su godine učili naizust ulomke iz Ciprijana te su se vježbali u latinskim i talijanskim sastavcima i to iz jutra u prozi, a po podne u versima. Prevodili su iz jutra govore Ciceronove, a po podne Vergilija. Druge su godine učili Deco-

loniju napamet, prevodili Cicerona, Vergilija ili Horacija i ogledavali se u versima. Treće godine učili su iz jutra Aristotelovu retoriku, a po podne logiku Genovesijevu. U subotu su kazivali na glas izučene naizust pjesme i prozne komade. U filozofičnom odjelu iliti školi, koja je trajala dvije godine, učila se prve godine metafizika, a druge fizika Brissonova i geometrija opata Ximenesa. I teologija se učila takođe dvije godine¹⁾. Kod toga zavoda, koji su polazila pored klerika i svjetovna djeca, ne pokuša Dandolo uvesti ikakove promjene.

Ismaelli je odmah na 6. jula 1806. upozorio Dandolo, da treba na bolje preurediti nauke u dva glagoljaška sjemeništa. Ako riječ župnikova, veli on, više utječe na prosti svijet negoli umovanje filozofa i propisi zakona, čemu se onda ne bi svojski oko toga poradilo, da se svećenički podmladak bolje uzgoji i naobrazi za svoje buduće zvanje. Između ostaloga savjetuje, da se klerici još u sjemeništu vježbaju u govorništvu, koje toliko djeluje na srce ljudsko, a zatim da se nešto upute i u poljodjelstvu i u liječenju, da kasnije uzmognu i težaka što god poučiti u obrađivanju polja i priteći mu u pomoć, kad je u nemoći. Benincasa takođe u svojem nacrtu javnoga školstva od 26. jula 1806. predlaže, da se nauci u dva glagoljaška sjemeništa u Prijeku i Zadru produlje bar na šest godina i da se klerici između ostaloga upućuju nešto i u poljodjelstvu. Da im kasnije kao župnicima ne dosadi seoska služba i da stoga ne traže drugo udobnije zanimanje, preporučuje, da im se življenje na selu materijalno poboljša. Dandolo odmah u prvom svom godišnjem izvještaju od 31. decembra 1806. obavješćuje cara Napoleona o kukavnu stanju, u komu su se nalazila glagoljaška sjemeništa u Prijeku i Zadru i latinsko sjemenište u Osoru. Po njegovu bi mišljenju trebalo udesiti odgoj mladoga klera onako, kako je bio odgajan kler za Josipa II. u Lombardiji, gdje su iz sjemeništa izlazili ne samo valjani župnici, poučeni u matematici i lijepoj književnosti, nego odani i vjerni podanici, harni svojemu vladaru, što im je dao priliku, da se naobraze i steku

¹⁾ Spisi glavarava javne nastave B. Benincase. II. sv. pod natpisom: Metodo e disciplina che hanno corso nel seminario arcivescovile di Spalato.

namještenje. Na sličan se način tuži na sjemeništa u Osoru, Zadru i Prijeku, i u izvještaju od 31. decembra 1807. Ona mu porađaju smiljenje, te su sve prije negoli zavodi za vjersku nastavu i evandeosko čudoređe. Što se tiče katoličkih sjemeništa, pripominje, da kad bi prihodima od 18.938 lira, što ih sad sjemeništa dobivaju, vlada dodala novih 17.062, mogla bi se sjemeništa lijepo urediti i opskrbiti. Sjemenište bi iz Osora trebalo premjestiti u Cres, a iz Prijeka u Makarsku. Kad bi se tako uredila i opskrbila, moglo bi se nakon 4 ili 5 godina iz njih dobiti valjanih župnika kao iz kakova rasadnika. Treba priznati, da u Dandolovim izvještajima ima dosta istine o dalmatinskim sjemeništima, da u njima ima umjesnih i opravdanih prijedloga, kao onaj o premještanju sjemeništa iz Prijeka u Makarsku iz zdravstvenih obzira ili o premještanju osorskoga sjemeništa u Cres, budući da je Osor bio s neruke, ili njegov prijedlog o vladinu doprinosu za uzdržavanje sjemeništa, o produljenju roka nauka na 4 ili 5 godina, o učenju poljodjelstva i t. d. Ali ima prijedloga, koje nijesu mogli katolički biskupi mirne duše prigrliti, kao n. pr. njegov zahtjev, da se uzgajaju klerici u sjemeništima, kako su se uzgajali za Josipa II. u Lombardiji. Dandolo je nastojao, lijepo pripominje Pisani, da bi se uzgajao prosvijetljen kler, ali takav, da bi se više i radije pokoravao vladaru negoli papi. A ko bi mogao odobriti njegov prijedlog, da se iz glagoljaških sjemeništa istisne posve hrvatski jezik, koji je bio nastavni, i mjesto njega uvede talijanski, eda bi se i s pomoću klera počela potalijančivati Dalmacija, koja je tada sačinjavala čest kraljevine Italije¹⁾!

¹⁾ Evo što on piše o tomu Napoleonu u svom izvješću od 31. decembra 1806.: „I seminari dovrebbero insegnare tutto in lingua italiana, e non come ora si usa in alcuni nella sola illirica lingua. Questa è più popolare e comune anche alla classe colta, ma gioverebbe per ogni riguardo il diffondere l'altra, non tanto perchè è il linguaggio delle scienze e delle arti, quanto per cominciar ad italianizzare anche così in Dalmazia“. Govoreći na 31. decembra 1808. o organizaciji Dalmacije, veli, da je ona u tom pogledu već potalijančena: Offro completa l'organizzazione amministrativa. Essa non si meglioerà ulteriormente che in proporzione dell'aumento della civilizzazione e dei migliori rapporti che avranno luogo tra comune e comune, tra cantone e cantone. Si potranno quindi cangiare i nomi non più le cose, perchè in questa parte la Dalmazia è italianizzata.

Ali dok je Dandolo snovao, kako bi preuredio dalmatinska sjemeništa, glagoljaško sjemenište u Prijeku snađe velika nevolja. Odmah u početku francuska vlada ukrati upravitelju i njegovu pomoćniku učitelju novčanu potporu, što im je redovito davala austrijska vlada počevši od g. 1803. No unatoč tomu upravitelj i njegov drug učitelj ne klonuše duhom, već prijegorno nastaviše i dalje raditi oko duševnoga odgoja glagoljaškoga svećeničkoga podmlatka. G. 1806. ipak sretno prođe, ali naredne godine nastadoše teške muke. Poljičani, ljuti na francusku vladu, što im nije htjela priznati starih pravica i povlastica, priznavanih od mletačke i austrijske vlade, na poticaj Rusa i uz potporu njihova brodogovlja odmetnuše se od Francuza mjeseca juna 1807. Na čelu ustanku bijahu seoski glavari i svećenici. Kao kolovođa ustanika bijaše i upravitelj glagoljaškoga sjemeništa don Petar Kružićević. Ali kako da odoli šaka poljičkih ustaša i četa iskrcanih Rusa francuskoj vojsci i domaćim pandurima? Bjehu dakako ubrzo svladani i skupo platiše svoje odmetnuće. Mnogi ustaše platiše glavom, a priličan ih broj uteče na ruske brodove ili drugamo, kamo su ih noge nosile. Don Petar Kružićević sretno uđe na austrijsko zemljište. Na 13. juna 1807. izdade Marmont proglas na talijanskom i hrvatskom jeziku, da se i don Petar Kružićević kao jedan od kolovođa ustanka ima pogubiti, gdje se god nađe¹⁾ Premda don Marko Kružićević, don Petrov drug u sjemeništu, nije učestvovao u ustanku, ipak bojeći se osvete francuske, naročito razuzdanih francuskih vojnika, pobježe i on u Senj u Hrvatskoj. Pošto se je sve stišalo i umirilo u Poljima, kapitularni vikar Bergelić zamoli vladu, da bi mu dopustila iznova otvoriti sjemenište. Kad je to izmolio, pozove natrag don Marka Kružićevića, te ga odlukom od 8. decembra 1807. imenova upraviteljem i učiteljem. Stigavši don Marko u Prijeko na 14. istoga mjeseca imao je što vidjeti! Sve iz sjemeništa ugrabljeno, a prozori i vrata porazbijana. Što od svoga, što milodarima popravi sjemenište i otvori školu malenom broju učenika²⁾, koji iduće

¹⁾ Pavich, Beiträge zur Geschichte der Republik Poljica bei Spalato, Wien 1907. p. 166. — Pivčević, Sjemenište u Prijeku (Program 47. splitske gimnazije, Split 1912. str. 10.) ²⁾ Pivčević o. c. str. 10.

godine znatno ponaraste. Po izvještaju Dudana, nadzornika bogoštovlja, što ga je poslao vladi u Zadru na 20. februara 1808., bilo je 1808. u sjemeništu 40 sjemeništaraca i dva učitelja. Sjemeništarci nijesu bili samo iz nadbiskupije splitske, već i iz drugih biskupija pa čak iz Bosne. Svaki dak, napominje Dudan, čim stupi u sjemenište, položi cekin na korist sjemeništa, a kad dokonča nauke, položi drugi u istu svrhu. Sjemenište je kukavno životarilo sve do konca francuske uprave. Nakon mira god. 1814. povrati se u nj don Petar Kružićević, kojemu njegov sinovac don Marko ustupi mjesto upravitelja.

Budući da je Napoleon gluh ostajao na sve prijedloge Dandolove o preuređenju sjemeništa, Dandolo se, koji je već bio otudio od sebe gotovo vas kler, ne usudi da sam protiv volje i privolje biskupa ista preduzme. K tome nastadoše i novčane poteškoće. Ta potkralj Italije ne htjede odobriti u predloženoj svoti ni školski proračun za god. 1807./8., jer su mu se činili veliki troškovi, a otkud onda namaknuti 17.062 lire za sama katolička sjemeništa, da se uzmognu po Dandolovoj osnovi pristojno uzdržavati? Radi svega toga prilike se u spomenuta tri sjemeništa: u Osoru, Zadru i Prijeku, što se tiče nastave, ne poboljšaše za francuske vlade, već ostadoše kakove su bile i za austrijske uprave, pače postadoše još gore s obzirom bar na sjemenište u Prijeku.

Po osnovi od 4. jula 1810. sjemenišni je zavod u Splitu proglašen licejem. No tim se je malo što promijenilo u nastavnoj osnovi u zavodu. God. 1810./11. predavalo je u liceju ovih šest profesora: Didoš moralku i dogmatiku, Bergelić hermeneutiku i crkvenu povijest, Tokić logiku i moralnu filozofiju, Butturi matematiku i opću fiziku, Bicego lijepu književnost, a Carrara gramatiku latinsku i talijansku. Vladin subdelegat u svojem izvještaju osobito hvali dva profesora: Butturiju i Bicega, koje je vrijedni regent Didoš bio nabavio iz Italije. Nutarnja je stega u sjemeništu ostala i nadalje pod nadbiskupovim nadzorom, kao što je pod njegovim nadzorom bilo i predavanje bogoslovnih predmeta. Što se tiče uprave zavoda, ta je bila povjerena profesoru Didošu, koji je kao upravitelj sjemeništa ovisio o biskupu, a kao regent liceja o vrhovnom

nadzorniku za javnu nastavu u Ljubljani. Pa se nije ništa promijenilo u splitskom zavodu ni Bertrandovom naredbom od 12. decembra 1811., kojom se je koješta rušilo, što je Marmont svojom od 4. jula 1810. bio zasnovao. Subdelegat Santo u svojem izvješću za g. 1812. pripovijeda, da je više puta bio nazočan ispitima u nadbiskupskom splitskom sjemeništu. Ostao je uvijek zadovoljan i didaktičnom metodom i postignutim napretkom. Naročito hvali osobitu sposobnost Dalmatinaca za eksaktne znanosti i slobodne vještine, ali kudi, što se zanemaruje učenje francuskog jezika.

Budući da je sjemenište bilo dovoljno opskrbljeno te se moglo uzdržavati od svojih prihoda bez ičije milosti, dočekalo je mirno i odlazak Francuza i dolazak Austrijanaca.

Dandolo u svojim godišnjim izvještajima caru Napoleonu kaže za grčkoistočne svećenike, da su još veće neznalice od katoličkih. Stoga on misli, da bi trebalo i za grčkoistočne klerike urediti sjemenište i osnovati biskupiju, da se tako otmu tuđem utjecaju bilo u Crnojgори ili u Austriji ili u Rusiji, kamo su im klerici polazili na redenje, a od česti i na nauke. Napoleon uvažujući i sam navedene razloge od Dandola na 8. septembra 1808. izdade odluku u Saint-Cloudu, po kojoj se je u Dalmaciji imala po prvi put osnovati biskupija za grčkoistočne i podići sjemenište za uzgoj svećeničkoga podmlatka. Imenovanju biskupa nije bilo kakovih osobitih zapreka, pa je uistinu godine 1810. Kraljević bio imenovan za grčkoistočnoga vladiku u Dalmaciji, ali s podignućem sjemeništa išlo je sporije pa se nije ni otvorilo za boravka Francuza u Dalmaciji. Ono se je imalo smjestiti u Šibeniku u dokinutom manastiru sv. Spasa, u kojemu je imao još stanovati vladika i profesori sjemeništa. U sjemeništu se imala učiti dogmatika i moralika, kanonično pravo, liturgija, hermeneutika, crkveno govorništvo, jezik i književnost „ilirski“, grčki, francuski i talijanski. Za to su imala biti imenovana četiri profesora, i to jedan za dogmatičnu teologiju i moraliku, drugi za liturgiju, hermeneutiku i govorništvo, treći za „ilirski“ jezik i književnost, suviše za grčki i talijanski, a četvrti za jezik i književnost francusku. Svaki je profesor imao dobivati oko 716 franaka na godinu, suviše stan i hranu u sjemeništu. God. 1812. bilo je već stavljeno u proračun 6000 franaka za sjeme-

nište, koje se nije otvorilo, jer je trebalo prije manastir sv. Spasa preinačiti za sjemenište. Po naredbi generalnoga intendenta u Ljubljani od 2. novembra 1812. imala se je ta nepotrošena svota od 6000 franaka g. 1813. upotrebiti za preuređenje sjemeništa. Ali budući da ta svota nije bila dovoljna, oteglo se s preuređenjem te se sjemenište nije ni otvorilo za Francuza.

4. Liceji.

Osnutak takova zavoda, u kojemu bi se predavalo pravo i liječništvo, savjetovao je Dandolu bivši austrijski činovnik Ismaelli odmah u julu g. 1806., kad je providur došao u Zadar. Uvjeran i Dandolo o potrebi slična zavoda odlukom od 2. novembra 1806. pretvori zadarsku gimnaziju u licej, koji se svečano otvori na 5. novembra 1806. Upraviteljem zavoda bi imenovan o. Aleardi, član zadarskoga benediktovačkoga manastira sv. Krševana, u kojemu je licej bio smješten. Latinsku je i talijansku gramatiku predavao u liceju doktor Rončević po Soavinim udžbenicima; humanitat i retoriku doktor Jurović, koji je suviše poučavao dake u počelima geografije i kronologije, u općoj crkvenoj i svjetskoj povijesti, u talijanskoj i domaćoj povijesti. Benediktinac Rafo Zelli predavao je logiku, metafiziku i etiku, upućivao učenike u počelima geometrije i algebre, u počecima opće fizike i u nekim granama posebne fizike. Pravo je predavao odvjetnik Miho Spalatin, član prizivnoga suda, on je poglavito tumačio zakonik Napoleonov. Znajući Dandolo da nema u Dalmaciji sposobnih ljudi da predaju sve struke, što su se tada učile u licejima, obrati se na svoje znance i prijatelje u licejima i sveučilištima talijanskim, ne bi li se primili poučavanja u liceju. Pođe mu za rukom da dvojicu dobavi odmah prve godine, i to doktora Tommasinija iz Parme za liječničku stolicu i doktora Caribonija za prirodne nauke, naročito za botaniku. Učenici gramatičnoga i humanističnoga odjela imali su školu iz jutra i po podne, dok su ostali učenici imali je samo jedan put na dan. Budući da novčana sredstva, kojima je raspolagala nastavna zaklada u Zadru, nijesu ni izdaleka dovoljna bila za uzdržavanje liceja, i

budući da je Dandolo namjeravao nastajne godine uvesti još i drugih nastavnih predmeta, pokrajinska blagajnica preuze na se sve troškove za uzdržavanje liceja.

U maju 1807. pozove Dandolo sve poglavice javnih ureda u Zadru, da mu podadu popis svih činovnika i uopće namještenika, koji još nijesu prevalili 26. godinu. On preporuča svim tim mladim ljudima, da polaze predavanja u liceju, naročito ona o pravu, filozofiji, fizici, matematici i prirodnim naukama. Budući da su se satovi, za kojih su činovnici slušali predavanja, brojili u uredovne satove, svi su mlađi činovnici, koji nijesu imali u svojem uredi izravna doticaja sa strankama, pohađali predavanja iz jedne ili dvije struke. Mlađi činovnici nastaviše polaziti predavanja sve do konca g. 1808./9. Kasnije se je nastojalo, da se predmeti, koje su u većem broju polazili činovnici, predaju u vrijeme, kad činovnici nijesu imali uredovnih satova. Tako je ljeti g. 1809. prof. Spalatin predavao građansko pravo i zakonik Napoleonov od 7 do 8 pred podne, jer su činovnici već na 8 sata morali biti u uredu. Ostali su se predmeti u to doba, koje su slušali činovnici, predavali po podne, kad činovnici nijesu morali biti u uredu. Budući da su zadarski licej već od prve godine polazili u priličnom broju i mlađi činovnici, počeo je on rano dobivati značaj kakova sveučilišta.

Što se je g. 1806./7. učinilo za licej, učinilo se je sve na brzu ruku, pa se nije čuditi, da je u koječemu hramalo. Tako se je radi nestašice zrelih i sposobnih za licej učenika, u nj primilo i takovih, koji ni izdaleka nijesu bili sposobni da polaze predavanja u njemu. Ali se je po općoj osnovi, izdanoj na 5. maja g. 1807., gledalo nekako i tomu doskočiti. Bilo je određeno da se unapredak imaju pravo upisivati u licej samo oni učenici, koji s uspjehom dovrše gimnazijske nauke. Ali je ta naredba s obzirom na tadašnje prilike imala potpuno vrijediti istom nakon tri godine, naime g. 1809./10., a dotle je bilo dosta da profesori gimnazije na temelju kod njih položenoga ispita izdadu nekomu svjedodžbu, da je sposoban za pohađanje liceja.

Druge školske godine 1807./8. bi licej svečano otvoren na 16. novembra 1807., a konvikt istom na 24. januara 1808., jer zgrada nije prije bila gotova. U gimnaziju i licej upisa

se 88 učenika. U konviktu je imalo biti smješteno 20 konviktoraca, od kojih je 10 dobivalo godišnju potporu po 400 talijanskih lira za prehranu, a 10 po 200 lira. No zasad nije bilo u konviktu mjesta već samo za 12 konviktoraca, a ostali su te godine kao i iduće 1808./9. morali stanovati u privatnim kućama. U konvikt bi se primali obično siromašni učenici, koji u gimnaziji odvajahu od svojih drugova marom i naukom, a bili su redovito sinovi činovnički i vojnički.

Po općoj osnovi od g. 1807. imali su se u liceju predavati ovi predmeti: crtanje, logika i metafizika, lijepa književnost i povijest, fizika i matematika, ratarstvo, prirodopis, kemija i ljekarništvo, prirodno i međunarodno pravo, građansko pravo na temelju Napoleonova zakonika, kriminalno pravo i postupak, anatomija i kirurgija, patologija i kemija. U zadarskom liceju god. 1807./8. nije bilo moguće predavati sve te predmete, jer za sve nije bilo pri ruci ni osposobljenih profesora, ali da ih je i bilo, nije bilo za sve struke učenika slušača. Radi toga je bilo nužno ograničiti se na one predmete, za koje se držalo, da su potrebniji učenicima s obzirom na potrebe same pokrajine. Tako su god. 1807./8. bili samo ovi predmeti predavani: matematika, botanika, ljekarnička kemija, životinjska fiziologija, anatomija i kirurgija, Napoleonov zakonik, kriminalno pravo, crtanje i arhitektura, lijepa književnost i povijest. Ali se slijedeće godine 1808./9. znatno poveća broj predavanih u liceju predmeta. Tako je predavao Brčić matematiku, Zelli filozofiju, matematiku i fiziku, Mazzoli crtanje i arhitekturu, Armellini govornništvo i opću povijest, Bignami kemiju i ratarstvo, Dall'Oro anatomiju i kirurgiju, de Rossi pravo i kriminalni postupak, Spalatin građansko pravo i zakonik Napoleonov, Pinelli patologiju i fiziologiju, Cariboni prirodopis, naročito botaniku i ljekarništvo, Cebalo vjeronauk, Giuppani vojničke vještine, a Modiano kaligrafiju.

Po osnovi za liceje od g. 1807. učenici su se liceja nakon dvije godine pohađanja i s uspjehom položenoga ispita mogli osposobiti za kirurga, primaljskog liječnika i bilježnika; nakon godine dana za ljekarnika, arhitekta i mjeraca, a nakon tri godine za odvjetnika. Ali se je lje-

karnik nakon načinjenoga ispita morao vježbati dvije godine pod nadzorom kojega inženjera. No ta se osnova na 23. septembra 1809. u koječemu promijenila te su se unaprijed nauci u liceju dijelili na sedam tečajeva: 1. tečaj za liječnike, 2. za više kirurge, 3. za niže kirurge, 4. za ljekarnike, 5. za inženjere, arhitekte, 6. za vještace mjerace, 7. za pravnike. Tečaj je nauka za pravnike, liječnike i više kirurge trajao četiri godine, za ljekarnike, inženjere, arhitekte tri godine, a za niže kirurge i vještace mjerace dvije godine.

Ni osnova od god. 1809. ne potraja već samo godinu dana, jer na 4. jula 1810. izide nova, po kojoj se zadarski licej šk. god. 1810./11. pretvorio u tako zvanu centralnu školu, u koju su se upisivali nesamo učenici, koji bi svršili s uspjehom gimnaziju, već i licej koje druge pokrajine. Premda je nova osnova za javnu nastavu u jezičnom pogledu inače bila pravedna, jer je dopuštala, da se u pučkim i srednjim školama upotrebljava kao nastavni jezik koji mu drago od jezika govorenih u ilirskim pokrajinama, ipak je za liceje i centralne škole naređivala kao nastavni jezik talijanski, francuski, a do potrebe i latinski. Što se tiče nastavnoga jezika, u zadarskoj se centralnoj školi god. 1810./11. nije zbilja nikakova promjena, jer je i dalje ostao talijanski jezik kao nastavni, kako je bio od postanja liceja god. 1806. Iako je u centralnoj školi broj tečajeva raznih nauka ostao isti kao što je bio u liceju prošle godine, ipak je bilo razlike između jedne i druge osnove, jer u novoj osnovi dolazi teologija kao nov predmet, dva se predašnja tečaja kirurgije združuju u jedan, arhitektura sačinjava poseban tečaj, a ljekarništvo je sjedinjeno s liječništvom. Po tom su se nauci dijelili na ovo sedam tečajeva: 1. liječništvo, 2. kirurgija, 3. inženjerstvo, 4. arhitektura, 5. mjerastvo, 6. pravo, 7. teologija. I trajanje je nauka produljeno, pa je tečaj za liječnike i kirurge imao trajati pet godina; za ljekarnike, inženjere i arhitekte, pravnike i teologe četiri godine, a za vještace mjerace tri godine.

Pošto bi slušač centralne škole propisane godine polazio predavanja iz koje mu drago naprijed spomenute struke, imao je pravo da za se traži akademički stepen,

koji ga je ovlašćivao, da vrši svoje zvanje u ilirskim pokrajinama. U tu je svrhu on morao preko kancelira centralne škole prikazati regentu molbu potkrijepljenu svjedočbama svih godišnjih ispita. Ako bi je regent našao opravdanom, pozvao bi kandidata, da u javnoj sjednici u nazočnosti profesora i drugih oblasnika poda dokaz svojega uspjeha u dovršenim naucima. Tri dni prije sjednice tri bi profesora dala kandidatu po jednu tezu, koja bi se bavila predmetom, koji se je predavao u školi. Na dan sjednice, koja bi se donekle mogla isporučiti s današnjom promocijom, kandidat bi izrekao besjedu o svakoj tezi napose te bi odgovarao na prigovore, što bi mu ih stavljala ona tri profesora. Zatim bi regent povukavši se sa ona tri profesora u kancelariju pitao ih, što misle o stručnoj spremi i znanju kandidatovu. Ako bi se samo dvojica o njemu povoljno izjavila, izdala bi mu se diploma akademičkoga stepena, potpisana od regenta, kancelira, trojice profesora ispitatelja i vrhovnoga nadzornika za javnu nastavu u Ljubljani. Dandolo je utemeljenjem liceja u Zadru uvelike obradovao Dalmatince, koji su vruće željeli, da se i kod njih podigne kakav viši zavod, na kojemu bi njihovi sinovi mogli izučiti neke potrebitije struke kao pravo i medicinu te postići diplomu za vršenje svoga zvanja u domovini. To je Dandolo imao na pameti te je s godine na godinu tečaj nauka u zadarskom liceju proširivao, a g. 1809. konačno tako licej uredio, kao da je bilo kakovo sveučilište. Ali pored svega toga zadarski licej nije bio ovlašten da podjeljuje akademičke stepene, dok nije god. 1810./11. bio pretvoren u centralnu školu. Na 1. septembra 1811. u nazočnosti građanskih i vojničkih oblasti bile su predane diplome dvadesetorici mladih akademika, koji su s uspjehom svršili svoje nauke dviju posljednjih godina. Liječničku je diplomu dobio samo jedan akademik, ljekarničku dvojica, mjerачku trojica, a pravničku četrnaestorica. Nekoji između njih nijesu polazili predavanja sve propisane godine, kao n. pr. Dominik Budrović, ali s obzirom na to, što se je centralna škola imala zatvoriti nakon jedne same godine postojanja, bilo im je izuzetno dopušteno, da se prije propisanoga roka prikažu na ispit, da tako uzmognu dobiti diplome akademičkoga stepena. Diplome predane

mladim akademikima na 1. septembra 1811. bile su prve i posljednje, što su se izdale slušačima zadarskoga liceja, pretvorenoga g. 1810./11. u centralnu školu.

Dandolo je u veoma plemenitoj nakani osnovao licej u Zadru, eda bi se s vremenom u njemu odgojili i obrazovali nesamo valjani i vješti činovnici, već takode dobri građani i podanici. Radi toga nije žalio ni truda ni troška, da mu udari što čvršći temelj. Znajući da bez vrijednih profesora ne može biti ni dobra uspjeha, mnogo se je trsio oko toga, da namakne pošto poto valjanih profesora, a budući da u Dalmaciji nije bilo sposobnih ljudi, da predaju većinu predmeta, što su se učili u tadašnjim licejima, odlučio dozvati ih iz tuđine. Ali mu to nije išlo tako lako za rukom. Prve godine, naime 1806./7. s mukom dobavi samu dvojicu iz Italije, ali naredne godine 1807./8. stranci su već sačinjavali većinu učiteljskoga zbora, a g. 1808./9. do 1810./11. dvije trećine. Iako se ne može kazati za strane profesore, da su bili učenjaci i stručnjaci na glasu, kako ih je kadikad hvalio Kraljski Dalmatin, opet su bili ljudi vrijedni i sposobni, da predaju u jednom liceju. Ta nije se moglo ni tražiti od učenjaka i stručnjaka na glasu, da za platu od kojih 1500 do 2000 talijanskih lira ostave pitomu Italiju i dođu u tuđu zemlju, gdje nijesu imali zgode, da se dalje napobražuju. Ako se dakle i ne može u glavnome što prigovarati učiteljima, koji su u tijeku od pet godina bili namješteni u zadarskom liceju, može koješta nažalost učenjicima liceja, naime da ih je razmjerno malo spremnih i zrelih uopće bilo za nauke u liceju.

S istoga je razloga propao i licej, s kojega su poglavito propale pučke i srednje škole još prije odlaska Francuza iz Dalmacije, s nestašice novaca. Mnogo se je doista za tadašnje prilike trošilo na licej, koji je uvijek imao malen broj slušača. Ta školske godine 1808./9. same plate profesora u liceju dopirale su do 26.369 franaka, a da se ne spominje ono 6000 franaka, što se je u potporama davalo konviktorcima, zatim što se je gotovo svake godine trošilo za preuređivanje manastira sv. Krševana za školske prostorije i konvikat. Troškovi bi još bili znatno narasli, da se je sve u liceju izvelo, što se po školskim propisima imalo izvesti. Trebalo je osnovati, urediti i potrebnim op-

skrbiti razne gabinete, ali malo što se je od svega toga izvršilo sve do zatvorenja liceja. Tako posljednje godine, naime 1810./11., fizički gabinet nije ništa drugo imao već neznatan električni stroj i nekoliko oruđa za kemijske pokušaje, što ga je bio darovao sam Marmont, koji je preko zime g. 1808. i 1809. učestvovao kemičkim pokušajima, što ih je priređivao o. Zelli. U prirodopisnom je kabinetu bilo nešto mineralnih komada, ali nije bilo nikakvih životinjskih primjeraka. Bio je unajmljen blizu liceja i botanički vrtao, ali radi toga što nije u njemu bilo vode i što je bio u osoju, poginule su bile sve strane biljke, što su u njemu bile zasadene. Bio je određen i osnutak biblioteke te g. 1810. imenovan bibliotekarom profesor hvarske gimnazije Bonicelli, ali su se s nestašice sredstava jedva udarili njezini prvi počeci. Svim se je tim potrebama imalo doskočiti, ako se je htjelo uzdržati zavod na visini sličnih zavoda s višim naucima, ali otkud naći sredstava, kad se je g. 1810./11. moralo poseći za raznim zakladama da se podmire plate profesorima. Radi svega toga još na 15. aprila 1811. generalni guverner Bertrand izdade naredbu, da se počevši od šk. g. 1811./12. ukida centralna škola u Zadru.

Kad Francuzi g. 1806. pretvoriše dubrovački kolegij u vojničku bolnicu, Dubrovnik ostade bez srednjega zavoda. Pijariste ne zapustiše ni sada dubrovačke mladeži, željne nauke, već je privatno poučavahu po kućama, nadajući se, da će opet svanuti dan, kad će se taj krasni i ponosni hram nauke povratiti svojoj namijenjenoj spočetka svrsi. U tom se ljuto prevariše, jer kolegij zauvijek oteše nastavi, pa joj ga ni danas ne će da povrate. No Marmont na 31. maja 1808. odlučio, da se mjesto kolegija podigne licej s konviktom kao više učilište za dubrovački i kotorski kotar, i to u dokinutom koludričkom manastiru sv. Katarine. Upraviteljem liceja bi imenovan o. Franjo Appendini, kojemu bi predana svota od 4000 dukata iz zaklade za otkupljivanje robova, da njome preuredi manastir u naprijed spomenutu svrhu. S tijekom g. 1808. i 1809. biše predana upravi i dobra određena za dotaciju novoga zavoda. Dotacija je brojila na godinu 14.006 dukata iliti otprilike 18.745 franaka. Uz licej je bio konvikt, u kojemu je deset konviktoraca imalo besplatno mjesto, deset poluplatno, a neko-

liko ih plaćalo potpunu platu od 800 dukata iliti nekih 969 franaka. Pijariste, koji su prije dolaska Francuza poučavali u kolegiju, imali su sada poučavati mladež u liceju. Nastavna se je osnova liceja u glavnom oslanjala na slične osnove u Francuskoj, dok se je Dandolo u nastavnoj osnovi od 5. maja 1807. za zadarski licej držao nastavne osnove talijanskih liceja.¹⁾ U prvoj „školi“, koja bi se s pravom mogla nazvati pripravnim tečajem liceja, učila su se prva počela jezika hrvatskoga (ilirskoga), talijanskoga i latinskoga. U drugoj „školi“, koju bismo mogli nazvati gramatično-humanističnom, predavala se je gramatika hrvatska, talijanska i latinska; tumačio se Ovidije, Fedro i listovi Ciceronovi, suviše se prevodila knjiga Ciceronova de officiis, Tibul, Propercije, Vergilije i Kornelije Nepot. U trećoj školi, „retoričkoj“, prevodili su se Ciceronovi govori, Salustije, komentari Cezarovi, Vergilije i Horacije; suviše su se učila počela geografije i povijesti. U četvrtoj školi, „filozofičnoj“, predavala se prve godine aritmetika, algebra, geometrija i trigonometrija, logika i metafizika, a druge godine fizika uopće, matematika i moralka. U praznike se je preko školske godine učio francuski jezik od devet do deset sata prije podne, a od deset do jedanaest crtanje. Učiteljski se zbor sastojao od osam lica, između kojih se ističu braća Appendini, Franjo rektor liceja, a Urban profesor filozofije i matematike. Nadzornikom liceja bi imenovan Brnja Zamanja, predašnji isusovac, prevodilac Homerove Odiseje na latinski. U liceju je bilo šk. g. 1809./10. 135 učenika, a od tih 15 konviktoraca. Uspjeh je u naucima bio posve dobar po svjedočanstvu samih školskih vlasti.

Uvedenjem nove jedinstvene nastavne osnove g. 1810. za sve ilirske pokrajine g. 1810./11. znatno se izmijenio i nastavna osnova dubrovačkoga liceja. On se je odsad dijelio na četiri razreda, koji su odgovarali predašnjim četirma „školama“. U prvom se razredu učila gramatika francuska i latinska ili talijanska i latinska, počela povijesti i geografije; u drugom geografija i retorika; u trećem logika i matematika, a u četvrtom moralka i fizika. Glavna se je razlika sastojala u tomu, što se odsad u prvom razredu

¹⁾ Erber o. c. p. 145.

nijesu više učili predmeti, koji su zapravo pripadali pučkoj školi, zatim što se je sada francuski jezik predavao redovito u prvom razredu kao nastavni predmet, dok se je prije učio samo preko godišnjih praznika jedan sat prije podne, napokon što se hrvatski jezik nije više učio u liceju kao nastavni predmet. Ali je napomenuti, da se je i dalje učio hrvatski jezik pored talijanskoga u pučkoj školi, koja je prije bila počevši od god. 1808. pridružena liceju kao pripravnici tečaj pod nazivom „prve škole“.

I za francuske vlade uzdržao se je u liceju stari običaj iz dubrovačkog kolegija, da se svake godine priređuju akademije. G. 1809. bila je jedna priređena u čast dubrovačkomu vojvodi Marmontu, a druga u čast vojničkom guverneru dubrovačkom generalu Deviauxu. I narednih triju godina prirediše pojedini razredi liceja slične akademije. Tako god. 1810. prirediše jednu učenici retorike, a g. 1811. drugu učenici prvoga tečaja filozofije, dok su opet g. 1812. priredili jednu učenici retorike.¹⁾

U dubrovačkom se liceju nije ništa promijenilo ni naredbom maršala Bertranda od 12. decembra 1811., kojom se je inače ukidala većina srednjih zavoda i centralna škola u Zadru. Ona je pače nalagala intendentu u Dubrovniku, da prikaže nacrt, kako bi se prvim maja 1812. moglo smjestiti 60 a po mogućnosti i 100 pitomaca u liceju, za koje su imale općine u proračunu za g. 1812. uvrstiti po nekolike stipendije. No do toga ne dođe po svoj prilici radi slabih ekonomskih prilika, u kojima su se općine tada nalazile.

Da je dubrovački licej odolio svim vremenskim nepogodnostima posljednjih godina francuske uprave, ima se pripisati i tomu, što je maršal Marmont a zatim njegov nasljednik Bertrand pokazivao neko zanimanje i sklonost naprema tom zavodu.

5. Stručne škole.

Dandolo u svojem godišnjemu izvještaju od g. 1807. i 1808. tuži se caru Napoleonu, kako u Dalmaciji ima gradova, u kojima nema jednoga kovača ili kolara. Da

¹⁾ Posedel, Povijest gimnazije u Dubrovniku (Program dubrovačke gimnazije g. 1901./2. str. 24—32).

nije gdje kojega Ciganina, ne bi u nekim krajevima imao ko napraviti težaku najprostije seosko oruđe. Premda se s velikim oprezom imaju uzimati Dandolovi izvještaji, jer obično prevrću hvala svoj rad a kudeći gotovo sve, što je potjecalo od mletačke i austrijske vlade, ipak mu se ovdje može vjerovati, jer mletačka vlada nesamo nije podupirala zanata ni obrta u Dalmaciji, već ga je još sustavno sprečavala, a austrijska za ono osam godina svoje uprave nije se oko toga ozbiljno ni pozabavila. Već za prve godine svoje uprave Dandolo je izvana stao dobavljati seoska kola i drugo poljsko oruđe te ga prodavao uz nisku cijenu Dalmatincima. Da se bar i u tom pogledu krene kolikogod na bolje, bilo je određeno u općoj nastavnoj osnovi od 5. maja 1807., da se osnuje osam zanatlijskih škola u ovih osam mjesta: u Skradinu, Obrovcu, Kninu, Sinju, Imoskoj, Makarskoj, Omišu i Opuzenu. Prije otvorenja škole g. 1807./8. vlada zatraži od svojih delegata, da je izvijeste, ima li domaćih sposobnih zanatnika, koji bi preuzeli zanatlijske škole. Delegat iz Šibenika odgovori, da u Skradinu nema vješta zanatnika za zanatlijsku školu, ali bi iz Šibenika tamo mogao poći drvodjelac Giacomelli i kovač Soldin, dok bi u Kninu mogao poučavati šegrte u zanatu drvodjelac Špero i kovač Vukadinović. Zadarski delegat pripominje, da prije treba osnovati općinsko vijeće u Obrovcu pa njemu prepustiti skrb oko zanatlijske škole. Makarski izjavljuje, da tamo nema lijesa za drvodjelsku školu. Splitski odgovori, da u Omišu mogu u kovačiji poučavati šegrte otac i sin Venturini, ali da nema, ko da ih upućuje u drvodjelstvu. Dandolo se je bio obratio i na nekoga Adama Schrama na Rijeci, da mu pribavi vještih majstora, ali mu ovaj odgovori na 6. jula 1807., da ih nije moguće naći u Rijeci. U isto je doba bio pisao i prefektu u Udinama, ne bi li mu priskrbio osam zanatlija. Prefekt mu udinski odgovori na 4. jula 1807., da je razaslao i okružnicu pozivljući zanatlije, ne bi li pošli u Dalmaciju, ali se boji, da će teško ko ponudu prihvatiti. Međuto se je u novembru šk. g. 1807./8. otvorila, a da se do konca g. 1807. nije zavela nijedna zanatlijska škola. Čini se, da Dandolo nije bio uvjeren o vještini domaćih majstora, što su mu ih delegati predlagali, pa je

stoga svakako nastojao, da ih dobavi iz tuđine. U br. 11. Kraljskog Dalmatina g. 1808. bilo je oglašeno, da će svaki majstor kovač stranac, vješt u svojem kovačkom poslu, naročito u napravljanju poljskih kola i konjskih potkova, nastani li se bar za pet godina u Dalmaciji, dobivati godišnju platu od 750 mletačkih lira i stan za vršenje svojega zanata, platit će mu se putni troškovi do Dalmacije, dat će mu se suviše komad zemljišta za obrađivanje, a sva će dobit od njegove radnje pripasti njemu, ali će morati za prvih pet godina držati 4 do 5 dječaka, koji će ga muke posluživati, a on će ih poučavati u svojem zanatu. U oglasu se pripominjalo, da svi ti uvjeti vrijede i za drvodjelca. U br. 18. istoga lista g. 1808. javlja se, da već dolaze kovači i kolari, koji će otvoriti zanatlijske škole u naprijed spomenutim mjestima. Oni su naskoro i došli, jer se u br. 25. g. 1808. na str. 197. već ističe, kako su došli strani majstori, koji će izrađivati seosko oruđe i sprave. U školskom proračunu god. 1807./8. od ukupnih 55.680 lira bilo je određeno za zanatlijske škole 6000 lira. Toliko se je otprilike trošilo za zanatlijske škole i narednih dviju godina, ako su samo osmorica majstora dobivala platu od 750 lira. Da su zanatlijske škole postojale i narednih dviju godina 1808./9. i 1809./10., ima za to nekoliko dokaza. Na 29. januara 1810. zadarski načelnik Vergada pozdravljajući Dandola na njegovu povratku u Italiju ističe između ostalog, kako je on doveo kovače i kolare iz Italije, da bi uputili Dalmatince u tim zanatima.¹⁾ U svojem izvještaju od 5. maja 1810. spominje intendent de la Bergerie vrhovnomu nadzorniku Zelliju u Ljubljani i zanatlijske škole te mu prikričuje, da ako bi se koje škole s ekonomskih razloga morale smanjiti, to se ne smiju ni pošto dokidati pučke i zanatlijske škole. Vladin delegat iz Makarske g. 1810. spominje u svojem izvješću dva učitelja zanatlijske škole u Makarskoj, a to kovača Martignonija i drvodjelca Scarpanija s platom od 750 mletačkih lira, a u Korčuli učitelja kovačije Zanibellija s istom platom. Stoga nije ispravno, što Pisani tvrdi, da je naredba od 5. maja 1807. o osnivanju zanatlijskih škola ostala na

¹⁾ Tullio Dandolo, Ricordi I, p. 113. 2) Pisani o. c. 240.

papiru, jer je takovih škola postojalo, dok se god g. 1810./11. nije nova osnova od 4. jula 1810. provela. Ona se više ne osvrće na zanatlijske škole u pokrajini, ali propisuje podignuće umjetničke i zanatlijske škole kao posebne škole u zadarskoj centralnoj školi. Ta se škola pored svega toga ne otvori g. 1810./11., a kad je g. 1811./12. bila ukinuta centralna škola, zaboravilo se je i na zanatlijsku i umjetničku školu. Zanatlijske škole, što su od g. 1808. do 1810. postojale, malo su koristile unapređenju zanata jedno stoga, što su majstori bili Talijanci, kojih naš čovjek nije razumio, a drugo, što on nerado i dan današnji prihvaća novu nauku, a kamoli za francuske vladavine, pa bila ta koliko hoćeš dobra i korisna.

Dandolo uvede i u zadarskom liceju poljodjelstvo kao nastavni predmet, povodeći se u tomu za talijanskim organiziranim pravilnikom za liceje od g. 1807., po kojemu se je imalo i poljodjelstvo predavati u licejima kraljevine Italije. Ali je na žalost posve malo učenika polazilo predavanja profesora Bignamija o poljodjelstvu u zadarskom liceju. G. 1808./9. imao je on samo jednoga slušača. Po općem nacrtu za javnu nastavu od god. 1807. bila je određena potpora po 800 talijanskih lira (mletačkih oko 1563) na godinu poljodjelskim akademijama u Splitu i Zadru. No pripomenuti je, da je zadarska akademija već prije nekoliko godina propala. Mletačka joj je vlada davala potporu od 150 dukata na godinu, ali je austrijska ne htjede podupirati. Neko se vrijeme uzdržavala dobrovoljnim prinosima svojih članova, a kad tih ponestade, propade zauvijek. Glavar je javne nastave B. Benincasa držao, da je i suvišna u Zadru poradi osnovanoga poljodjelskoga tečaja u liceju. Dandolo je naprotiv mislio u svojem godišnjemu izvještaju za 1808., da bi je trebalo iznova podići, da se takme sa članovima splitske oko unapređivanja poljodjelstva. Ali se radi nestašice novaca zadarska više ne pridigne. Splitsku pak počevši od g. 1808. vlada potpomaže sa 500 lira na godinu, a njezinu je tajniku Radoš - Michieliju darivala drugih 600 lira. Sretna je bila namisao Dandolo, da se i u sjemeništa uvede predavanje o poljodjelstvu. Ali budući da se je sve njegovo nastojanje oko preuređenja sjemeništa izjalovilo, ne provede se ni ta posve

uputna osnova. Članci o poljodjelstvu, štampani u Kraljskom Dalmatinu, naročito god. 1808., više su pripomogli pridizanju poljodjelstva u Dalmaciji nego poljodjelski tečaj u zadarskom liceju i splitska poljodjelska akademija. Priličan je broj članaka napisao sam Dandolo, a urednik ih je Kraljskog Dalmatina Bartuo Benincasa samo nešto dotjerivao u obliku, kako se može to i sada vidjeti iz sačuvanih nečitljivih Dandolovih koncepta među Benincasinim spisima. Nekoji su učitelji čitali te članke svojim učenicima u školi, a nekoji župnici svojim župljanima. Dandolo je upravo zasluga, što su tada stali i dalmatinski težaci saditi krumpir. Da se još bolje uvjere o velikoj koristi krumpira, Dandolo dađe prevesti na hrvatski i svoju malu knjižicu o gojenju krumpira, što ju je nekoliko godina prije napisao na talijanskom jeziku. Koji bi se težaci istakli u gojenju, dobili bi i kakovo nadarje u novcu. Osim toga Dandolo je uvelike preporučivao težacima i uopće vlasnicima zemalja, da sade dudove, duhan i goje lan. Iz Italije je naručivao mladih voćaka te ih je dijelio seljacima za sadenje. U izvještaju za g. 1807. žali se Napoleonu, kako su mu jednom gusari gotovo na oči oteali brod, koji je vozio iz Italije u Dalmaciju do 100.000 mladih voćaka. Dandolo veliko nastojanje oko pošumljivanja dalmatinskih pustih goleti posvjedučuju do danas sačuvani neki gajevi. U svakoj je općini bilo općinarima naloženo, da ograde u suhozidinu komad zemljišta i zagaje ga. Neki su se od tih ogradenih gajeva, kao n. pr. na međi između sela Igrana i Živogošta u makarskom primorju, do danas sačuvali te ih narod zove „Kraljevim gajevima“ ili „Kraljevim ogradama“. I kad se je vratio u Italiju, ne zaboravi Dalmacije. Upravo nekoliko mjeseca prije svoje smrti g. 1819. posla on na dar u Dalmaciju cijelo stado ovaca, poznatih pod imenom „merini“, da se počne i u njoj gojiti ta vrsna pasmina, na glasu sa svoje fine vune. Kao što će se Dalmatinci uvijek s harnošću sjećati Marmonta radi putova, što ih je, iako prije svega u vojničke svrhe, probio širom Dalmacije, tako će i Dandolo radi njegova prijegorna nastojanja oko gospodarskoga pridignuća Dalmacije.

Još je za mletačke vlade bilo u Dalmaciji privatnih nautičkih tečajeva. Tako je čuveni Martinović (umr'o 1717.)

u početku XVIII. vijeka držao privatni nautički tečaj u Perastu, pa se i danas zove „Nautika“ ono mjesto, na kojemu se nalazio njegov stan, u kojemu je predavao. Po napatku riformatora padovanskih car ruski Petar Veliki posla k njemu nekoliko svojih boljara, da se uvješte u nautici. On se nije ograničivao na samu teoriju, već je poduzimao i putovanje po moru, da se njegovi učenici i praktično upute u pomorstvu. U Petrogradu se još i danas čuva spis o gradnji brodova, što ga je Martinović napisao i posvetio svojem učeniku, knezu Dimitriju Galicinu. I nakon smrti Martinovićeve Perast je imao na glasu graditelja brodova i vještih pomoraca kao Agostinovića, Grubasa, Smecchiu u službi mletačkoj, a Matiju Zmajevića u službi ruskoj. Maleno je dakle mjesto Perast imalo najstariju nautičku školu na Jadranskom moru, jer su isusovci po naredbi Marije Terezije istom g. 1754. otvorili nautiku u Trstu. Nakon tih proslavljenih Bokelja, koji su po staležu bili svjetovnjaci, preuzimlju pouku u nautici u Boci kotorskoj siromašni sinovi sv. Franje Asiskoga, fratri zvani riformati. Oni nastaviše poučavati bokeljsku mladež u pomorstvu sve do dolaska Francuza, kada prisiljeni raznim neprilikama, koje su u tadašnjem vrtlogu nadošle, obustaviše poučavanje.¹⁾

Još za mletačke vlade g. 1794. društvo građana zvano „Cancello de' Poveri“ osnova u Malom Lošinj u privatnu školu, koja je bila otvorena svakom staležu. To isto društvo deset godina kasnije, naime g. 1804. za austrijske vlade, podiže i nautičku školu te povjeri poučavanje svećeniku Stjepanu Viduliću. Premda se društvo razilo god. 1810., ipak Vidulić nastavi predavati u školi i uzdržavati je o svojem trošku sve do god. 1821., kada preuzeše privatnu pouku u nautici svećenik Gladulić i trgovački kapetan Ivančić.²⁾ Za nautiku u Lošinj, koji je do god. 1811. bio združen s Dalmacijom, nije austrijska vlada a ni francuska

¹⁾ Gelcich, Cenni per la storia degli studi nautici in Dalmazia (Spomenknjiga o 50-toj godišnjici opstanka nautičke škole u Dubrovniku, str. 91.). — La sezione nautica dell' i. r. accademia di commercio e nautica di Trieste, Trieste 1904, p. 25. ²⁾ Nel cinquantesimo anniversario dell' istituzione della scuola nautica di Lussinpiccolo, Lussinpiccolo 1905, p. 127.

poslije nje ništa trošila niti kakova zanimanja pokazivala.

Austrijski je namjesnik Goess predlagao svojoj vladi, da osnuje posebne stolice za nautiku u srednjim zavodima u Zadru i Splitu, suviše da se u nekim manjim primorskim mjestima upućuju djeca pomoraca nešto i u pomorstvu. Ali ti prijedlozi ostadoše samo prijedlozi na papiru.

Bivši austrijski činovnik Ismaelli savjetovao je Dandolu g. 1806., da na Braču podigne nautičku školu poput lošinjske. Glavar je nastave Benincasa držao, da je bolje podići je u Splitu. Ali se ona ne osnova ni u Splitu ni na Braču, već kad se je početkom g. 1808. otvorila gimnazija u Hvaru, profesor je Solitro pored matematike imao predavati i nautiku. Premda se je i sam malo razumio u pomorsku struku, kako to jednom o njemu pripominje Pavlović-Lucić u listu pisanom Zelliju, ipak on nastavi predavati o pomorstvu sve do konca g. 1809./10., kad je bilo ukinuto u hvarskoj gimnaziji poučavanje o nautici. Izatog se je namjeravalo podići nautički tečaj u Staromgradu na otoku Hvaru, ali se je nabrzo i od toga odustalo, po svoj prilici s ekonomskih razloga. Iako se ne može naprečac kazati, da je stolica nautike u Hvaru bila bez koristi za pomorstvo, ne može se opet ni reći, da mu je vele koristila. Prije svega Hvar je bio sneruke, pa je odveć malen broj polazio predavanja profesora nautike, a u drugu ruku sama predavanja Solitrova nijesu vele vrijedila. Da Dandolo nije pokazivao osobita zanimanja za nautičku obuku, nije se tomu ni čuditi, jer za sve vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji plovidba je bila nesigurna počevši od Boke kotorske pa sve do kvarnerskih otoka. Prvih su godina bili gospodari na moru Rusi, a posljednjih Englezi. Što je boljih brodova bilo, to su sve neprijateljski gusari bili pohvatali. Nije onda čudno, što se mladež uopće nije marila ni posvećivati pomorskoj struci.

6. Opći pregled školstva za francuske uprave.

Mletačka vlada, kao što je već naprijed spomenuto, nije ni držala za svoju dužnost, da se brine oko školstva. Kad bi u ljutoj nevolji dala dalmatinskoj sirotinji nekoliko

živeža, da ne skapa od glada, mislila je, da se je dovoljno odužila svojim vjernim podanicima, koji su joj neustrašivo stražu stražili na turskoj granici i svojim žuljavim rukama dovozili na galijske blago iz stranoga svijeta u raskošne Mletke. Austrijska je vlada još od cesarice Marije Terezije unaprijed smatrala za svoju dužnost da se stara za školstvo. Kad je g. 1797. prvi put Dalmacija potpala pod njezinu vlast, pobrinu se ona nešto za pučko školstvo te ustanovi u gradovima, gdje su otprilike postojale gradske škole, i u nekim varošicama, gdje dotle nije bilo nikakvih škola, pučke škole pod imenom trivijalnih. Prepavši se troška odusta od svakoga ozbiljna rada oko srednje škole. Francuska vlada naprotiv svojski pregnu, da preporodi po mogućnosti Dalmaciju i u školstvu. Čim Dandolo početkom jula 1806. stiže u Dalmaciju, jedna mu je od prećih briga bila da uredi i pridigne školstvo. Najprije stade preurediti pučke škole po gradovima i varošima, koje su već od austrijske vlade bile osnovane. G. 1807. izdaje opću osnovu za javnu nastavu u Dalmaciji, udešenu po općoj osnovi, koja je tada vrijedila u kraljevini Italiji. Po njoj se imalo podići 19 muških pučkih škola, a 14 ženskih u znatnijim mjestima Dalmacije. Istina, što se tiče muških pučkih škola, one su i dotle gotovo u istom broju već postojale pod imenom trivijalnih, ali sve dotle ne bi u Dalmaciji podignuta ni jedna ženska škola. Ni sada se nije moglo osnovati svih 14 predloženih ženskih škola, već samo dvije g. 1807./8. a dvije g. 1810./11., a to s razloga, što se nije među ženskima moglo naći sposobnih učiteljica. Nova osnova proglašuje pučku školu besplatnom, otvorenom jednako sinu siromašnoga kmeta kao i razmaženoj djeci plemića i građanina. Naređujući roditeljima, da bar jedno dijete ili siroče šalju u školu, gdje je bila utemeljena, Dandolo tim proglasi u gradovima i varošima polazak škole donekle obavezan. I doista g. 1808. podiglo se je i nešto više od propisanoga broja muških pučkih škola za francuske uprave u Dalmaciji. Troškovi za školstvo g. 1808. prekoračivali su svotu od 55.000 talijanskih lira. Potkralju se Eugenu učiniše ti troškovi veliki pa je zahtijevao, da se smanje za obilatu trećinu. Budući da to nije bilo moguće više izvesti, podignute škole i dalje nesmetano po-

stojahu. Ali s financijskih razloga Dandolo nije mogao da podiže novih škola, već je općinama, koje su osnivanje tražile, odgovarao, da ih same osnivaju o svomu trošku. Općine se ili s nemara ili s nestašice izvora tomu ne odazivahu, pa se nove i ne podizahu.

Dandolo se ne ograniči na preuređivanje i osnivanje samih pučkih škola, već odmah g. 1806./7. pored već postojećih srednjih zavoda otvori nove dvije gimnazije, a naredne godine podigne još nekoliko te je Dalmacija 1807./8. imala već osam srednjih škola, velik doista broj, kad se promisli, da u isto doba nije imala već same 23 javne muške pučke škole. Pogrešno je bilo odmah prve godine otvarati u novim srednjim zavodima sva tri razreda u isti mah mjesto ograničiti otvorenje na sami prvi razred, a slijedećih godina postepeno otvoriti drugi, pa treći. Na tu ruku uvuklo se u gimnazije svakojakih učenika, koji toga imena nijesu ni zasluživali. Ta u skradinskoj gimnaziji polazili su filozofski tečaj prve godine nesamo ljudi oženjeni, vremeniti, već pače nekoji i nepismeni.

Već odavno radi općega siromaštva rijetko je koji Dalmatinac polazio viša učilišta u tudini, pa je stoga bila oskudica liječnika, bilježnika i uopće dovoljno uvježbanih i sposobnih činovnika. Da se tomu doskoči, Dandolo već g. 1806. udari prvi temelj liceju u Zadru i ne presta oko njegova usavršavanja raditi sve do svojega odlaska iz Dalmacije koncem januara 1810. Da i siromašniji ali u isto doba darovitiji učenici iz pokrajine uzmognu polaziti predavanja u liceju, on utemelji konvikt u Zadru sa jedno 10 besplatnih, a 10 do 15 poluplatnih mjesta. Znajući, da se nauci u mladom zadrskom liceju ne mogu još da isporede s naucima predavanim u licejima kraljevine Italije, isposluje od potkralja Eugena, da se ustanovi 12 stipendija za 12 dalmatinskih đaka, koji bi se obrazovali u talijanskim licejima u Mlecima, Veroni i Novari. God. 1811. dane su potpore odraslijim mladićima iz zadrskog liceja, da pođu u Idriju te se tamo praktično upute u mineralogiji pod uputstvom Peseta, upravitelja tamošnjega rudnika. Suviše su slani nekoji mladići za francusko-ilirske uprave u Francusku, naročito u vojničke škole i to na vladine troškove.

Dandolo u svojem prijegornom nastojanju oko pro-

svjećivanja i oko podizanja blagostanja u Dalmaciji ne zaboravi ni siromašnoga težaka dalmatinskoga te mu stade za male novce nabavljati iz tuđine poljske sprave i oruđe. Neumorno ga je poučavao, od koje mu je koristi sadenje krumpira, gojenje dudova i lana, kazivao mu je, da mu bez šuma nema ni blagoslovnih kiša, pa ga je navraćao milom i silom na ograđivanje gajeva u planinskim goletima. S godišnjim troškom od jedno 6000 lira dobavi iz Italije nekoliko majstora, da se kod njih šegrti vježbaju u drvo-djelstvu i kovačiji.

Doista teško bi kogod srčanije, neumornije radio oko podizanja školstva u Dalmaciji negoli je to činio Dandolo. Ipak se u njegovu radu i nastojanju oko školstva ukazuje jedna krupna mrlja. Utjecaj je škole jedino tada blagosloven, ako je škola u narodnom jeziku, akoli nije, tada je mala korist od nje, štaviše u narodnom pogledu može biti i na štetu. Dandolo se nije na to načelo ni najmanje obzirao, pače je baš protivno radio. Premda je svojim ušima mogao čuti, premda je svojim očima mogao vidjeti, da je Dalmacija pretežito hrvatska zemlja, ipak se nije ustručavao raditi oko toga, da se ta negdašnja kolijevka hrvatstva s pomoću škola odnarođuje i potalijančuje. Iako je njegov glavar za javnu nastavu i urednik Kraljskog Dalmatina Bartuo Benincasa odmah početka predlagao, da se u srednjim školama pored talijanskoga uči i hrvatski, izdaje on g. 1807. opću osnovu za javnu nastavu, koja se ni najmanje ne obzire na materinski jezik velike većine učenika, koja ne dopušta, da se bilo u javnim pučkim školama bilo u srednjima išta uči hrvatski. Štaviše traži on od cara Napoleona, jer se sam nije usuđivao, ne bi li svojim posredovanjem sklonio crkvene starješine, da i u dva glagoljaška sjemeništa uvedu talijanski jezik kao nastavni, eda bi se i s pomoću župnika iškolovanih u talijanskom jeziku i u tuđem duhu stala jednom potalijančivati Dalmacija. No Napoleonu nije bilo stalo do potalijančivanja, on je želio i tražio, da mu Dalmacija po mogućnosti daje dobrih vojnika i vještih mornara i da, ustreba li, preko nje može koraknuti prema istoku. Stoga Marmont imajući na pameti jedino više ciljeve svoga gospodara nije išao stopama Dandolovim, već je donekle kao upravitelj ilir-

skih pokrajina udario protivnom stazom te osujećivao predašnja nastojanja Dandolova oko potalijančivanja Dalmacije. G. 1810. on podupire franjevca Stullija u izdavanju talijansko-hrvatsko-latinskog rječnika, a dvije godine prije dopušta Franju Appendiniju, da mu posveti ilirsku gramatiku, pozivlje opata Sivrića, da poučava u Ljubljani više časnike u hrvatskom jeziku, i naređuje, da se izdaje u Ljubljani službeni list nesamo u francuskom jeziku već i u tri druga jezika, koja su se govorila u ilirskim pokrajinama. No što je najglavnije, g. 1810. izdaje on novu organsku osnovu za javnu nastavu, po kojoj je bilo slobodno u pučkim i srednjim školama upotrebljavati koji mu drago od jezika govorenih u ilirskim pokrajinama. Po toj osnovi, bar u teoriji, prestaju sve predrasude prošlosti o tobožnjim pravima i povlasticama jednoga jezika nad drugim, svi jezici imaju jednako pravo da se njeguju i uče u školi. Istina, u Dalmaciji je pored svega toga u glavnom ostalo isto, jer se ni unapredak u gimnazijama nije ništa učilo hrvatski, a nije ni u one 23 pučke muške škole i dvije ženske, koje su bile podignute za Dandolova providurstva. U gradovima i varošima nije bilo budne narodne svijesti pa roditelji i ne tražahu, da se uvede u škole kao nastavni jezik hrvatski, koji je bio materinski velike većine učenika. Ali u seoskim pučkim školama, koje su se po mogućnosti imale osnovati u svakom općinskom okolišu, imalo se je sve predavati u hrvatskom jeziku. Protiv toga uopće niko ne podigne glasa, samo su neki preporučivali da se i u seoskim školama nešto uči talijanski. No ta ista vlada, koja je dopuštala, da se po selima osnivaju hrvatske pučke škole, nije se na vrijeme pobrinula, da se za te škole prirede zgodni hrvatski udžbenici. G. 1806. i 1807. vlada je od česti škole uzdržavala, a od česti općine. Od 1. januara 1808. pokrajinska je blagajnica imala podmirivati sve troškove za javnu nastavu, ali su joj zato pripale sve zaklade, što su isprvično bile namijenjene školstvu. Kolikogod je Dandolova naredba, da država preuzme na se sve školske troškove, bila spasonosna, toliko je bila štetna i kobna Marmontova od g. 1810., da se općine počevši od šk. g. 1810./11. imaju brinuti za uzdržavanje pučkih škola. Kako da općine uzdrže pučke škole, kad su seoske općine

bile tako siromašne, da nekoje nijesu imale otkud da plaćaju ni tajnika, pa su stoga svi općinski poslovi zapinjali, jer je kadikad i načelnik bio nepismen čovjek. Istina, vlada je g. 1810. kazala, da će se naknadno doznačiti općinama izvori, iz kojih će one podmirivati troškove za pučke škole, ali svoga obećanja nije održala. Videći dakle ona, da općine ili ne će ili ne mogu da uzdržavaju škole, naredi, da se općine brinu za školske prostorije, a roditelji učenika plaćaju učitelja. Tom je naredbom prije svega bilo pogaženo ono lijepo načelo, što ga je Dandolo počevši od godine 1808. bio proveo, da javna nastava ima biti besplatna i svakomu pristupačna. U drugu ruku nije bilo ni uputno tražiti od roditelja, da oni uzdrže školu, kad ih je velika većina smatrala školu za nov teret, kad ih je priličan broj vjerovao, da vlada stoga osniva škole, da uzima s vremenom što više vojnika. Istina župnici, koji su bili jedini gotovo seoski učitelji, kojima je narod većinom bio odan do skrajnosti i koje je više puta slijepo slušao, mogli su poučiti narod o velikoj koristi škole, ali su to većinom hotimično propuštali. Pače ima dokaza, da su i svećenici kadikad narod lažnim glasinama odvrćali od škole. U Zlarinu su stanovnici bili spravni da o svojem trošku uzdrže školu, ali ih je od toga odvrćao neki pop Ante Makale govoreći, da vlada samo stoga podiže škole, da kasnije može imati što više vojnika, jer da će svi mladići u vojsku, koji svrše koju javnu školu. Tomu lošem raspoloženju svećenstva prema vladi bila je donekle kriva ona sama. Francuski vojnici više puta nijesu imali nikakova poštovanja ni obzira naprema vjerskim svetinjama. Crkve su se kadšto bez ljute potrebe pretvarale u vojnička skladišta, a manastiri u bolnice i vojarne; štaviše dešavalo se, da bi gdje god obijesni vojnici i svoje konje utjerali u sveta mjesta. Ukinućem brojnih bratovština g. 1811. vlada poveća demanijalne prihode za kojih 15.000 franaka, ali tim uvelike ozlovolji dalmatinsko pučanstvo. Desetina je u starom posjedu (acquisti vecchio) dosele išla na korist crkava i svećenstva, koje ju je tako blago pobiralo, da posjednici nijesu davali ni petnaestinu svojih prihoda. G. 1812. po naredbi vladinoj pripade ona državnoj blagajnici. Vlasti su je odsele nesmišljeno ubirale pa su tako ozlojedile nesamo svećenike, koji

su sada životarili u pukom siromaštvu, već i puk, koji ju je s velikom točnošću morao davati. Radi toga mogle su se posljednje dvije godine na prste prebrojiti sve pristalice francuske vlade među dalmatinskim svećenstvom. I svećenici, koji su prije dolaska Francuza pa i za njihove zapreme za Dandolova providurstva privatno poučavali djecu po selima, ne htjedoše više posljednjih godina. Dosta je tomu raspoloženju prinijela i austrijska vlada, koja je preko svojih pouzdanika podjarivala narod i svećenstvo protiv Francuza. Premda su dakle župnici mogli kolikogod izbiti narodu z glave krivo mišljenje o školama i uputiti ga o velikoj ikoristi škole, nijesu marili, već su se još veselili, što se narod opire vladi i u onomu, u čemu bi je imao podupirati.

Ali da župnici i nijesu kivni bili na francusku vladu, nijesu škole u većini seoskih općinskih okoliša mogle ni stoga uspjeti, što nije bilo toliko koliko obrazovanih učitelja. Učitelji su po selima mogli biti gotovo jedini župnici, koji osim što nijesu imali nikakove dobre volje, nijesu većinom imali ni spremne, kad se izuzmu župnici franjevci, za koje kaže Marmont, Dandolo, de la Bergerie, da su bili prilično obrazovani, dok sva trojica složno tvrde o ostalim seoskim župnicima, da su bili puke neznaalice, koji su znali jedva naprav štiti i pisati. Kako dakle da neuk neuka poučava? Kad se još promisli, da nijesu htjele ni općine ni roditelji da što troše, osim rijetkih časnih izuzetaka, za škole, onda se nije čuditi potpunu neuspjehu seoskih općinskih škola.

Začudno je, da ni Dandolo, koji je imao smisla za školstvo, ni vrhovni nadzornik Zelli, koji je nesamo bio vrstan stručnjak, već i dobar pedagog, nijesu nigda pokušali, da se na kojigod način stvori i uzgoji učiteljski stalež, pa imao taj stalež, kao n. pr. svećenici, i drugo zanimanje pored učiteljevanja. U Austriji je još g. 1776., 1777. i 1782. bilo naređeno, da se ne pusti na župu nijedan mladi svećenik, ako se prije ne uvježba i u učiteljskom zvanju. Pače se je kod popunjivanja boljih župa uzimao osobit obzir na one svećenike, koji bi se prije istakli u učiteljevanju.¹⁾

¹⁾ Strakosch-Gessmann, Geschichte des österreichischen Unterrichts, Wien, 1905, str. 129.

Moglo se je narediti, da seoski župnici, koji su imali preuzeti učiteljsku službu u seoskim općinskim okolišima, prisustvuju prije neko vrijeme poučavanju valjanih učitelja u gradskim pučkim školama i tako se nekako osposobe i za sporedno učiteljsko zvanje, kao što su kasnije pod austrijskom vladom učiteljski kandidati, pa bili oni i svećenici, prisustvovali po nekoliko mjeseca predavanjima u glavnoj ili u normalnoj školi, da tako dobiju svjedodžbu učiteljskog osposobljenja.

Da se pučke škole podignute za Dandola spase, nijesu se francuske oblasti vele ni zauzimale. Treba priznati, da je intendent de la Bergerie g. 1810. prikričivao vrhovnom nadzorniku Zelliju, da ako bi se s ekonomskih razloga imali ukinuti kakovi zavodi, ne smije se nikako dirati u već osnovane pučke škole, koje su kudikamo potrebnije u Dalmaciji nego drugdje, da se prosti narod otrese svoja prostaštva i nešto uljudi. Ali taj isti intendent nije kasnije pokazao velike volje, da spasi bar škole u većim gradovima. Najbrojnija pučka škola šibenska, koja je brojila preko 100 učenika, bila je g. 1812. zatvorena, jer tri njezina učitelja, koji su dobivali na godinu po 400 franaka, nije htjela plaćati ni općina ni roditelji. Da je intendentu baš mnogo bilo stalo do te škole, mogao je ili općini doznati izvor, iz kojega će namaknuti 1200 franaka za učitelje, ili prisiliti roditelje, da sami između sebe saberu tu svotu. Ali on ne učini ni jedno ni drugo. Naprotiv kad su se u februaru 1813. počeli u Dalmaciji sabirati tako zvani „rodoljubni“ prilozi, da se sastavi jedna konjanička regimenta od 600 ljudi u ilirskim pokrajinama, po nalogu intendentovu imalo se je sabrati u samom šibenskom okružju preko 10.000 franaka, pa se je uistinu i sabralo 10.300 franaka. Da nije i splitska pučka škola propala, zahvaliti je prije svega tamošnjemu subdelegatu Santu, koji je znao utjecati na općinu, da prinosi redovito za uzdržavanje muške pučke škole u Splitu.

Radi financijskih neprilika ukine vlada g. 1811. i centralnu školu u Zadru, upravo kada su prvi put slušači zadarskog liceja, pretvorena u centralnu školu, dobili diplomu akademičkoga stepena, koja ih je ovlašćivala, da vrše svoje zvanje u svim ilirskim pokrajinama. Iako je

Dandolo svojski oko toga radio, da zadarski licej podigne na onu visinu, na kojoj su tada bili slični zavodi u kraljevini Italiji, ipak mu to ne pođe za rukom. Glavni je tomu uzrok bio, što prvih godina nije bilo sposobnih ni zrelih učenika za one nauke i struke, što su se u liceju predavale. No i tomu bi se s vremenom doskočilo, jer je zakonom g. 1810. bilo određeno, da se unapredak primaju u centralnu školu samo oni učenici, koji svrše s uspjehom gimnaziju ili licej. Ali se nečemu drugomu nije dalo lako doskočiti, naime nestašici slušača. Ta g. 1810./11. kad je centralna škola bila uređena kao kakovo sveučilište, imala je samih 86 slušača, koji su osim petorice svi bili iz okružja zadarskoga i šibenskoga. Radi opće bijede, koja je bila pritisla pučanstvo, rijetko je tko mogao iz pokrajine držati svoje dijete na naukama u Zadru, a Zadar sam po sebi nije mogao nigda dati dovoljna broja slušača za centralnu školu. Stoga da vlada i nije bila prinuđena s novčanih neprilika da zatvori zadarsku centralnu školu, ona se nije mogla dugo održati radi nestašice učenika. Premda je licej, pretvoren posljednje godine u centralnu školu, potrajao samih 5 godina, ipak je bio Dalmaciji od neke koristi i to ne toliko stoga, što su g. 1811. dobila dvadesetorica slušača diplomu akademičkoga stepena, koliko stoga, što se je u njemu po mudroj naredbi Dandolovoj lijep broj mladih činovnika uvježbao u raznim granama svojega zvanja i stekao neko obrazovanje, pa je kasnije za austrijske vlade zapremio mnoga činovnička mjesta i to dosta važna, na koja bi, da nije bilo liceja, bili došli sami stranci.

S ekonomskih razloga vlada smanji i broj srednjih zavoda g. 1811. na sama tri kolegija: u Zadru, Šibeniku i Trogiru. U tim se je zavodima sada najviše pazilo na to, da učenici nauče što god francuski, kojim se je jezikom već većim dijelom i uređovalo u Dalmaciji. Ali učenici ne pokazivahu nikakove volje da uče taj lijepi jezik, štaviše općinstvo nije već uopće ni hajalo za nastavu, pa kad je vlada g. 1812. naredila, da općine unapredak uzdržavaju kolegije, one ne htjedoše, ili pravije kazavši, i ne mogoše, pa se tako zatvoriše g. 1813. kolegiji u Šibeniku i Trogiru te sam ostade onaj u Zadru, budući da ga je općina mogla

uzdržavati iz prihoda naukovnih zaklada, koje joj je vlada vratila.

Može se s pravom kazati, da što je francusko-talijanska uprava za Dandolova providurstva na školskom polju u Dalmaciji izgradila, to je francusko-ilirska malo po malo s novčanih neprilika razgradila. Sva su francuska nastojanja oko podizanja školstva radi nestašice sredstava propala još prije njihova odlazka iz Dalmacije te ih preživješe samo neki od onih zavoda, koji su se i prije njihova dolaska uzdržavali od svojih prihoda, kao gimnazija u Zadru, splitska sjemenišna škola i dubrovački (licej) kolegij.

Sadržaj.

I. Dio.

Prvi odsjek: Školstvo u Dalmaciji za narodnih vladara . . . 3—7

Drugi odsjek: Škole za vladara iz raznih kuća i za mletačke republike.

1. Gradske škole	9—33
2. Dubrovački kolegij	33—36
3. Redovničke škole (dominikovačke i franjevačke)	36—43
4. Sjemenišne škole	43—54
5. Dalmatinci na višim učilištima u tuđini	54—60
6. Književna i poljodjelska društva (akademije)	60—63
7. Opći pregled drugoga odsjeka	63—70

Treći odsjek: Školstvo za prve austrijske uprave 1797.—1805.

1. Pučko školstvo	71—74
2. Srednje školstvo	74—80

Četvrti odsjek: Školstvo za francuske zapreme 1806.—1813.

1. Pučke škole	81—103
2. Srednje škole	103—117
3. Sjemenišne škole	117—123
4. Liceji	123—131
5. Stručne škole	131—137
6. Opći pregled školstva za francuske uprave	137—146